



ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ve ÇANAKKALE SAVAŞLARI
ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yıl: 6 Sayı: 6-7 Bahar - Güz 2008

Çanakkale
The Turkish
Araştırmaları
Yearbook of
Türk Yıllığı
Gallipoli Studies

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM), 1992 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak kurulmuştur. Merkezin amacı, Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki rolü, bu savaşların Türk ve dünya tarihindeki yeri, önemi konularını araştırmaktır. Bu alanda yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış, belge ve eserleri toplayıp bir arşiv ve kitaplık oluşturmak, yayınlar yapmak, bilimsel toplantılar düzenlemek ve bu amaçlarla, yurtiçi ve yurtdışındaki resmi kurum ve üniversitelerle işbirliği yapmaktır.

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi bugüne kadar ulusal ve uluslar arası düzeyde çeşitli toplantılar düzenlemiş, bu toplantılarda sunulan tebliğlerin yanı sıra Çanakkale Savaşları tarihiyle ilgili kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Müdürlüğü'nden temin edilebilir.

1999 yılından itibaren, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi tarafından gerek Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMÜ) ve gerekse diğer üniversite öğrencilerine, Gelibolu Yarımadası Savaş Alanları ve Şehitliklere yapılan gezilerde, olanaklar ölçüsünde rehberlik hizmetleri sunulmaktadır.

Ayrıca Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, çeşitli resmi ve özel kurumlara, Çanakkale Savaşları Tarihi ve Gelibolu Tarihi Milli Parkı'nı ilgilendiren konularda, danışmanlık hizmetleri de vermektedir.

AÇASAM'ın son etkinliği ise, Çanakkale Savaşları tarihi ve Çanakkale ile ilgili bilimsel araştırmalara yer verecek Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies) adlı, yıllık bir akademik çalışmayı başlatmak olmuştur. Yıllık 18 Mart 2003'te, ilk sayısıyla yayın hayatına başlamıştır..

**ABOUT THE ATATÜRK AND GALLIPOLI CAMPAIGN RESEARCH
CENTRE
AT ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY**

The Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre (AÇASAM) was founded in 1992 under the administration of the Rectorate of Çanakkale Onsekiz Mart University (ÇOMÜ). The aim of the Centre is primarily to research all aspects of the Gallipoli Campaign and its significance in Turkish and world history, together with the decisive role played by Mustafa Kemal (Atatürk) in the campaign. We have recently decided to broaden the scope of research coordinated by the Centre to include other aspects of the history of the Çanakkale region, the results of which can be seen in the contents of the present Yearbook.

With these aims in mind, the Centre organises conferences in conjunction with institutions and universities in Turkey and abroad and gathers documents and books from inside and outside Turkey for its archive. AÇASAM also publishes, in English and Turkish, Gallipoli conference proceedings which may be obtained by writing to the address given.

Since 1999, the Centre has been involved in organising and guiding trips to the Gallipoli battlefields and memorials for students at ÇOMÜ and other universities. In addition, the Centre also acts in a consultative capacity to institutions and private organisations on topics related to the Gallipoli Campaign and Gallipoli National Park.

The latest initiative of AÇASAM has been the commencement of an annual academic study, the *Turkish Yearbook of Gallipoli Studies*, that will give space to scholarly historical research into the Gallipoli Campaign and Çanakkale region. The first issue of the Yearbook came out on 18 March 2003. The second issue presents expanded coverage on different aspects that we hope will meet with interest and encourage further inter-disciplinary and inter-university ventures in the future.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Müdürlüğü

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Yıl : 6 Sayı : 6-7 Bahar-Güz 2008

SAHİBİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Müdürlüğü
Adına
Rektör Prof. Dr. Ali AKDEMİR

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Müdürü

YAYINA HAZIRLAYAN

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ERAT
Mustafa Kemal TUTKUN

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ali İhsan GENCER
İstanbul Üniv., Edebiyat Fak., İstanbul.
Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Ankara Üniv., Dil ve Tarih - Coğrafya Fak., Ankara.
Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY
Ege Üniv., Edebiyat Fak. (Emekli), İzmir.
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniv., Dil ve Tarih - Coğrafya Fak., Ankara.
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniv., Edebiyat Fak.-Eskişehir
Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN
Başkent Üniv., Ankara.
Prof. Dr. Zafer ÖNLER
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Prof. Dr. Murat TÜRKEŞ
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Doç. Dr. Telat KOÇ
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ERAT
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.
Doç. Dr. Ecmel ERLAT
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir.
Doç. Dr. Telat KOÇ
Ç. Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Çanakkale.

**BU SAYIDA ÖZEL
HAKEMLER**

ISBN 975- 8100.30.0

İÇİNDEKİLER

27. Alay Harp Ceridesi'ne Göre Çanakkale Cephesi Kara Muharebelerinin İlk Günü (25 Nisan 1915)	1-14
Murat KARATAŞ	
Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği.....	15-42
Ahmet ESENKAYA	
Çanakkale Savaşlarında Lağım Muharebeleri.....	43-60
Murat KARATAŞ	
Mübadelede Küçükkuyu	61-90
Mithat ATABAY	
Arif Damar'ın Sanat Anlayışına Genel Bir Bakış	91-102
Hulusi GEÇGEL	
Kuzeybatı Anadolu'da Hava Tipleri	103-132
Telat KOÇ	
Biga Yarımadasında Asimetrik Havza Gelişimi ve Yapı İlişisine Bir Örnek: Yapıldak Dere Havzası	133-149
Beyhan ÖZTÜRK	

SUNUŞ

Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi'nin yayını olan Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nı yılda iki kez yayınlamaya başladık. Bu yıl Bahar ve Güz sayılarını birlikte yayınlıyoruz. Bundan sonra Bahar sayısını Nisan ayında Güz sayısını ise Ekim ayında yayınlayacağız.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı TÜBİTAK ULAK-BİM tarafından taranan dergiler listesine alındı.

Çanakkale'nin tarihi, ekonomisi, sosyal ve kültürel yaşamını içeren makalelerinizi bekliyoruz.

Çanakkale Türk Yıllığı'nın altıncı ve yedinci sayısının yayımlanmasında emeği geçen ve desteklerini esirgemeyen herkese en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Atatürk ve Çanakkale Savaşları
Araştırma Merkezi

27.ALAY HARP CERİDESİ THE WAR JOURNAL OF THE 27th REGIMENT

Murat KARATAŞ

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

25 Nisan 1915’de İngilizlerin Arıburnu çıkarması, bölgede yeterli Osmanlı kuvveti olmadığı için kısa zamanda gelişme gösterdi. Arıburnu’nda herhangi bir çıkarma hareketına karşı gözetleme birlikleri halinde bulunan bir tabur kadar kuvvet, geri çekilmeye başladığında Conkbayırı silsilesini ele geçirmek isteyen İngiliz birlikleri, bölgede serbest kaldı. İki taburu ile Maydos’tan yola çıkan 27. Alay birlikleri, Kanlısırt-Kırmızısırt hattında İngiliz birliklerini durdurmayı başardı. İşte bu birlikler, İngiliz birliklerine karşı ilk Osmanlı müdahalesini yapan Şefik Aker komutasındaki 27. Alay birlikleridir. Bu tutulan hatlar, 6 Ağustos 1915 tarihindeki ikinci çıkarma hareketına kadar değişmeden kalacaktır.

Gelibolu Yarımadası kuzey bölgesi, arazi bakımından karışık bir yapıda olmasından dolayı tutulan hatların elden çıkması çok kolay olmayacaktır. İşte bu nedenle ilk gün yapılan muharebeler çok önemlidir. Bu bakımdan 27. Alay’ın ve daha kuzeyde 57. Alay’ın 25 Nisan 1915 tarihindeki müdahaleleri, Gelibolu Yarımadası kuzey bölgesi muharebelerinin kaderini belirlemiştir denilebilir.

Anahtar Kelimeler: 27.Alay, Çanakkale Savaşları, Şefik Aker

SUMMARY

The English military operation on 25 April 1915 gained speed in short time due to the insufficient Ottoman military forces. They moved off toward Conkbayırı straightforwardly, when the Ottoman military forces of battalion who landed for observation against military operation started to fall back. The 27th regiment, moved with its two battalions from Maydos, succeeded to stop the English military forces in the line of Kanlısirt-Kırmızısirt. This is the 27th regiment Ottoman force which make first operation against English forces under the leadership of Şefik Aker. This line will have control until the second military operation on 6 August 1915

Due to the north part of Gallipoli became mountainous; it was not easy to lose this line. Therefore this first day combat was significant. It can be said that the operation of the 27th regiment in north and the operation of the 57th regiment on 25 Nisan 1915 determined the runs of the Gallipoli Campaign in the north front.

Key Words: 27th Regiment, Gallipoli Campaign, Şefik Aker

27. Alay Harp Ceridesi'ne Göre Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebelerinin İlk Günü (25 Nisan 1915)

1 Nisan 1915 tarihinden itibaren 27. Alay'ın 1. ve 3. Taburu ile bir makineli tüfek bölüğü, 9. Tümen'in ihtiyatı olarak Eceabat'ta toplu olarak bulunmaktaydı. 27. Alay'ın 2. Taburu ise, Anafartalar Ovası'ndaki Azmakdere'den Kabatepe güneyindeki Çamtepe'ye (hariç) kadar olan sahil bölgesinin korunmasında ve gözetlenmesinde görevli idi¹.

24 Nisan 1915 saat 19.00'da Eceabat'ta bulunan 1. ve 3. Tabur ile makineli tüfek bölüğü, 9. Tümen Komutanlığı'ndan aldığı emir gereğince, Kabatepe ve Palamutlusu'ndan sahile kadar olan bölgede gece tatbikatı yaptı. Bu tatbikat esnasında yapılan gözetlemede düşman gemilerinden hiçbir eser görülmedi ve gece yarısından sonra Eceabat'a geri döndü. Bir müddet sonra gelen top sesleri Eceabat'a yeni ulaşmış bu birliklerin dikkatini çekti; çünkü hemen her gece işitilen top sesleri boğaz girişinden gelirken bu sesler batı yönünden geliyordu. Bunun üzerine 27. Alay Kumandanı Şefik Bey, Eceabat telefon merkezi vasıtasıyla Arıburnu'na asker çıkarılmakta

¹ 27. Alay'ın 2. Taburu görev itibarı ile 27. Alay'a bağlı olmayıp doğrudan doğruya 9. Tümen kumandanlığına bağlı idi. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 1.

olduğunu öğrenir öğrenmez, birliklere harekete hazır olmaları emrini göndererek 9. Tümen Komutanlığı'na da harekete hazır olduğunu bildirdi ve bir müddet bekledikten sonra 9. Tümen Komutanlığı'ndan saat 05.45'te aşağıdaki emri aldı²:

“Suret

1- Düşman yarım saatten beri Arıburnu ile Kabatepe arasında barınmak teşebbüsüne başladığı anlaşıldı. 27. Alay'ın zeytinlikteki taburlarıyla makineli tüfek ve Çamburnu'ndaki dağ bataryası şimdi Kaymakam Şefik Bey kumandasında hareketle düşmanın icrasını engellemek ve çıkarılacak kuvvetini kesinlikle denize püskürtecektir.

2- Sarafim ordugahında bulunan kıtaat harekete geçmek üzeredir.

9. Tümen Kumandanı
Miralay Halil Sami”

Bu emri alır almaz harekete geçen birlikler ayrı ayrı yol takip ederek sahile doğru ilerlemeye başladılar. 3. Tabur ve makineli tüfek bölüğü Boyun Noktası'ndan geçecek, 1. Tabur Kabatepe yolundan gidecekti. Bu tedbir, kumanda emrinden çıkmadan harekete müsaade edecek birbirine yakın yolların bulunmasından ve İngiliz donanmasından etkilenme derecesini azaltmak maksadıyla alındı. Ordugahtan hareket anında, Kabatepe telefon merkezinden alınan şifahi bilgilerde İngiliz birliklerinin yalnız Arıburnu tarafında nakliye gemileri ile kademe kademe çıkarma yaptığı öğrenildi³. 3. Tabur ve makineli tüfek bölüğü, Boyun Noktası'nı aşarken İngilizlerin büyük küçük ebatlı harp gemileri ve nakliye gemileri ile bu gemilerden birinin gözetleme amacıyla uçurduğu bir balon görüldü. Donanma ateşi tam bu sırada bu birlikler üzerine ateş açmış olsa idi etkisi olabilirdi; fakat birlikler Boyun Noktası'nı aşıp donanma ateşinden korunan bir ovaya indikten sonra donanma ateşi başladı⁴. Boyun Noktası'ndan doğruca Kavaktepe yönüne doğru hareket eden birlikler yol üzerinde yaralı askerler

² Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 1-2.

³ Arıburnu'na 25 Nisan 1915'te çıkarma yapacak İngiliz örtü kuvveti, Albay E. G. Sinclair-Mag Lagan'ın emrindeki 3. Avustralya Piyade Tugayı ve 1. İstihkam Bölüğü ile 3. Sahra Hastanesi'nin yarısından oluşuyordu. Bu örtü kuvvetinin ardından General Bridges komutasındaki 1. Avustralya Tümeni de karaya çıkarılacaktı. Bkz. C. F. Aspinal Oglander, **Büyük Harbin Tarihi Çanakakle Gelibolu Askeri Harekati**, c. I, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul 2005, 206-213. Arıburnu'na çıkarma yapacak İngiliz kuvvetlerinin 4000 civarında oldukları söylenebilir. Bkz. Robert Rhodes James, **Gelibolu Harekati**, çev. Haluk V. Saltıkgil, Belge Yay., 1965, s. 143.

⁴ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 2.

ile karşılaşıyorlardı⁵. Artık Kanlısirt ve Kırmızısirt'ın doğu yamaçlarında bazı hareketler görülmeye ve piyade ateşleri işitilmeye başlandı. Bundan sonra önde 3. Tabur, gerisinde 1. Tabur olmak üzere Kavaktepe'den Kanlısirt'a doğru yapılacak taarruzun, güneyden saldırı olması nedeni ve sonucunda düşmana Topçularsirtı'nı kaptırmamak amacı ile kuzey yönünde Göktepe'ye doğru hareket edildi. 3. Tabur 165 Rakımlı Tepe'ye ulaştığında, 1. Tabur halen bu tepenin güneyinde hareket halindeydi. Bu bölgeden İngiliz birliklerine taarruz kararı verilmişti; fakat Çamburnu'ndan gelmesi gereken cebel bataryası henüz ulaşmamıştı. Tam bu sırada Kocadere yönünden bir top geldi⁶. Böylece taarruz için toplanan kuvvet 27. Alay'ın 1. ve 3. Taburları; bir makineli tüfek bölüğü ve bir adet top idi. İngiliz birliklerine karşı ilk müdahale bu kuvvetlerle yapılacaktı. Taarruz hazırlıklarına başlanırken 27. Alay Komutanı Şefik Bey aşağıdaki şifahi taarruz emrini verdi⁷:

“1- Düşmanın sol tarafı takriben Kılıçbayırı (dahil) sırtlarında, sağ tarafı Kanlısirt' (dahil) dadır. Düşmanın ilerlemiş olan kısımları, önümüzdeki dereyi (Çataldere ve Çataldere'nin Kanlısirt doğusundaki kısmı) ele geçirmiştir ve üzerinde bulunduğu sırtlara doğru (Topçularsirtı) ilerlemektedir.

2- Birinci tabur Kırmızı ve Kanlısirt üzerine taarruz edecektir. Üçüncü tabur Kırmızısirt'tan (Hariç) itibaren düşmanın sol tarafına taarruz edecektir.

3- Birinci tabur bir bölüğünü nezdinde ihtiyat olarak bırakacaktır.

4- Topçu, 165 Rakımlı Tepe'de olacaktır.

5- Makineli Tüfek Bölüğü, 165 Rakımlı Tepe'nin güneyinden ateşleri ile taarruzu himaye edecektir.

6- Ben topçu ve makineli tüfeğin başında bulunacağım.

7- Muharebe ağırlıklarından gereği kadar burada alıkonularak, diğerlerinin yükü indirilerek cephane götürmek üzere Bigalı cephaneliğine gönderilecektir. Bigalı'dan gelecek cephane 165 Rakımlı Tepe'nin gerisinde bulundurulacaktır. Taburları cephanelerini buradan alacaklardır.

⁵ Kavakdere'de yaralı bir askerle karşılaşan Şefik Bey, düşmanın Kanlısirt-Kırmızısirt'ı işgal ederek ilerlemekte olduğunu öğrendi. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 2.

⁶ Bu top, 9. Alay 2. Tabur 72. Cebel Dağ Bataryası'na aittir. İngiliz birlikleri çıkarma yaptıklarında bu bölgede bulunan dört topun üçünü ele geçirmişlerdi. Bu tek top ise baskından zorlukla kurtarılarak Kocadere bölgesine getirilmişti. Bu bataryaya ait üç top ise İngiliz birliklerinin elindedir. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 4.

⁷ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 5-7.

8- Taburların sargı mahalleri 165 Rakımlı Tepe'nin gerilerinde, Kocadere karyesine giden yol kenarında bulunacaktır."

3. Tabur'un saat 07.55'te taarruza kalkması ile muharebe başladı. Eldeki tek top 165 Rakımlı Tepe'nin kuzeyinden İngiliz birliklerinin eline geçen üç topun bulunduğu mevkiye doğru Kanlısırt'a; 165 Rakımlı Tepe'nin güneybatısındaki çalılarda gizli olan makineli tüfek bölüğü de dört tüfeği ile birlikte aynı noktaya ateşe başladı. 3. Tabur'un taarruza daha önce başlaması nedeni ile İngiliz birliklerinin bütün dikkatini ve ateşini üzerine çekti. Bu nedenle 1. Tabur, Keklikderesi'ne koşarak inmek suretiyle Adanabayırı'nı tuttu ve Adanabayırı'nın güneybatısındaki İngiliz keşif kollarını geri çekilmek zorunda bıraktı. Kanlısırt ve Kırmızısırt ile bu sırtların kuzeyindeki sırtların doğuya inen yamaçlarında İngilizlerin takviye kıtaatı indirme teşebbüsü görülmesi üzerine, topçu ve makineli tüfek ateşleri bu yöne çekilerek İngiliz birliklerinin bu girişimi engellendi. Tam bu esnada 9. Tümen Kumandanı Halil Sami Bey'den aşağıdaki telefon geldi⁸:

"Suret

Saat 08.25

Kaymakam Şefik Bey'e

Bir çeyrek evvel 19. Tümen'den 57. Alay ile bir cebel bataryası tümen kumandanı ile sağ tarafınıza hareket etmiştir.

*9. Tümen Kumandanı
Miralay Halil Sami"*

⁸ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 9.



Kroki 1: 25 Nisan 1915'te Kanlısirt ve Kırmızısirt'a taarruz eden 27. Alay'a bağlı 1. Tabur ve 3. Tabur'dan bir bölüğün durumu ve Kanlısirt'ta ilk süngü muharebesinin yaşandığı yeri gösterir.⁹

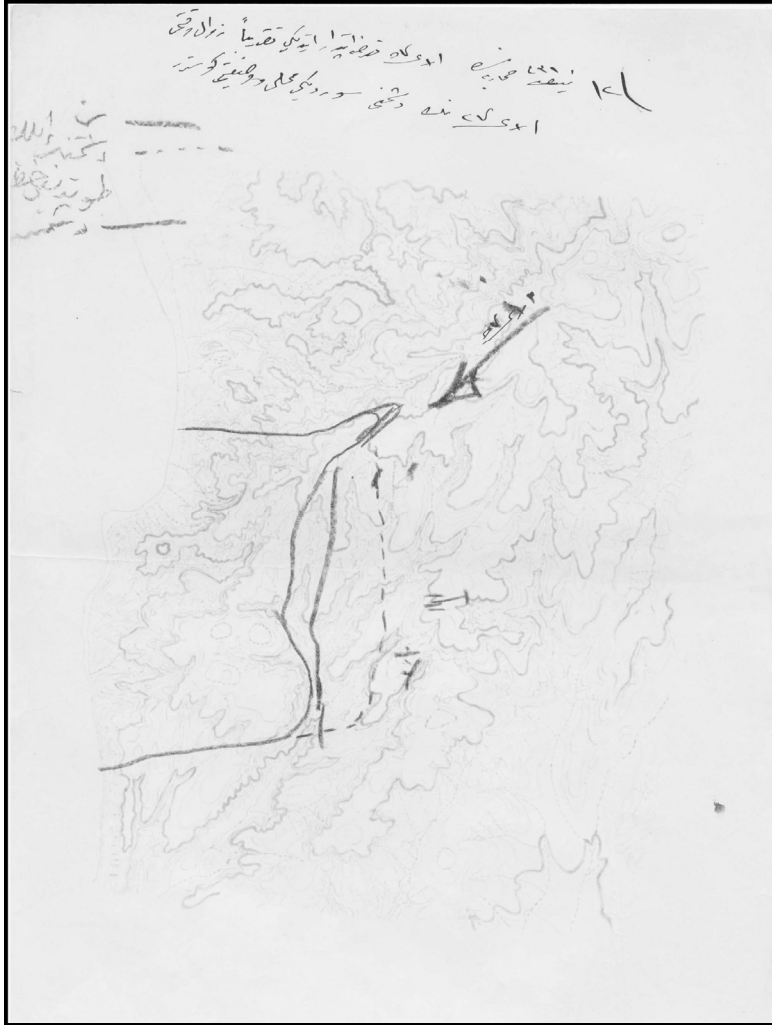
⁹ Makalede kullanılan krokilerin tamamı, 27. Alay'a bağlı 3. Tabur Kumandanı olan Binbaşı Halis Bey'in (ATAKSOR) torunu Sayın Serdar ATAKSOR'un özel arşivine ait olup izniyle yayınlanmıştır.

Muharebe devam ediyordu, takviye kıtaatı göndermeyi başaramayan İngiliz birlikleri, bu defa da manga manga avcı halinde koşar adımla Kanlısırt'ın çalıkları arasından ve bu sırtın kuzeyindeki dereden kuvvet yollamaya çalıştı. Yine tek topun ve makineli tüfeğin ateşleri buna engel oldu. İngiliz birlikleri Kırmızısırt'tan ilerlemeye cesaret edemiyordu; çünkü bu sırtın gayet düz olmakla beraber çalılık olmaması buradaki herhangi bir hareketi açık hedef haline getiriyordu. 1. Tabur ve 3. Tabur'a ait avcı kuvvetleri¹⁰ Uzdere'nin batısındaki İncesırt'a taarruzla kısmen burayı ele geçirdiler. İncedere vadisi ile Çataldere mintikalarında çatışma yapılmakla beraber İngiliz donanması belli bir hedeften ziyade taraka halinde bütün alanı donanma ateşine tutuyordu. İngiliz birliklerinin Merkeztepe-Gedik-Sivritepe-Kanlısırt yönünden gelen makineli tüfek ateşleri Fundalıksırt'ı ele geçiren 1. ve 3. Tabur avcı hatlarının üzerine yoğunlaştığı sırada, 1. Tabur kuvvetleri sol tarafa doğru Kanlısırt'ın doğu yamaçlarındaki İngiliz birliklerine karşı taarruza başladı. Bunun üzerine bu taarruza destek amacıyla makineli tüfek bölüğünün bir takımı Adanabayırı'na gönderildi. Tam bu esnada Çamburnu'ndan gelen cebel bataryası (9. Alay 3. Tabur 8. Bölük) 165 Rakımlı Tepe'ye mevzii aldırılarak ateşe başladı. Saat 10.30'dan sonra 3. Tabur, Fundalıksırt'ın kuzeybatısındaki dereye ve İncebayır'da bulunan İngiliz birliklerini geri atmış; 1. Tabur Adanabayırı'ndaki makineli tüfek bölüğü takımının yardımıyla Çataldere ve Karayörükderesi'ne kadar olan sırtları ve etekleri tutmuş bulunuyordu¹¹. İngiliz birliklerinin İncebayır ile Topçubayırı üstünde bulunan ve Kılıçbayırı mevkiinden Conkbayırı'na doğru ilerlemeye çalışan kuvvetlerini, 3. Tabur'un sağ tarafını oluşturan Mülazım Mithat Efendi kumandasındaki bölük ile çıkarma sonrası iki takımlık kuvveti kalan ve bu kuvvetle 3. Tabur'a katılan 2. Tabur'a mensup Mülazım Mustafa Efendi'nin kuvvetleri, İngiliz birliklerine yandan etki etmek sureti ile cephe aldılar ve 27. Alay 2. Tabur 4. Bölük Mülazım-ı sanisi İbrahim Efendi'nin müfrezesi ile irtibat kurarak 57. Alay'ın cepheye ulaşmasına kadar cepheyi tutmaya çalıştılar¹².

¹⁰ 1. Tabur Komutanı Teğmen İbrahim Efendi, 3. Tabur Kumandanı ise Kıdemli Yüzbaşı Halis Efendi idi ve kuvvetlerinin toplamı 2000 kişi kadardı. Bkz. Murat Karataş, **Haritalarla Çanakkale Savaşları**, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 37.

¹¹ 1. Tabur, muharebe esnasında bir de esir ele geçirmişti. Bu esir "22 yaşlarında Avustralyalı, uzun boylu, bir delikanlı" olarak tarif edilmekle beraber, büyük olasılıkla Çanakkale Savaşları'nın Osmanlı tarafından ele geçirilen ilk esiridir. Bu esir 27. Alay Kumandanlığı tarafından 9. Tümen Kumandanlığı'na gönderilmiştir. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 10.

¹² Bu birliklerin, Merkeztepe ve Bombasırt'ta bulunan İngiliz birlikleri ile Adanasırtı'ndan karşılıklı ateş ettikleri, Kılıçbayırı'nın 180 Rakımlı tepesi üzerinde taarruzda bulundukları; fakat güçlü İngiliz birlikleri karşısında ilerleyemedikleri görülmektedir. Arazinin fundalıklı olmasından dolayı bazı noktalarda İngiliz birlikleri ile yirmi



Kroki 2: 25 Nisan 1915 öğle vakti 57. Alay'ın taarruza başladığı yeri ve 27. Alay'ın İngiliz birliklerini püskürttüğü yeri gösterir.

adımlık mesafeye kadar yaklaşmış, buradaki bir buçuk bölüklük kuvvet üç saat kadar İngiliz birliklerinin Kılınçbayırı-Merkeztepe hattından gelen yan ateşlerine rağmen mücadeleye devam edebilmiştir. Bu mücadele sırasında 3. Tabur kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Halis Efendi (Ataksor) yaralandığı gibi Mülazım-ı evvel İdris ve Mülazım-ı evvel Mustafa Efendiler şehit oldu. Taburda hiç subay kalmaması nedeni ile taburun hesap memuru Mustafa Vehbi Efendi kumandayı üzerine aldı. Vehbi Efendi, vazifesi olmadığı halde, başsız kalan askeri kargaşadan kurtarmak amacı ile aldığı bu görev neticesinde 57. Alay'ın cepheye ulaşmasına kadar askerler bölgede kısmen tutunabildi. Mülazım-ı sani İbrahim Efendi'nin müfrezesinin cephanesizlikten geri çekilmeye teşebbüs ettiği esnada Yarbay Mustafa Kemal'in Conkbayırı'na yetişerek verdiği emir neticesinde durmuşlar ve daha sonra 57. Alay birliklerine katılmışlardır. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 13.

Böylece, 27. Alay, 1. ve 3. Taburlarıyla ve 2. Tabur'dan yaklaşık bir bölük kuvvetten oluşan mevcuduyla (yaklaşık 2200 silah) dört saatten beri ortalama on beş bin İngiliz kuvvetine karşı savaşarak, onları Kesikdere ve Karayörükderesi'nin batı tarafına attı. Bu süreç boyunca yaralı ve şehit olmak üzere üç yüze yakın zayıat verdi. 57. Alay'ın tam zamanında cepheye ulaşması ve taarruza kalkması sonucu 27. Alay, taarruzunu Kanlısirt yamaçlarına doğru yoğunlaştırdı. Kanlısirt, Kırmızısirt'in aksine fundalıklı ve sert arazi yapısına sahipti. Kırmızısirt'ta açık hedef olan herhangi bir hareket Kanlısirt'ta tam olarak görülemez ve hissedilemezdi. Bu nedenle Kanlısirt'ın ele geçirilmesi, Kırmızısirt'ta da hakim olmak demekti. Ayrıca İngiliz birliklerinin baskınına uğrayan Osmanlı topları da Kanlısirt'taydı. Bu amaçla 27. Alay Kumandanı Şefik Bey aşağıdaki taarruz emrini verdi¹³:

*“Topçu mevziinden
25 Nisan 1915
Saat 12.00*

1- Kahraman arkadaşlarımin arslanlar gibi yaptığı hücumlarla düşmana bir çok telefât verdirmiş ve esir bıraktırmış ve büyük derenin öbür tarafına kaçırmıştır.*

2- 57. Alay sağ tarafımızdan kahramanane muharebeye tutuşarak düşmanı önüne katmıştır.

3- Düşmanı denize dökmek için evvela vazifemiz karşımızdaki Çamlılısirt'ı (Kanlısirt) zapt etmek, orada düşmanın elinde ağlayarak bizi bekleyen topçularımızı kurtarmaktır.

4- 3. Tabur bir bölüğünü 1. Tabur emrine verecektir. Geri kalan kuvveti ile bulunduğu sırtlardan ateş ile 1. Tabur'un taarruzunu kolaylaştıracaktır. Sağ taraftan 57. Alay ile irtibat kurularak hareket edilecektir. İlerideki sırtları (Merkeztepe, Bombasirt) zapt etmek için ayrıca emir verilecektir.

5- 1. Tabur Çamlılısirt'a taarruz edecektir. Bu sırtı zapt edecek ve topları kurtaracaktır. Bu sırtın kuzeyindeki Düzsirt'in üstünde ve doğusunda düşman yoktur, gerisindedir. Çamlılısirt'ın zabtıyla bu sırt işgal edilecektir.

¹³ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 12.

* Buradaki “büyük dere”den kasıt Karayörükderesi olma olasılığı yüksektir.

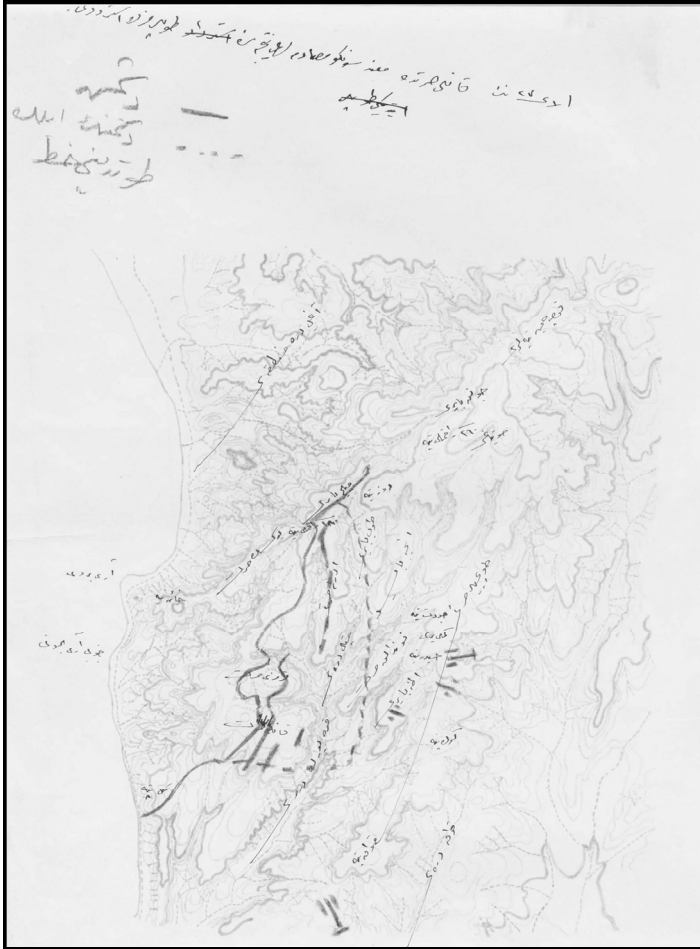
6- Karşıımızdaki sırtların batı kenarlarında evvelce yaptığımız siperleri tuttuktan sonra düşmanın ateşle denize kadar takip edileceği ve teslim oldukları takdirde silahları bıraktırılarak esir alınacaktır.

7- Topçu ve makineli tüfek bölüğü mevziilerinde kalacak ve taarruzu himaye edeceklerdir.

8- İhtiyattaki bölük şimdilik daha emir altında ihtiyatta kalacaktır.

9- Şimdilik batarya ve makineli tüfek bölümünün başındayım.

27. Alay Komutanı
Kaimmakam Mehmet Şefik”



Kroki 3: 27. Alay'ın Kanlısırı'a doğru yaptığı stingü mücadelesi sonucu Osmanlı topraklarının kurtarılmasını gösterir.

1. Tabur, 3. Tabur'un 3. Bölüğü ile kendi üç bölüğünden oluşuyordu. İngiliz birlikleri Kanlısirt'ta, bu sırtın doğu yamaçlarında ve Cemaldere'de mevcudiyet gösteriyordu. 1. Tabur hazırlıklarını tamamlayarak taarruza başladı. Kanlısirt'a doğru dereyi geçmek üzere iken İngiliz birlikleri soldan 1. Taburu çevirmek istedi ise de durdurularak taarruza devam edildi. Bu arada topçular da Kanlısirt'ın batı yamaçlarını ateşe tutuyorlardı. 1. Tabur'un avcı kuvvetleri dereyi aşarak Kanlısirt'ı sardı ve ilerlemeye başladı. İngiliz birlikleri Kanlısirt'ın güney yamaçlarından epey zayıatla geri çekilmeye başladı. Süngü mücadelesi ile Kanlısirt'ın güneyi, ardından da doğu yamaçları ele geçirildi. Fakat İngiliz birlikleri, topları geri vermemek ve Kanlısirt'ı bırakmamak için karşı hücumlar yapıyorlardı. Topların başında bir saat süren mücadeleden sonra Kanlısirt ve burada esir edilmiş Osmanlı topları tekrar ele geçirildi. Bunu üzerine geride bekleyen ihtiyat da ileri alınarak tahkimatla uğraşıldı¹⁴.

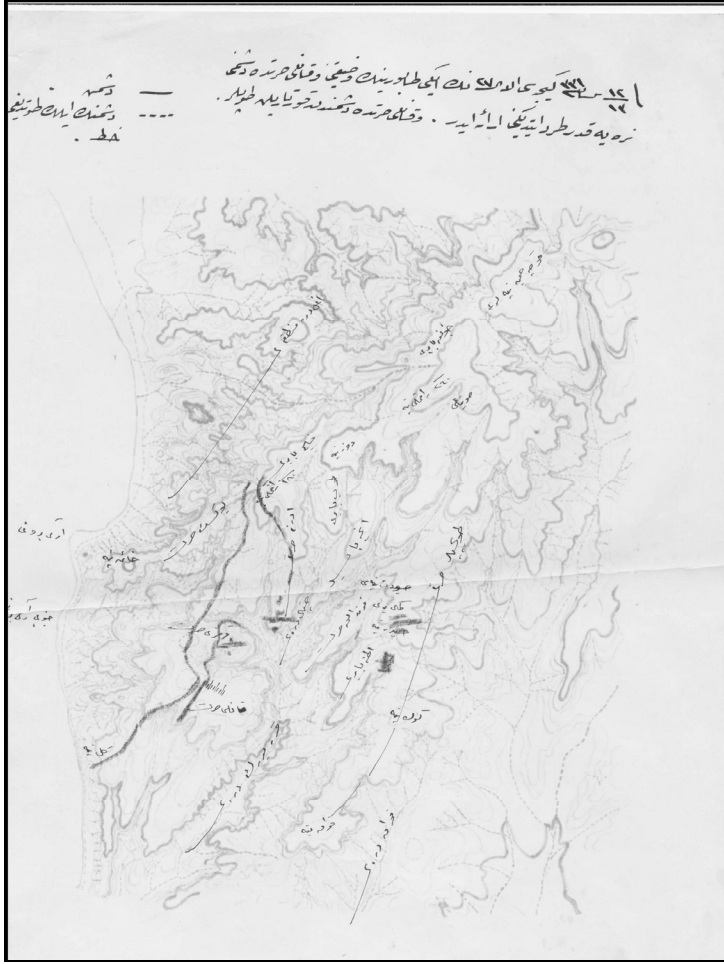
25 Nisan akşamına doğru birlikler muharebelere aralıklarla devam ederken 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'in bütün birliklerin gece taarruzu için hazırlıklara başlamasını emretmesi ile cephedeki tüm birliklere düzen verilmeye başlandı. Bu sırada topçu birliklerine verilen emir gereğince, bu birlikler Kanlı ve Kırmızısirt'ın gerilerine ve Gedik Noktası'na doğru şiddetli şarapnel ateşine devam etti.

Bu arada gece taarruzu için hazırlıkların başlamasına rağmen 77. Alay'ın başıbozuk bir şekilde dağıldığı ve hiçbir şekilde bu alaydan yardım alınamayacağı anlaşıldı. Böylece Kanlısirt'ın güneyi korumasız bırakılmış oluyordu; buna karşın

Kanlısirt'ta muharebe ateşi aralıklarla devam ediyordu. Gece saat 02.30 gibi yarım bölük kadar kuvveti ile Kanlısirt gerisine gelen 77. Alay Komutanı Binbaşı Saib Bey, Kanlısirt'taki 27. Alay'ın 1. Tabur Komutanı İbrahim Efendi'yi İngiliz birliklerinin Karayörükderesi'nden saldıracağı düşüncesi

¹⁴ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 14-18. Kanlısirt'ın ele geçirilmesi sırasındaki muharebeler esnasında, 1. Tabur muharebe alanının gerisinde, özellikle Kanlısirt'tan Cemalderesi'ne inen dereye İngiliz birliklerinin yaralı ve ölü pek çok zayıat bıraktıkları görüldü. Belki de muharebenin ilk gününün verdiği acemilikle ya da esir olmamak gayesiyle geride kalan bazı İngiliz birliklerine ait yaralı askerlerin, Osmanlı askerlerinin arkasından ateş ettikleri görüldü. Bu olaya yeltenen İngiliz askerleri, ilk anda Osmanlı askerinin zayıat görmesini sağlamışsa da bu olay, İngiliz yaralıların tedavileri için seyyar hastanelere taşınmalarına engel olmuştur. Bu nedenle bazı İngiliz askerlerinin yarattığı bu kargaşa, Osmanlı askerinin üç yüze yakın esir alma imkânını da engellemiştir. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 25.

ile geri çekilmeye zorlaması üzerine Kanlısirt boşaltıldı¹⁵. Gündüz zorlukla ele geçirilen Kanlısirt, bu şekilde bırakılmış oldu. Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi kumandasında Kırmızısirt'ı tutan 1. Tabur'un 2. Bölüğü, gece bu sırtta kalmışsa da gün ağardığında İngiliz ateşinden etkilenecek Adanasirt'ın güneyine çekildi¹⁶.



Kroki 4: 25/26 Nisan 1915 gecesi 27. Alay'ın 1. ve 3. Taburu'nun durumu ile İngiliz birliklerinin nerelere kadar sürüldüğünü ve bunun neticesinde kurtarılan topları gösterir.

¹⁵ 1. Tabur Komutanı İbrahim'in bu geri çekilişi arkadan saldırı olacak korkusu ve Binbaşı Saib'in "burada en büyük kumandan kim ise emr-i kumandanı deruhte eder" demesi üzerine yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 28.

¹⁶ Atase Arşivi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 29.

25/26 Nisan 1915 gecesi, Osmanlı birlikleri önemli bir tahkimat noktası olan Kanlısirt'tan bir hiç yüzünden çekilmişken, İngiliz birlikleri bütün gece tahkimatla uğraşarak kazdıkları siperlere yerleştiler. Bunun neticesinde muharebelerde taarruzların büyük oranda etkisiz kalma durumu ortaya çıktı. Taarruzlar ufak tefek siperlerin ele geçirilmesinin ötesine gidemezken iki taraf askerlerinin de neredeyse toprak altına gizlenmesi durumunu yaratarak, farklı savaş tekniklerinin sahnelenmesine yol açtı.

Nitekim, 25 Nisan günü sabahı, Arıburnu çıkarması ile başlayan ve gün boyu devam eden muharebeler sonunda tutulan hatlar, 6 Ağustos 1915 gününe kadar hiç değişmeden kaldı. İki taraf kuvvetleri de ne bir adım geri attı, ne de bir adım ileri gidebildi. İşte bu nedenle, kuzey bölgesi muharebeleri içerisinde en önemli gün olarak sayılabilecek 25 Nisan tarihinde, önce 27. Alay'ın 1. ve 3. Taburlarının müdahaleleri arkasından stratejik açıdan daha önemli bir müdahale olan 57. Alay'ın müdahaleleri ile İngiliz birlikleri durdurularak burada adeta hapsedildi. Böylece, ikinci çıkarma harekatı sayılabilecek 6 Ağustos 1915 tarihine kadar -iki taraf da devamlı olarak takviye kuvvetler almasına rağmen- tutulan hatlar bırakılmadı. Osmanlı birliklerinin 25 Nisan 1915'teki bu gayreti ile Çanakkale Kara Muharebeleri belirgin bir hat üzerinde kilitlenmiş oldu.

KAYNAKÇA

ATASE Arşivi, 27. Alay Harp Ceridesi, Klasör 5338, Dosya H-10, Fihrist 1-29.
James, Robert Rhodes, **Gelibolu Harekatı**, çev. Haluk V. Saltıkgil, Belge Yay., İstanbul 1965.
Karataş, Murat, **Haritalarla Çanakkale Savaşları**, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
Oglander, C. F. Aspinall, **Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı**, c. I, Yay., Haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul 2005.

ÇANAKKALE SAVAŞINDA TÜRK - ALMAN BİRLİKTELİĞİ

TURKISH-GERMAN CO-OPERATION IN THE GALLIPOLI CAMPAIGN

Ahmet ESENKAYA

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Osmanlı Devleti, Almanya ile -ağırlıklı olarak- ‘askeri’ ve ‘ulaşım’ (telgraf, telefon, demiryolu) alanlarında ortaya koyduğu birlikteliği Abdülhamit II döneminde başlattı. İngiltere ve Fransa’ya karşı Almanların tercih edilmesindeki nedenler çok net olarak anlaşılmamakla beraber; Enver Paşa’nın liderliğini yürüttüğü İttihat-Terakki yönetimi, mevcut birlikteliğe ‘savaş ortaklığı’nı da ilave etti.

1912 yılından itibaren Alman askeri uzmanlar Osmanlı Devleti tarafından davet edilerek; ordunun eğitimi ve Çanakkale Boğazı sahil tahkimatının yapılmasında büyük katkıda bulundular.

Peşinden bazı üst düzey Alman komutanlar, ‘ordu komutanlığı’, ‘müşavirlik’ gibi son derece stratejik konumlu askeri birimlerin yönetilmesi için davet edildi. Çanakkale’de kara harekâtı başlamadan bir ay önce orada kurulmak üzere olan 5 nci Ordu’nun başına Liman von Sanders getirildi. Bunu bazı kolordu ve tümen komutanlıklarına getirilen Alman subaylar izledi.

Çanakkale Savaşı sürecinde mayın hattı döşeme, sahil savunma hizmetleri, lojistik ve sağlık hizmetleri gibi pek çok kritik noktada Alman görevli ve uzmanlar hizmet verdiler. Bu hizmet ve birliktelik savaş sonuna kadar devam etti.

Anahtar Kelimeler:Osmanlı Devleti, Almanya, Çanakkale Savaşı

SUMMARY

Cooperation between the Ottoman Empire and Germany, especially in the sphere of military and communication, began with during the rule of Abdulhamit II. Although it is not exactly clear why the Ottomans preferred Germans instead of the British or French, the Committee of Union and Progress (CUP) added another sphere of cooperation: partnership in the First World War against the British and French.

The Ottomans invited the German military experts to modernize the military. The German officers were successful in training the Ottoman army and in organizing and strengthening the defenses of the Dardanelles.

Then, in accordance with the treaty signed on August 1914 German military mission began to wield "effective influence" over the military operations of the Ottoman armies. German generals and staff officers served as advisers and military commanders for the Ottoman army. Just a month before the Battle of Gallipoli, the Ottomans appointed Otto Liman von Sanders as the commander of the 5th Army. German generals were also put in command of some army corps and divisions.

During the Gallipoli campaign, German officers, advisers and experts oversaw placing naval mines in the Dardanelles, organizing coastal defenses, logistics and health care for the army. Their services continued until the end of the First World War.

Key words: Ottoman Empire, Germany, Gallipoli Campaign

Giriş

Sultan Abdülaziz'in son saltanat yılına kadar uzanan ve II. Abdülhamit ile sıkı ilişkiler kurulan Almanya Devleti ile birliktelik ve yapılan ittifak, 20 nci yüzyılın ikinci yarısında pek çok yazar tarafından incelendi.¹ İşin daha ilginç

¹ Bu kitaplardan bir kaç tane bibliyografik kaynak olarak verilmiştir:
BLAISDELL, C. Donald, (A. İhsan Dalgıç), *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi: Düyun-u Umumiye*, İstanbul Doğu-Batı Yay., 1979.
KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., İstanbul 1974.
MADISON McGarity, James, *Foreign Influence on the Otoman Turkish Army, 1880-1918*, Ph. D. Submitted to American Univ., Washington, D. C. 1968, (Amer. Libr., Washington, D. C.)
ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, 240s.
ÖNSOY, Rıfat, *Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri (1871-1914)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1979.
ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayi 1913-1914 Yılları*, AÜSBF Yay., No: 299, Ankara 1970.
RATHMANN, Lothar, (Çev. Ragıp Zaraklı), *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Gözlem Yay., İstanbul 1976.
WALLACH, Jehuda, (Çev. Fahri Çeliker), *Bir Askeri Yardım Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.
TÜRKGELDI, Ali Fuat, *Görüp İhtiklerim*, TTK Yay., Ankara 1951.
TRUMPENER, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire*, Princeton Univ. Pres, New Jersey, 1968.

tarafı, hem Birinci Dünya Savaşına ramak kala, hem de savaş esnasında İstanbul'da Almanya'yı, askeri ve milli gücünü öven ve öne çıkaran ilginç yerli ve yabancı kitaplar da yayınladılar.²

Buna rağmen Birinci Dünya Savaşında ve –özellikle Çanakkale cephesinde- Alman yardımı, Alman silahları, Alman komutanları, askerleri ile onların savaşta etkinliği ve katkısı konusunda neredeyse, çoğu zaman, ne bilgi verildi ne de yorumlandı.

İşte bu sebeple sadece yeni nesiller için bir öncü derleme olsun diyerek, bu ağır yükün altına girmeye cüret edildi.

20. yüzyılın en büyük iki savaşından birisi, hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı'dır. Yaklaşık dört yıl sürüp dünyayı baştan sona kavuran savaşta, en çok kan akıtılan cephelerden biri olan Çanakkale cephesi de, -sonucu itibarıyla- savaş serüveninde ve savaşın seyrinde kayda değer niteliğe sahiptir.³ Genel anlamda İstanbul'u devreden çıkarıp Almanya'yı doğudan yapılacak yoğun bir kuşatmayla savaş dışı bırakarak Mayıs 1915'e kadar sonuçlandırmayı hedefleyen bu saldırı, 3 Kasım 1914'te başlamış, 9 Ocak 1916 tarihine kadar devam etmiştir.

Kış ayları sebebiyle diğer cephelerde durağanlaşmış mücadelelerin içinde İtilaf Devletleri deniz güçleriyle Çanakkale Boğazı'nda kolay bir zafer kazanıp, önemli sonuçlar elde edeceğinden son derece emindi. Çanakkale

ANHEGGER, Robert, "Almanların Türkiye'ye Göçü", *Tarih ve Toplum* 1995/21, 57 s.

LUXEMBURG, Rosa, "Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi", *Aydınlık Dergisi*, S.2, Aralık 1968, 139-144 s.

PAMUK, Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörleri ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere göre Dağılımı (1854-1914)", *ODTÜ Gelişme Dergisi – Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayısı 1978, Özel Sayı*, 131-162 s.

² Bu kitaplardan bir kaç bibliyografik kaynak olarak verilmiştir:

MEHMET ENİS, *Alman Ruhu*, Nefaset Matbaası, İstanbul 1330.

Mütercim YÜZBAŞI MEHMET TAHİR, *Millet-i Müselleha*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1301.

La Prosperité Nationale de L'Allemagne, Çev: Nesim Ruso, *Alman Feyz-i Millisi 1888- 1913*, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1330.

IEK, Jaeck E., *Balkan Harbinden Sonra Şarkta Almanya*, İfham Matbaası 1331.

PARVUS, Alexander Helhand Israel, *Umumi Harp Neticesinde Almanya Galip Gelirse*, Türk Yurdu Kütüphanesi, Kader Matbaası, İstanbul 1330.

PARVUS, Alexander Helhand Israel, *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı*, Türk Yurdu Kütüphanesi, Kader Matbaası, İstanbul 1330.

VEYLET, Bunyar, *Şarkta İngiliz-Alman Rekabeti*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet 1332.

³ Anadolu'da Türk unsuruna dayanan yepyeni bir Cumhuriyetin kurulmasına ön ayak olması açısından da Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır.

kolayca geçilecek, Rusya'ya gerekli silah yardımı yapılacak ve bu devletin Doğu Avrupa'yla bütünleşmesi kolaylaşacaktı. Diğer yandan Almanya'nın doğuya yayılması önlenecek, Boğazlar ve İstanbul teslim alınıp devreden çıkartılarak Osmanlı Devleti savaşı dışı bırakılacaktı. Sonuçta İngiltere, Mısır'daki varlığını güvenceye alacak, Ortadoğu'daki zengin petrol yataklarına sonuna kadar sahip olacaktı. Böylece emperyalist güçler şöhretlerine şöhret katacaklardı.

İngilizler ve Fransızlar bu ana düşünceyi uygulamaya koymak için en ufak ayrıntılara kadar büyük hazırlıklar yaptılar. İlk hedef olarak Çanakkale Boğazı ele elde edilecekti. İngiliz ve Fransız hükümetleri donanmalarını var güçleri ile hızlandırdılar. Bu donanma, o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir donanma idi.

11 Ağustos'tan beri Çanakkale Boğazı girişinde günden güne kalabalıklaşan İtilaf Donanması, İngiltere'den gelen emirle, 19 Şubat 1915'ten itibaren bir aydan daha fazla Boğaz'ın her iki yakasını ağır bombardımana tabi tuttu. Artık Türk mevzilerinin tamamen sustuğunu sanan İtilaf devleti yetkilileri 18 Mart 1915 günü son bir hamle ile rahatça Çanakkale Boğazı'nı ve İstanbul yolunu geçebileceklerini düşündüler. Kahraman Türk komutan ve askerinin inancı, mayın hatlarının direnci ve Alman yapımı güçlü sahil topraklarının aman vermez ateşi karşısında zamanının en modern üç büyük savaş gemisini yitirip, pek çoğu da ağır hasara uğrayınca geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece tüm dünya Çanakkale Boğazı'nın sadece donanma gücüyle geçilmesinin imkansız olduğunu bir defa daha anlamış oldu.

Bunun üzerine ilk önce Gelibolu Yarımadası'nı işgal edip orada iyice tutunduktan sonra Boğaza rahatça hakim olmayı hedeflediler. 25 Nisan 1915'te on binlerce modern donanımlı askerle İngilizler Seddülbahir sahillerine, Anzaklar Arıburnu sahiline; Fransızlar da Kumkale'ye kısa sürede işgali tamamlamak için ayak basmışlardı.

Osmanlı Ordusu 5 nci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders komutasında, büyük oranda kendi imkanlarıyla ve Alman teknik yardımıyla Çanakkale'yi savunmaya başladı. 25 Nisan 1915 ve süregelen günlerde olduğu gibi İngilizlerin 6/7 Ağustos'ta başlattıkları büyük bir çevirme hareketi da –başta Kurmay Albay Mustafa Kemal Bey ve silah arkadaşlarının- zamanında müdahalesi ile önlendi. Çarpışmalar yine lağım

ve siper çarpışmaları şekline dönüştü. Hiç seviye kaybetmeden iki güç büyük inat ve akıl almaz gayretle aylarca savaşa devam ettiler.

Büyük bir özveri ile elde edilen Çanakkale zaferinin kazanılmasında –Türk şehit kanı hariç- Türk-Alman birlikteliğinin ne düzeyde olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların içerisinde ‘Almanların Türkleri kendi emelleri doğrultusunda kullanıp, en az bir yıl, her iki taraftan yaklaşık bir milyon askeri Gelibolu’da tutarak, Doğu’daki hareketini rahatlattığı’ görüşünün⁴ yanında, dönemin Başbakanı da ‘Almanlarla beraber olmak zorunluluğu’⁵nu ortaya koymaktadır.

Dönemin Başbakanı, Osmanlı Devleti’nin savaşa girişi ile ilgili olarak kaleme aldığı ‘hatırat’ının son bölümünde: “İtilaf Devletleri, bizimle bir ittifaka girmiyorlardı. Çünkü böyle bir anlaşma, onların gizli amaçlarına aykırı düşmekte idi. Bu devletler, harbin sonunda ‘hasta adam’ın hayatına son vermek ve onun mirasını paylaşmak istiyorlardı. Bu savaşta İtilaf Devletleri’nin esas gayelerinden biri de bu idi.”⁶ “...tarafsızlık, yalnızlık demektir. Zira Üçlü İtilaf’ın arzusu olan ‘Türkiye’nin tarafsızlığı’, Türkiye’yi tam bir tembellik ve yalnızlık içerisine düşürmekten başka bir şeye yaramazdı. Savaşa girmeye mecburduk.”⁷

Güney Bölge Kurmay Başkanı Binbaşı Mühlmann, “...Kuşkusuz Alman desteği olmaksızın Türkiye’nin direncinin bu kuvvette ortaya çıkabileceği düşünülemezdi, ama bu desteğin kapsamı üzerine abartılı varsayımlarda bulunulmamalıdır. Almanya daha fazlasını nasıl verebilirdi ki! Zaten 15.000 Alman subayı ve askeri Türklerin hizmetinde değil miydi? Ayrıca iki Alman savaş gemisi Türk deniz filosuna tahsis edilmemiş miydi? Aşağı yukarı 100.000 vagon, Alman savaş malzemesiyle yüklü olarak savaş yıllarının cereyanı esnasında İstanbul’a gönderilmişti ve mali yardımın seviyesi üç milyar mark gibi muazzam bir yekuna varmıştı. Bu rakamlar zaten her iki devletin yazgısının can ve mal fedakarlıklarıyla nasıl birbirine sımsıkı bağlı olduğunu açığa vurmaktadır. Ama her iki devletin toplu kurbanlarına oranla yine de cüzidir ve bu sebepten bu keyfiyet, yürütülen kahramanca

⁴ İsmet Görgülü, “Çanakkale Cephesinde Almanların Niyeti”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 1, Çanakkale, 2003, s.161-182.

⁵ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 293-330.

⁶ A.g.e., 296.

⁷ A.g.e., 301-302.

*Türk muharebelerinin ana yükünün Osmanlılar tarafından taşınmak zorunda kalındığını kanıtlar.*⁸ görüşündedir.

Amerikalı Yüzbaşı Granville Fortescue, “*Türk ve Alman subayları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar ile ilgili İngiliz gazetelerinde durmadan çeşitli hikayeler yayınlanmaktaydı. Bunlar sadece karalamadan ibaretti. Ben, her iki ulusun subayları arasındaki ilişkileri görme fırsatı buldum. Bu iki ulusun İngiltere’yi mağlup etmek arzusu etrafında oldukça ahenkli bir birlik içinde çalıştıklarını gördüm. Her iki ulusa mensup subaylar arasında kişisel ilişki ve sosyal hayat o kadar sıkı değildi. Fakat, bu ufak sorunu abartarak büyük bir sorun haline getirmenin bir anlamı yoktur. Bunun yapılması İngiliz kamuoyunu yanıltmaktan başka bir işe yaramaz.*”⁹ görüşünü ortaya koyar.

Bulgaristan’ın da katılımıyla Almanya ulaşımının açılmasıyla beraber savaş malzemesinin cepheye ulaşım yolu açılmıştı. Bu durum karşısında, mevsim şartlarının getirdiği büyük olumsuzlukları da dikkate alan İtilaf Devletleri, büyük umut bağladıkları Çanakkale beklentisinden tamamen vazgeçmek zorunda kaldılar. 20 Aralık 1915’te kuzey, 9 Ocak 1916’da güney cephesinden son birliklerini de gizlice gemilere bindirip, cepheyi boşaltarak çekildiler.

Çanakkale Savaşları yaklaşık 13 aylık bir zamanı kapsar. Deniz yoluyla Boğazı zorlama, taarruz ve bombardımanlar 3 Kasım 1914’ten itibaren 125 gün; donanma, denizaltı, uçak ve balon destekli kara işgalleri de (25 Nisan 1915- 9 Ocak 1916) 254 gün sürmüştür.

Muharebelerin geçtiği alan, Yarımada’nın güney ve orta-kuzey bölümüdür. İtilaf kuvvetlerinin Güney (Seddülbahir) bölgesindeki mücadeleleri Alçıtepe’yi, kuzeyde ise Conkbayırı-Kocaçimen Tepe’yi ele geçirme hedefine yöneliktir. Ağustos ayından sonra Anafartalar Ovası ve Suvla bölgesi de devreye girmiştir. Cephelerin gerisindeki lojistik destek alanları ile donanmanın taarruzu altında kalan sivil alanlar da yoğun şekilde harbin etkisi altında kalmıştır.¹⁰

⁸ Carl Mühlmann, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Notları*, Timaş Yay., İstanbul 1998, s.8.

⁹ Granville Fortescue, (Ter: Kıdemli Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi), *Çanakkale*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1916, s.37-38.

¹⁰ Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları” *ÇOMÜ, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 4, Çanakkale, 2006, s. 51-96.

Bu savaş sadece kara ve deniz kuvvetlerinin değil, pek çok milletin ve ırkın kıyasıya mücadele verdiği modern teknolojinin de ilk savaşıdır. Bu savaşın gerçek sebeplerinin en büyük dilimini de sanayileşmiş ülkeler arasında iktisadi ve siyasi hakimiyeti kimseye kaptırmama mücadelesi oluşturur.

1914 yılına kadar Avrupa’da egemen güçler arasında içten içe süren çatışma, küçük bir kıvılcımın tutuşturmasıyla açık bir hale gelince, milyonlarca ailenin kana ve acıya bulanacağı bir süreci başlatacaktır. O zamana kadar bu amaçla kullanılmamış olan denizaltı, uçak, zeplin, tank, büyük savaş gemileri, pek çok korkunç modern aletlerden pek çoğunun ilk kez deneneceği, artık geri dönülmesi imkansız bir yola girilecektir.

Avrupa’nın tamamına yakınının, Rusya, Osmanlı Devleti, Japonya, A.B.D.’nin de katıldığı bu savaşta – kayıp, esir ve yaralılar da sayılacak olursa- insan kaybının 37.000.000 kişiyi bulduğu görülür.¹¹ Dört yılı aşkın devam eden savaşın maddi zararı çok büyük boyutlardadır. Osmanlı Devleti ise bir çok cephede savaşmış, -gaziler bir tarafa- en iyimser tahminlerle 400.000’e yakın evladını şehit vermiştir.

Türk- Alman Fikirsal Yakınlığı

Osmanlı hükümetinin milli hedefleriyle Alman politik askeri hedefleri arasında -Osmanlı Devleti’nin coğrafi durumundan doğan- bir paralellik dikkati çeker. İki asırdır devamlı olarak toprak kaybeden Osmanlı Devleti, bu toprak kaybına nihayet bir son vermek, Boğazları ve Doğu Anadolu’yu elinde bulundurmak, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalı’ndaki kontrolünü kuvvetlendirmek, İslam alemindeki liderliğini sürdürmek; İran, Azerbaycan ve Türkistan’daki Türkleri kendi önderliğinde birleştirmek suretiyle eski saygınlığını kazandırmak isterken; Alman İmparatorluğu da Osmanlılardan yararlanarak halkın çoğu Müslüman olan İngiliz sömürgelerini ayaklandırmak, Süveyş Kanalı’nın kapanmasını sağlayarak İngilizlerin Batı cephesini sömürge askerleri ile takviye etmesine engel olmak istiyordu.

Ayrıca; Osmanlılar, Almanların Avrupa’da kazanacakları zaferden yararlanarak milli hedeflerini elde edeceklerini, Almanlar ise Osmanlıların Doğu Anadolu ve Mısır’da girişecekleri askeri hareketin başarısından yararlanarak Avrupa’da zaferi daha kolay kazanacaklarını hesap ediyorlardı.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991, s.137-143.

Aslında Türk hareket planı, Osmanlı ordularının müttefiklerinin Alman ve Avusturya ordularının Avrupa cephelerinde karşılaştıkları baskıyı azaltmak ve yükünü hafifletmek maksadıyla Kafkasya'da Rusya'ya, Süveyş Kanalı'nda İngiltere'ye taarruz etmesi esasına dayanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazındaki Faaliyetleri

İlk iki kalenin Fatih Sultan Mehmet'in emriyle bitirilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasıyla doğru orantılı olarak Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasına dönemin şartlarına göre kıyı savunması içerikli askeri amaçlı eserler (kale ve tahkimatlar) yapılmıştır. Çünkü güneyden gelecek tehlikeye karşı Başkent ve Hilafet merkezi İstanbul'u korumanın en kolay yolu, 70 km'lik Boğaz'ın en dar noktasındaki Çanakkale kentinin bulunduğu kesimin yakın civarının tahkim edilmesi zorunluluğu, ilgili padişahların tamamını yatırım yapmaya sevk etmiştir.¹²

Özellikle de II. Abdülhamit'le beraber çok daha bütüncül olarak Boğaz'ın durumu 1880 sonrası yeniden ele alındı. Oluşturulan askeri komisyonlar bir çok defa Boğaz'a gelerek incelemelerde bulundu; taktik planlar geliştirildi.¹³ Bu çalışmalar sonunda Topçu ve İstihkam Komisyonu, Boğaz savunmasını dört hat üzere düzenledi. 1890'a gelindiğinde buralardaki kale ve sahil bataryalarına Tophane'de dökülenlerden başka, Avrupa'dan (özellikle Almanya'dan) alınan Krupp, Armstrong v.s. cinsi toplar yerleştirilmeye devam edildi. Buna ilave olarak modern savaş gemilerinin ateşlerine dayanıklı istihkam ve tabyaların inşası da sürdürüldü.¹⁴

Tophane-i Amire ve Umum Askeri Okullar Nazırı Zeki Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamit'e sunduğu, Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatı ve uygun yerlere istihkamlar yapıp elektrikli fenerler ve toplar konularak asker yerleştirilmesi içerikli 13 Eylül 1896 tarihli aşağıdaki raporu, o tarihteki genel savunma durumunu özetler niteliktedir.¹⁵

¹² Ali Karaca, "Şanlı Zafer'e Giden Yol İçin Asırlarca Süren Bir Emek Çanakkale Boğazının Tahkimi (1655-1915)", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM)*, 85. Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyum Bildirileri 23-24 Mart 2000 Çanakkale, Çanakkale 2001, s.65.

¹³ Karaca, a.g.m., s.66-67.

¹⁴ Çanakkale kenti, Kal'a-i Sultaniye; Kilitbahir Köyü de Kilitbahir Kalesi etrafında gelişmeye başlamıştır. *Ceride-i Havadis*, 22 C ve 27 C, 1260; BOA, İMM., 390; BOA, İ.Hus. 8770 lef 1; *Ayniyat Defteri*, 986, s.166; ATASE Arşivi, No. 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7; ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-77. Askeri bakımdan büyük öneme sahip olan telgraf (daha sonra telefon) hatları 1859 yılına gelindiğinde Üsküdar'dan İzmit'e, Kilitbahir'den Kale-i Sultaniye'ye, İskenderiye'den Girit'e oradan Seddülbahir'e doğru uzanıyordu.

¹⁵ BOA, Y. PRK. ASK, 115/6.

1907’de Petersburg’da basılan bir eserde Boğaz’ın savunması şöyle tasvir edilmektedir:

“Dünyanın en büyük istihkâmı olan Çanakkale ili Gelibolu Osmanlı topçuları, Deniz Kuvvetleri için önemli bir ordugah haline konulmuş, Avrupa yakasında Seddülbahir ile Kilitbahir ve Asya yakasında Kumkale ile Kale-i Sultaniye arasında demir atmış savaş gemileri güçlü bir set oluşturmuş, her iki sahili kuşatan dağlara, bayırlara ve tepelere baştanbaşa inşa edilen istihkamlar Gelibolu limanına kadar uzanmıştı.”¹⁶

Anadolu Hamidiye, Dardanos, Mesudiye, Rumeli Mecidiye, Çimenlik, söz konusu bu 35 istihkamdan sadece birkaçıydı.

Alman Kurmaylar, Başkomutanlık Vekaleti ve Genel Karargahta

Güney Bölge Kurmay Başkanı Binbaşı Mühlmann,

“Türk ordusunun yeniden örgütlendirilmesi için Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın 1913 Mayıs’ında Almanya’ya yönelttiği ricası Berlin’de kabul gördü. Islahat işinin yürütülmesi için 22 nci Prusya Tümeni’nin o zamanki komutanı General Liman von Sanders seçildi. Bu öğretici etkinlik için elverişli diye seçilen bir general Alman subayları ile birlikte Alman ordusundan ayrıldı ve Türk hizmetine geçti. Bu tarzda ilkin 41 subayı kapsayan askeri heyet teşekkül etti. 1913 Aralık ayında ilk 10 subay General Liman’ın sevk ve idaresinde İstanbul’a geldi. Bu heyetin geri kalanları onu izleyen yılın ilk aylarında geldiler. Etki alanının sürekli olarak büyümesi dolayısıyla askeri heyet üyelerinin sayısı Dünya Savaşı patlak verene kadarki dönemde 71’e yükseldi¹⁷,”

bilgisini verir.

Peşinden de, “Enver Paşa’nın etkin teşvikiyle Genelkurmay’da ve Harbiye Nezareti’nde Alman modeline göre kesin bir ıslahat gerçekleştirme başarısı sağlandı” der¹⁸.

¹⁶ Karaca, a.g.m., s. 68’den naklen Süleyman Şükrü, *Seyahatü’l Kübra*, Petersburg 1907, s.66.

¹⁷ Mühlmann, a.g.e., s. 10.

¹⁸ A.g.e., s.18

Türk –Alman birlikteliği ile ilgili olarak da:

“Tarihte, bir ulusun toparlanma süreci içinde bir sınamaya tabi tutulması ender olaylardan biridir. Ve eğer, 1915 yılında Çanakkale uğruna yapılan muharebeler Türk tarihinin en şanlı ve en şerefli sayfalarını oluşturmuşsa, bunda Türk-Alman ortak çalışmasının başarısı görülmelidir. Ama biz Almanların, o günkü müttefikimizin silahlı eylemlerinden gurur duymaya sadece bu sebepten dolayı hakkımız yoktur. Biz, Çanakkale uğruna verilen bu mücadeleyi kendi büyük savaş geçmişimizin en şerefli halkasına dahil ediyoruz. Çünkü ülkemizin evlatları da orada savaştılar ve kanlarını döktüler. Kuşkusuz Çanakkale’deki sayıları azdı, ama bu Almanların etkisi önemli olmuştur...

Çanakkale Boğazı’nda bir kara saldırısına karşı savunulması için belirlenen Türk ordusu bir Alman Generalin emri altında bulunuyordu. Boğazların savunulmasında birlikte etkinlik gösteren Türk filosunun başında bir Alman filo komutanı vardı. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının korunması bir Alman amiralin emrine verilmişti. Hiçbir Türk kurmay heyeti yok ki, içinde Alman subayları, hiçbir sahil koruması yok ki içinde en azından birkaç Alman ekibi mevcut olmasın. Burada da Alman sevk ve idaresinin değeri, Alman teşkilat, teknik ve eğitimi kendisini kabul ettirmiştir..

Almanlar ve Türkler, sonuna kadar sadık bir arkadaşlık sürdürmüşlerdi. Fedakarlığa hazır olmada ve göreve sadakat göstermede, kahramanlıkta ve özveride birbirleriyle yarışan Türk subay ve askerleri, dünyanın en iyi orduları değerinde olduklarını belli ettiler....”¹⁹

Islahat heyeti için çağırılan ve kısa sürede Birinci Ordu Komutanlığına atanan General Feld Marşal Freiherr von der Goltz, General Bronz(s)ard von Schellendorff Paşa²⁰, Boğazlar Bölgesi Harekat Plancısı görevini tamamladıktan sonra Genelkurmay Birinci Başkanlığına (Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Reisi²¹) getirilmiştir. Çanakkale ve İstanbul

¹⁹ A.g.e., s.34-35.

²⁰ BOA, DH. EUM.SSM, 53/25; BOA, DH. EUM.VRK, 25/9; BOA, HR. SYS, 2098/10

²¹ BOA, DH. EUM.VRK, 25/41; Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı, V.Cilt, I.Kitap*, (Genelkurmay, İnci Kitap olarak kısaltılacaktır) Ankara 1993, s. 43.

Boğazları Genel Komutanı von Usedom Paşa,²² Başkomutanlık delegesi general Merten Paşa idi.²³ Yarbay Von Kress, Harekat Şube Müdürü; Binbaşı Pötrich²⁴, Demiryolu ve Muvasale (Ulaştırma) Müdürlüğü görevindedir. Doktor Mayer de Sağlık Hizmetlerinden sorumlu konumdadır.

Alman Personelin Öğretmenliği

Boğaz savunmasında, ateş gücünün etkinliğinin artırılması büyük bir önem taşıyordu. Müstahkem Mevki Komutanlığı topraklarla, cephane ve gereçlerin hızla savaşa hazırlanması ve Türk erlerinin Alman subaylarının yönetiminde topçuluk bakımından yetiştirilmeleri amacıyla, Alman personelinden yararlanma yoluna gitmiştir. 30 Ağustos 1914'te General Weber'in yerine atanan General Merten idaresinde subay, torpidocu, telefoncu ve top çavuşu olarak toplam 160 Alman personeli bir Alman gemisiyle Çanakkale'ye geldi. Değişik tabyalara dağıtılan Alman personel, Türk erlerin eğitimine başladı.²⁵

Türk - Alman Birlikteliği

Almanlar, batı cephesinde sıkışıp kalmışlardı. Doğu'da Ruslara karşı başarı gösteriyorlarsa da; bu onlara çok büyük kuvvetlerini orada tutmalarını zorunlu hale getiriyordu. Savaşın bir an önce bitirilmesi için İtilaf Devletlerinin güçlerini bölmeli ve cephelerini genişletmeliydi. Bunun için en güzel çare, Osmanlı Devleti'nin yanlarında savaşa girip, savaş alanlarının genişletilmesiydi. Hatta Halife tarafından ilan edilecek “kutsal cihat” sonucu İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki milyonlarca Müslüman'ın bu çağrıya uyup ayaklanacaklarını sanıyorlardı.

Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya harp ilan etmiş, Türk-Alman gizli anlaşması 2 Ağustos 1914'te imzalanmış olduğu için yapılan anlaşmaya göre Türkiye antlaşmayı imzaladığı gün Almanya'nın yanında harbe girmeyi kabul etmiş oluyordu. Bu anlaşma ile Almanya ile beraber savaşa

²² Mehmet Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, Askeri Mecmua, S.40, İstanbul 1935, s.232; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, 3 ncü Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915- Ocak 1916)*, (Genelkurmay, III. Kitap olarak kısaltılacaktır), Ankara 1980, s.99.

²³ Genelkurmay, *I nci Kitap*, s. 38.

²⁴ Yarbay olarak 9 Ağustos'tan itibaren 8 nci ve 9 ncu Tümen komutanlığı yapmıştır. Daha sonra da 5 nci Ordu Karargahındaki asli görevine döndü. Yarbay Hayri, *Anafartalar Grubu Muharebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921, s.82-89.

²⁵ ATASE Arşivi, No. 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7; ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-77.

katılmış sayılan Osmanlı Devleti, er veya geç gireceği savaşı giderlerini karşılayabilmek için paraya ihtiyacı vardı. Bu sebeple Almanya'dan %6 faizle borç olarak 5.000.000 lira almak zorunda kalmıştı. Şartlı olarak alınan bu paranın 250.000'i anlaşmanın imzasından on gün sonra; 750.000'i İngiltere ve Rusya'ya savaş ilanından on gün sonra, kalanı ise savaşa girildikten bir ay sonrasında başlayarak 400.000'er lira olarak verilecekti.²⁶

Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu, 3 Ağustos 1914'te bir yandan *seferberlik* ilan ederken²⁷ diğer taraftan da silahlı tarafsızlığını ilan etti. Çanakkale Boğazı'nın en dar noktasına aynı gün (3 Ağustos 1914) *mayın döşenmeye* başlandı ve 8 Mart 1915 gününe kadar ara ara yeni hatlar oluşturmaya devam edildi.

Osmanlı Devleti silahlı tarafsızlığını ilan etmişse de, Alman Başkomutanlığı Türkiye'nin bir an önce harbe girmesi üzerinde ısrar ediyordu.

Fakat Türkiye, seferberliğini tamamlamadan, ordusunun noksanlarını ikmal etmeden ve politik bakımdan Bulgaristan'ın durumu aydınlığa kavuşmadan savaşa girme yanlısı değildi.

Bu arada Akdeniz'de bulunan *iki Alman savaş gemisine* (Goeben ve Breslau) İngiliz donanmasının takibinden kaçarak 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'ndan (kısa bir tereddütten sonra) içeri girmesine izin verildi.²⁸ Gemiler Alman Deniz Bakanı Amiral Tirpitz'ten bu yolda bir emir almıştı. Bu, Türkiye için de bir sürpriz değildi. İngiltere'de yapımı tamamlanmış olan Sultan Osman ve yapılmakta olan Reşadiye dretnotlarının verilmemesi ihtimaline karşı -ki sonradan İngilizler bu parası ödenmiş gemileri vermediler- Karadeniz'de üstünlüğü sağlamak için Avusturya donanmasının gönderilmesini, daha önce Türk Hükümeti teklif etmişti. Avusturya donanması kendi kıyılarını korumak için Adriyatik'ten ayırmak istemediğinden Akdeniz'deki iki Alman gemisinin Türk Donanmasına katılmasıyla Karadeniz'de üstünlüğün sağlanması düşünülmüştü.

Almanya ile savaşan devletler, bu iki geminin tarafsız Osmanlı Devleti'nin karasularından çıkarılmasını ya da enterne edilmesini istediler. Nihayet

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, C.III, K. II*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 191-192.

²⁷ Genelkurmay, *İnci Kitap*, s. 69.

²⁸ BOA, DH. EUM.7. Şb, 2/31; BOA, DH. KMS, 27/2; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 88, Ağustos, İstanbul 1989, Belge 1.

gemilerin Osmanlı Devleti tarafından 80 milyon marka satın alındığı, personelinin Türk mürettebatıyla değiştirileceği ilan edilerek mesele kapatıldı. Goeben ve Breslau mürettebatının tamamı da Almanlardan oluşmaktadır.²⁹ Yavuz ve Midilli adları verilerek Türk bayrağı çekilen ve mürettebatına Osmanlı fesi ve üniforması giydirilen bu gemilerin Alman Komutanı Amiral Souchon³⁰, aynı zamanda Türk Donanmasının birinci Komutanlığına atandı.³¹

Osmanlı Devleti Eylül 1914 sonlarında seferberliğini tamamlamış bulunuyordu. Ama silah ve cephanesi noksandı; araç ve gereç yokluğundan geri hizmet teşkillerinin büyük bir kısmı henüz kurulamamıştı.

Türk-Alman Askeri İttifakı'ndan sonra Türk Genelkurmayınca hazırlanmış olan çeşitli sefer planlarında genellikle Türk Ordusunun büyük kısmının batıda ve Boğazlar bölgesinde toplanması, Boğazların emniyeti sağlandıktan ve Bulgaristan ile Romanya'nın tutumu aydınlığa kavuştuktan sonra Rusya'nın güney kesimine taarruz edilmesi öngörülüyordu. Türk Ordusu bir kış savaşına hazır olmadığından, ayrıca büyük kuvvetlerin Doğu Anadolu'da toplanması çok güç olduğundan asıl kuvvetlerle Kafkasya'ya taarruz fikri çürütülüyordu. Mısır'a taarruz esaslı bir hazırlığı gerektirdiğinden sonraya bırakılıyor ve Süveyş kanalının öneminin bu bölgede savaşı göze almaya değer olup olmadığının düşünülmesi gerektiği ileri sürülüyordu.

Alman Genelkurmay Başkanlığı ise Türk Ordusu'nun Kafkasya ve Mısır'a taarruz ederek Rus ve İngiliz kuvvetlerini buralara bağlamasını ve böylece Avrupa'daki Doğu ve Batı cephelerinin takviyesine engel olmasını istiyordu.

Türk Genelkurmayı 1915 baharına kadar harbe girmemenin zorunluluğu üzerinde önemle dururken Alman Başkomutanlığı, Türkiye'nin bir an önce harbe girmesinde ısrar ediyordu.

28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle Avrupa'da başlayan savaş, Rusya'nın seferberlik ilan etmesi ve bunu Avusturya-Sırp anlaşmazlığına müdahale sayan Almanya'nın 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya harp ilan

²⁹ BOA, HR. MA, 1132/57

³⁰ Selahattin Adil Paşa, (Yayına Hazırlayan: Enver Koray), *Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1982, s.118.

³¹ BOA, DH. KMS, 27/2; BOA, DH. EUM.KLU, 2/38

ederek Belçika toprakları üzerinden taarruza geçmesi, Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edildiği gerekçesiyle 4 Ağustos'ta İngiltere'nin Almanya'ya harp ilan etmesiyle kısa sürede bir genel harbe dönüştü.

Batı cephesindeki gelişmeler de kısaca şöyle idi:

3 Ağustos 1914'te sıklet merkezi kuzeyde olmak üzere Belçika topraklarından geçerek Fransa'ya taarruz eden Alman Ordusu, 23 Ağustos'ta Marn Nehrine kadar ilerlemiş bulunuyordu. Almanları burada durduran Fransız ordusu, 6-9 Eylül 1914'te cereyan eden Marn Meydan Savaşıyla onları Aisne ve Vesle nehirleri gerisine atmayı da başardı.

Doğu'da Avusturyalıların taarruzu karşısında önceleri zor duruma düşen Ruslar, Doğu Prusya'daki iki ordularıyla Alman 8 inci Ordusunu sıkıştırdılar ve geri çekilme zorunda bıraktılar. Bunun üzerine Ordu Komutanlığına Mareşal Hindenburg'u atayan ve Belçika'dan çektikleri iki kolorduyu bu cepheye tahsis eden Almanlar, Rus Ordusunu da geri çekilmeye mecbur ettiler. (Tannenberg, 26 Ağustos 1914) Fakat bu kez de Galiçya'daki Rus orduları ilerlemeye başladı. Avusturyalılar Lwow'u boşaltarak Karpat Dağlarına doğru çekildiler (3 Eylül 1914). Sırbistan'da devam eden savaşlarda da Avusturya başarı sağlayamadı.

Böylece daha harbin ilk ayında Batı'da ve Doğu'daki taarruzları duran Almanya ve Avusturya-Macaristan, Türkiye'nin bir an önce harbe girmesi için baskı yapmaya başladılar. İtilaf devletleri ise tarafsızlığını sürdürmesi halinde Türkiye'ye garanti vermeye hazır olduklarını bildiriyorlardı.

Bu arada Amiral Souchon da mürettebatın denize alışık olmadığını bahane ederek Türk donanmasının tatbikat için Karadeniz'e çıkmasına izin verilmesini ısrarla istiyordu. Alman Başkomutanlığının baskısına dayanamayan ve aslında Türkiye'nin geleceğini Alman ordularının Avrupa'daki başarısında gören Osmanlı Ordusu Başkomutan Vekili Enver Paşa, istenilen izni nihayet 26 Ekim'de verdi. Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau) ile birlikte on bir parçadan oluşan Türk donanması 27 Ekim sabahı Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim sabahı Odessa, Sivastopol, Novorossiisk limanlarını bombardıman etti ve birkaç Rus gemisini batırdı. Böylece Türkiye fiilen harbe girmiş oldu.³²

³² Genelkurmay, *İnci Kitap*, s. 99.

Türkiye her ne kadar bu istenmeyen gelişmeye Rus donanmasının neden olduğunu, ilk saldırının Rus gemilerinden geldiğini iddia etmiş ve Rusların bu hatalarını tamir etmelerini istemişse de bunun bir yararı olmamıştır. Ruslar, 1 Kasım günü Türkiye'nin doğu sınırlarından saldırıya geçmekle kalmamış, İngilizler de Akabe'yi bombardıman edip Urla iskelesindeki iki Türk gemisini batırmıştır.

3 Kasım 1914 günü de İngiliz-Fransız karma filosu Çanakkale Boğaz'ı girişindeki tabyaları kısa bir süre bombardıman etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine resmen harp ilan ederek İttifak Devletleri'nin yanında savaşa katılmıştır.

Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasının ertesi günü, 2 Ağustos 1914'te, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştı. Aynı gün İttihat-Terakki Hükümeti genel seferberlik ilan ettiği gibi tarafsız kalma niyetini de basın aracılığıyla açıkladı. Ağustos'un ilk haftasından itibaren oluşan gelişen sonucu, Almanların çabaları ve büyük planının bir parçası olarak Osmanlı Devleti, bir oldu-bitti sonucunda Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olarak kendini savaşın ortasında buldu. (2 Kasım 1914)

Mayınlar ve Torpidolar

Boğaz'ın mayınlarla savunulmasından sorumlu ve doğrudan Bahriye Nezareti'ne bağlı bir mayın bölüğü mevcut olup; komutanı 1 Eylül 1914'te Kıyı Topçusu ve Mayın Birlikleri Genel Müfettişi olan Alman Amiral Schack idi.³³ Schack'ın önerisine dayanılarak Boğaz'da sabit torpido istasyonlarının kurulması için İstanbul'dan gönderilen iki torpido kovanının, Boğaz'dan geçebilecek yabancı savaş gemilerine karşı torpido atmak üzere Çanakkale-Kilitbahir arasında kullanılması kararlaştırıldı. Bu amaçla 27 Ağustos 1914'te bir torpido kovanı Kilitbahir iskelesinde; öteki ikili kovanın da 28 Ağustos'ta Çanakkale feneri yanına monte edilmesi tamamlandı.³⁴

Gelişmeler Boğaz'ın etrafında yoğunlaştıkça, 5 Ekim 1914'te verilen Başkomutanlık emri gereği, Müstahkem Mevki subay ve erlerinin bilgi ve becerilerini artırmak için, Anadolu Hamidiye Tabyası'nda bir örnek batarya

³³ Genelkurmay, *İnci Kitap*, s. 84.

³⁴ Aynı yer.

oluşturuldu. Türk ve Alman personelinden oluşturulan bu bataryadaki eğitimin, Alman Korgeneral Merten tarafından verilecek yönergeye göre Alman üstsubaylarınca yönetilmesi emredildi.³⁵

Siyasilerin hesapları devam ederken Başkomutanlık, 22 Ekim 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderilen bir direktifle, Boğaz'ın savunması hususunda yeni bir plan yapılması istendi. Bu direktifte ayrıca, Başkomutanlık Delegatesi Alman Korgeneral Merten başkanlığında, Alman Yarbay Wossidlo ve Mevki Kurmay Başkanından oluşturulacak bir komisyonca da, savunmanın nasıl yapılacağını içeren bir yönergenin de hazırlanması emredildi.³⁶

Bunu “Karadeniz Olayı” diye bilinen ve Amiral Souchon'un komutasında Karadeniz'e çıkan Türk donanmasının, birkaç Rus gemisini batırıp Odessa, Sivastopol, Novorosiski limanlarını 29 Ekim 1914 tarihindeki bombardımanı izledi.³⁷

Esat Paşa, 3 üncü Kolordu Komutanı

Bombardımanla beraber Tekirdağ'daki 3 ncü Kolordu karargahı, 4 Kasım 1914'te Çanakkale'ye intikal ettirilmiştir. Kolordu Komutanı General Esat (Bülkat) Paşa'dır. 3 ncü Kolordu Kurmay Başkanlığına atanan Alman Yarbay Tüvenay (Thowaney), Tekirdağ'a gelip, 10 Ağustos 1914'te göreve başladı. Yarbay Tüvenay, seferberlik ve yığınla ilgili Başkomutanlık emrini de yanında getirmişti.³⁸

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, emrinde 9 uncu Tümen olduğu halde Başkomutanlık'a bağlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de Alman yardım kurulunda görevli Alman Deniz Yarbayı Schneider, Müstahkem Mevki'deki topçunun durumu ve nitelikleri üzerinde engin bilgilere sahiptir.³⁹

Bunlardan başka Gelibolu Yarımadası'nda kuzeyden güneye doğru 9 uncu Tümen bölgesinde kıyı kesimleri ve derinlikte tahkimat işlerine ağırlık verilmiştir. Keza topçuluk bakımından Çanakkale dışındaki diğer

³⁵ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-49.

³⁶ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1/67.

³⁷ Genelkurmay, *1 nci Kitap*, s. 69.

³⁸ Aynı yer.

³⁹ ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1/18.

birliklerden tespit edilerek gelen toprakların da yerleştirilmesi suretiyle, Boğaz savunması bir ölçüde daha güçlendirilmiş, ayrıca sızabilecek denizaltılara karşı ek önlem olarak Boğaz'da bazı gemiler görevlendirilmiştir. Savaşın önce ve İstanbul'u koruma amaçlı olarak Çanakkale Boğazı'nda 32 ve Bağımsız Ağır Topçu Taburu'nda da 3 batarya vardı. Bu 35 batarya için – o dönemde- yeteri kadar subay ve er olmadığından, savaş gemilerine karşı daha etkin olabilmek için, Ağır Topçu Genel Müfettişi Alman Posseldt⁴⁰ ve İstihkam Genel Müfettişi Alman Weber⁴¹ Paşalar batarya sayısını 22'ye indirip, personel sayılarının hiç olmazsa barış düzeyine çıkartılmasını önerdiler. Kabul edilen bu öneri de uygulandı.⁴²

Başkomutanlık 4 Şubat 1915 tarihli emriyle Su Üstü Keşif Gözetleme hizmetlerini Başkomutanlık Delegatesi Alman General Merten Paşa'nın emrine verdi. Müstahkem Mevki Komutanlığı'nda topçu subay ve astsubaylarının eğitimi için, kıyı topçuluğu uzmanı Alman Yarbay Wossidlo, baş öğretmen olarak görevlendirilerek Anadolu Hamidiye Tabyası Komutanlığı'na atandı.⁴³

Türk Kaynaklarına Göre 18 Mart 1915 Boğaz Savunması⁴⁴

Bu gün hava açık, deniz düzgün, harekata çok elverişlilik gösteriyordu. Birleşik Filo'nun Boğaz'a yönelik bir harekatı bekleniyordu.

Bu ihtimale karşı Hava Danışmanı Alman Yüzbaşı Serno Pilot, Deniz Yüzbaşı Schneider de, gözetleme subayı olarak uçuşa hazır bir uçakla keşif için görevlendirildiler. Keşif uçağı, 18 Mart 1915'te ortalık aydınlanmaya başladığında, düşman savaş gemilerinin Boğaz'a doğru ilerlediklerini gördü.

Boğaz savunmasından sorumlu ve Cevat Paşa'nın emri altındaki Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığında Başkomutanlık Delegatesi olarak Korgeneral Merten Paşa, 2 nci Ağır Topçu Tugay Komutanlığına bağlı Hamidiye Tabyası Komutanlığını ve Başöğretmenliğini Alman Yarbay

⁴⁰ Genelkurmay, *I nci Kitap*, s. 81.

⁴¹ Genelkurmay *III Kitap*, s. 4, 17, 60, 84, 119, 159, 209, 321.

⁴² ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-1,1-3.

⁴³ Selahattin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 122.

⁴⁴ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-8, 1-9; ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-10, 1-11; ATASE Arşivi, No. 6/1725, Kls. 5637, Dos. H-1, F. 1-94, 1-95; ATASE Arşivi, No. 6/1726, Kls. 5283, Dos. H-14, F. 1-3, 1-8.

Wossidlo⁴⁵, Erenköy Ağır Topçu Bölge Komutanlığını da Alman Yarbay Wehrle görevinin başındaydı.⁴⁶ Uzman Torpido Binbaşısı A.D.G. Ehl⁴⁷'in emrine verilen Kilitbahir torpido bataryası, hem düşman denizatlılara karşı görev yapacak hem de deniz mayınlarını koruyacaktır. Bataryalardan ikisinin adı da 'de Tott' ve 'Usedom' idi.⁴⁸

18 Mart 1915 Boğaz savaşındaki insan zayıyatımız şehit ve yaralı olarak toplam, 79'dur. Almanların kayıpları da, ölü ve yaralı olarak 18'dir. Böylece iki bağışık devletin toplam insan zayıyatı 97 kadardır.⁴⁹

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı savunma zaferinden sonra, Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın 19 Mart 1915 gün ve 129 sayılı emirleriyle üstün hizmette bulunanlara madalyalar verilmiştir. Bunlardan ikisi de alman subayıdır: İkinci Ağır Topçu Bölüğünden Öğretmen Yarbay Wossidlo 'Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası'; Anadolu Hamidiye Tabyası'nda Batarya Komutanı Yüzbaşı Herşel 'Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası' ile ödüllendirilmiştir.⁵⁰

Boğaz'daki Diğer Gelişmeler

27 Nisan 1915'te AE-2 adlı İngiliz denizatlısını batıran Sultanhisar Torpidosu Filotilla Komodoru Korvet Kaptanı rütbeli Pfeifer Bey, 'Altın ve Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası'; Alman personelinde Torpidocu Onbaşı Lampireihard, 'Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası'; Torpidocu Başçavuş Kopfstandt, Makine Onbaşı Gude, Makine Onbaşı Karlowins, Makine Onbaşı Schmapring ve Makine Neferi Henren 'Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası' almışlardır.⁵¹

Muavenet-i Milliye Muhribi ve Sultanhisar Torpidosu'nda görev alan toplam 157 personel madalya ile ödüllendirilmiş olup bunların (4'ü subay ile 23 değişik rütbede asker) Almandır:

⁴⁵ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1/67; Genelkurmay, *İnci Kitap*, s.39.

⁴⁶ Genelkurmay, *İnci Kitap*, s. 45; Mühlmann, a.g.e., s. 44; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK Yay., Ankara 1993, s.62, Genelkurmay 3 ncü kitap, s.194, 268.

⁴⁷ Mühlmann, a.g.e., s. 44.

⁴⁸ BOA, DH. EUM.VRK, 25/36.

⁴⁹ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-13, 1-14, 1-16; Mühlmann, a.g.e., s. 63'te "Toplam 114 kayıp arasında 22 Alman ölmüş ya da yaralanmıştı," bilgisini verir.

⁵⁰ ATASE Arşivi, No. 6/1670, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-181.

⁵¹ Ayhan Yüksel, "Çanakkale Savaşında Sultanhisar Torpidosu-Muavenet-i Milliye Muhribi Mürettebatı ve Faaliyetleri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM)*, 85. Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyum Bildirileri 23-24 Mart 2000 Çanakkale, Çanakkale 2001, s.59.

13 Mayıs günü Goliath zırhlısını batıran Muavenet-i Milliye Muhribi personelinden Nısf Filotilla Komodoru Kıdemli Yüzbaşı Firle Bey, 'Altın ve Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası; Topçu Subayı Yüzbaşı Zeppelin 'Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası' ve Topçu Subayı Teğmen Andre, 'Gümüş İmtiyaz Muharebe Madalyası'; Makine Torpido Başçavuşu Benoburg, Makine Torpido Başçavuşu Matig, Makine Torpido Başçavuşu Beif, Makine Personel Stamm, Makine Personel Poskul, Makine Personel Hase, Vardabandıra Onbaşı Schwatman, Torpidocu Onbaşı Zims, Torpidocu Onbaşı Weinberg, Torpidocu Onbaşı Akerman, Torpidocu Onbaşı Krebs, Torpidocu Onbaşı Kreksa, Torpidocu Onbaşı Kiranki, Ateşçi Heiberg, Ateşçi Firnis, Ateşçi Dornfell, Telsiz Telgrafçı Walter birer 'Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası' ile ödüllendirilmiştir.⁵²

Kara Savaşlarına Doğru: Alman Mareşal Liman Von Sanders⁵³ 5 inci Ordu⁵⁴ Komutanı

İtilaf Devletlerinin böyle bir başarısızlığın üzerine karadan yüklenerek amaçlarına inatla devam edeceğini hesaplayan Osmanlı Genelkurmayı, Mareşal Liman von Sanders'i⁵⁵, 3 ncü, 15 nci Kolordularla, 5 nci Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşturulan 5 nci Ordu Komutanlığına atamış⁵⁶ ve Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binasını karargah ve makam olarak tahsis etmiştir.⁵⁷ Göreve başlamak üzere 26 Mart 1915'te Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir.⁵⁸ (23 Eylül 1915 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaydına göre Liman von Sanders'in yaveri Binbaşı von Perike /Prigge⁵⁹ ile Teğmen Tolf⁶⁰ olup Sanders Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Heyeti tamamıyla Alman subaylardan oluşmaktadır.⁶¹)

⁵² Yüksel, *a.g.m.*, s. 59.

⁵³ BOA, HR. MA, 1143/101; BOA, HR. MA, 1144/5; BOA, HR. MA, 1144/20; BOA, HR. MA, 1142/45; BOA, HR. MA, 1148/12; BOA, HR. MA, 1147/4

⁵⁴ BOA, İ. HB, 1333. Ca/36; BOA, HR. SYS, 2409/53;

⁵⁵ BOA, DH. KMS, 31/30.

⁵⁶ ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

⁵⁷ ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6; BOA, HR. SYS, 2109/11;

⁵⁸ BOA, DH. KMS, 31/30; ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

⁵⁹ BOA, HR. MA, 1144/20

⁶⁰ Yarbay Hayri, *a.g.e.*, s. 54.

⁶¹ BOA, HR. MA, 1144/20

Böylece Liman von Sanders, Bolayır dışında Gelibolu yarımadasında büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden, Çanakkale savunmasını, sadece Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarma hesabına göre düzenlemiştir.⁶²

Gerek bu hareketi, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, Onun, İngiliz çıkarmalarının büyük ölçüde, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamaktadır.⁶³

4 Nisan 1915 tarihli Padişahın yayınlamış olduğu İrade-i Seniyye ile: 14 üncü Kolordu Komutanlığına Trommer, 15 inci Kolordu Komutanlığına Weber Paşa tayin edilmiştir.⁶⁴

15 nci Kolordu, Karargahıyla Anadolu yakasında Kalvert çiftliğinde.⁶⁵ Komutanı Alman General Weber Paşa⁶⁶,nın emrinde, 3 ncü Tümeni (32 nci, 46 ncı Alay ve topçu taburları) Sarıçalı dolayında, 31 nci Alayı ve diğerleri Halileli - İntepe ve Kumkale bölgesinde. Tümen komutanı Alman Albay Nicolai Bey⁶⁷. 39 ncu Alay, Çıplak-Yenişehir - Yeniköy bölgesinde olup gerektiğinde Troya Harabesi - Menderes çayı doğusunda savunma düzeni alacak şekilde konuşlanmıştır.

Başta 3 ncü Kolordu Komutanı Esat Paşa olmak üzere, Türk komutanları, düşmanın kıyıya çıkmasına daha baştan engel olmak amacıyla savunmayı kıyıda düşünmüş, geride yeterince ihtiyat bırakıp kıyının kuvvetli tutulmasını öngörmüşlerdir. Liman von Sanders ise, kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulup, kuvvetli ihtiyatlar ayırarak düşmanı karaya çıkıttıktan sonra karşı taarruzlarla denize dökmeyi hedeflemiştir.⁶⁸

⁶² Bkz: Sanders, *a.g.e.* s.24, 43, 47; Ordu komutanının bu görüş ve bu düşünce etrafında oluşturduğu planlamayı değerlendiren, Türk Genelkurmayı "...harekatın gelişiminden de anlaşılacağı üzere (Sanders) büyük bir yanlışlığa düşmüştür," düşüncesindedir. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, ('Genelkurmay, Özet Kitap' olarak kısaltılacaktır),Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.52

⁶³ Liman Von Sanders, (Çev.M. Şevki Yazman) *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul 1968, s.21.

⁶⁴ BOA, İ. HB, 1333. Ca /36; İrade-i Seniyye: Padişah buyruğu; Yüzbaşı Celalettin, *Kumkale Muha-rebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921, 142; Binbaşı Mehmet Nihat, *Seddülbahir Muha-rebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921, s. 198, 199, 203.

⁶⁵ ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-1, F. 1-21.

⁶⁶ Selahattin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 152, 153.

⁶⁷ BOA, HR. MA, 1132/57; Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s. 203.

⁶⁸ Bkz: Sanders, *a.g.e.*; Bu yeni düzenleme konusunda Türk Genelkurmayı yeni savunma planı konusunda Sanders'e karşı muhalif görüş ortaya koyar: "5 nci Ordu'nun yukarıda açıklanan savunma düzenlerinin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 9 ncu Tümen'in ilk düzenlemeleriyle, bu ordu komutanının görüşlerine göre

5 nci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, Boğaz bölgesinin savunmasında ağırlığı daha çok kuzeyde Saros Körfezi ile güneyde Anadolu yakasında yoğunlaştırmış ve kuvvet çoğunluğunu bu iki kanatta toplamıştır.

15 nci Kolordu'nun Anadolu Yakasındaki Savunma Düzeni: 15 nci Kolordu Komutanı Alman General Weber Paşa⁶⁹, 15 nci Kolordu Kurmay Başkanı Alman Yarbay Thevenay Bey, 3 ncü Tümen Komutanı Alman Albay Nicolai Bey⁷⁰, 3 ncü Topçu Alay Komutanı Alman Yarbay Binhold'tur.

Sanders, çıkarmalara çok elverişli Kumkale-Beşigeler ve güneye uzanan kıyılara büyük ölçüde bir amfibi hareket bekliyordu. Sanders'e göre, Müstahkem Mevki Komutanlığı yönetimindeki topçu gücünün önemli bir kısmının Anadolu yakasında bulunması, Boğaz savunmasının da en duyarlı noktasını oluştuyordu.⁷¹ Çünkü Anadolu yakasından Çanakkale merkezi üzerinde zorlanacak derinlik hareketinin yetersiz kuvvetlerle şansa bırakılması doğru olmazdı. Konu gerçekten önemliydi. Her halde zor ve bağımsız bir operasyonun stratejik kapsamına uygun bir organizasyona da ihtiyaç vardı. İşte Sanders'in, Anadolu yakasında güçlü bir savunma birliği oluşturmasının nedeni, bu ve benzer görüşler varsayımına dayanıyordu ki, o, bu gibi endişe ve yargılarıyla hatalı olmadığı izlenimi veriyordu.⁷²

Bu açıdan 5 nci Ordu'nun, birbirinden uzak bölgelere ayrılması ve bu bölgelerdeki hareketi, bağımsız olarak başarabilecek güçte birlikler oluşturmasını doğal kabul etmek gerekebilir.⁷³

1 Nisan'da almış olduğu düzenlemeler ve tüm ordu birliklerinin 25 Nisan 1915 sabah durumu, karşılaştırılacak olursa görülür ki, Liman von Sanders'in kıyı savunması üzerindeki görüşleriyle Türk komutanlarının temel görüşleri arasındaki belirgin farklar ortaya çıkmaktadır.... Olayların gelişmesi, Liman von Sanders bu görüşünün uygulamada ne denli sakıncalı olduğunu ve ağır kayıplara yol açtığını gösterecektir.” Genelkurmay, *Özet Kitap*, s.53.

⁶⁹ BOA, İ, 1333, Ca/36.

⁷⁰ Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s. 203.

⁷¹ Sanders, *a.g.e.* 34; ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-1, F. 1-5.

⁷² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, V.Cilt, 2 nci Kitap, *Amfibi Harekat*, ('Genelkurmay II nci Kitap' olarak kısaltılacaktır.) Ankara 1978, s.44

⁷³ Ancak Türk Genelkurmayı, bu noktada yapılan hatanın, “ayrılan kuvvetlerin ölçüsünden çok, bu kuvvetlerin Boğaz'dan uzak mesafelere yayılarak kademelendirilmesi yüzündendir” der ve ilave eder “Grupman kuvvetleri, güneye doğru fazla sarkıtılmış ve manevra imkanları zaman bakımından kısıtlanmıştır. 15 nci Kolordu'nun 25 Nisan'da erken karar verememesi, çekingen sevk ve idaresiyle elindeki iki tümenini kıyılara dağıtması ve Ordunun takviye kuvveti isteklerine kulaklarını tıkamış olması da, var olan yanlışları daha da ağırlaştırmıştı.”

Kara Muharebesi⁷⁴

Seddülbahir bölgesinde;

1/2 Mayıs– 3/4 Mayıs 1915 Türk gece taarruzlarında Güney Bölge Komutanı Albay von Sodenstern⁷⁵, Güney Bölge Kurmay Başkanı Binbaşı Mühlmann'dır.⁷⁶ Albay Kannengiesser⁷⁷ de Güney Bölge Danışmanı'dır⁷⁸ ki bu üç komutan 7, 9 ve 15 nci Tümenlere emretme yetkisine sahipti.

İkinci Kırte (6-8 Mayıs 1915) ve 9-24 Mayıs 1915 Muharebeleri ile Üçüncü Kırte Muharebesinde (4-6 Haziran 1915) İtilaf saldırıları karşısında Güney Grubu Komutanı Tümgeneral Weber Paşa⁷⁹, Güney Grup Kurmay Başkanı Yarbay Thevenay bulunuyordu.⁸⁰

Birinci Kerevizdere (21-22 Haziran) ve Zığındere (28 Haziran–3 Temmuz) Muharebelerinde Güney Grubu Komutanı olarak Tümgeneral Weber Paşa⁸¹ görevliydi.

5 Temmuz 1915 Zığındere Türk taarruzunda Güney Grubu Komutanı olarak Tümgeneral Weber Paşa, Sağ Kanat (1 nci Kolordu) Komutanlığı Kurmay Başkanı Binbaşı Eggert, Sağ Kanat (1 nci Kolordu) Komutanlığı 3 ncü Tümen Komutanı Albay Nicolai⁸², Cephe Topçu Komutanı Yarbay Binholt hizmet veriyordu.

İkinci Kerevizdere (12-13 Temmuz), 6-13 Ağustos Muharebeleri ve 9 Ocak 1916 tarihindeki düşmanın çekilişine kadar geçen sürede Sağ Kanat (14 ncü Kolordu) Komutanı Tuğgeneral Trommer Paşa⁸³, Sol Kanat (5 nci Kolordu)

⁷⁴ Görgülü, *a.g.e.*, s. 64-100.

⁷⁵ Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s.225, 228, 236; Cepheye 5 nci Tümen Komutanı olarak gelmiş, Mayıs'ın ilk haftası da bölge komutanı olmuştur. Genelkurmay 3, s. 4, 19,81.

⁷⁶ Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g. e.*, s.225, 228, 236; Güney Bölge Kurmay Başkanı Süvari Binbaşı (Ordu Haber Subayı) Mühlmann, cepheye tuttuğu notları kısa sürede derleyip bastırmıştır: Carl Mühlmann, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Notları*, Timaş Yay., İstanbul 1998.

⁷⁷ 29 Nisan 1915'te Ordu danışmanıdır. Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s.225; Yarbay Hayri, *a.g.e.*, s.77. 9 ncü Tümen komutandır.

⁷⁸ Görgülü, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁹ BOA, HR. MA, 1132/57; Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s. 254, 257, 265.

⁸⁰ Genelkurmay, *III nci Kitap*, s.83, 97,470; Selahattin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 154; Binbaşı Mehmet Nihat, *a.g.e.*, s. 254, 257, 265.

⁸¹ Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde*, Vadi Yay., Ankara 2006, s.32.

⁸² BOA, HR. MA, 1132/57; Genelkurmay, *III nci Kitap*, s. 19, 197.

⁸³ BOA, İ, 1333, Ca/36.

Komutanı Tuğgeneral Fevzi (Mareşal Çakmak)'ın Kurmay Başkanı Yarbay Albrecht⁸⁴, 13 nci Tümen Komutanı Albay Hovik⁸⁵ görevlerinde kaldılar.

Arıburnu-Anafartalar Bölgesi

9 Ağustos Birinci Anafartalar Muharebesinde 9 ncu Tümen Komutanı Albay Kannengiesser yaralanınca⁸⁶ yerine Yarbay Pötrih⁸⁷ geçti. Anafartalar Bölge Komutanı Yarbay Willmer⁸⁸, 8 nci Tümen 28 nci Alay Komutanı Binbaşı Hunker'di.⁸⁹

21 Ağustos İkinci Anafartalar Muharebesinde ise 5 nci Tümen Komutanı Yarbay Willmer⁹⁰, 8 nci Tümen 28 nci Alay Komutanı yine Binbaşı Hunker'dir.

Eylül ayının başından düşmanın çekildiği 20 Aralık 1915 tarihine kadar bölgedeki Alman komutanlar sırasıyla: Anafartalar Grup Komutanlığı'nda 2 nci Kolordu Komutanı Albay Nikolai⁹¹, 16 nci Kolordu Komutanı Albay Kannengiesser, Suvla Körfezi bölgesindeki Türk kuvvetlerinin komutanıdır.⁹² 5 nci Tümen Komutanı Yarbay Wilmer, 12 nci Tümen Komutanı Albay Hovik⁹³, 8 nci Tümen 28 nci Alay Komutanı Binbaşı Hunker, Ağır topçu Grup Komutanı Binbaşı Lierau.

17 Ağustos 1915'ten itibaren Saros Grubu'nda 1 nci Ordu Komutanı Mareşal Von der Goltz Paşa⁹⁴ birliğiyle Bolayır'a kadar gelmiştir.

1 Eylül'de Albay Wehrle Ordu Ağır Topçu Komutanlığı'na, aynı ay içinde Alman Batı Cephesi'nden gelen Albay Gressman da, Ordu Topçu Komutanlığı'na atandı.⁹⁵

⁸⁴ Süleyman Şakir, *a.g.e.*, s.163, 176, 188.

⁸⁵ "18 Temmuz günü akşamından itibaren 7 nci Tümenen sorumlu olacaktır." Süleyman Şakir, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁶ Uluğ İğdemir, *Mustafa Kemal Atatürk Anafartalar Muharebelerini Ait Hatıralar*, TYK Yay., Ankara 1955, s.53; Kannengiesser hakkında Mustafa Kemal "Kendisi ordumuzda bulunan Alman subayların en yeteneklilerindendi. Conkbayırı muharebelerinde yaralanıp geriye gitmeye mecbur olmuştur" demektedir; Yarbay Hayri, *a.g.e.*, s. 78.

⁸⁷ Genelkurmay, *III nci Kitap*, 360, 367, 372; İğdemir, *a.g.e.*, s.57, 78, 83; Sayfa 57'de Mustafa Kemal "Tesadüfen Genel Karargah Şimendifer Şube Müdürü Yarbay Pötrih İstanbul'dan cepheye geldi" bilgisini verir.

⁸⁸ İğdemir, *a.g.e.*, s.43, 48, 56, 65; Selahattin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 162, 166; Yarbay Hayri, *a.g.e.*, s.54, 62, 63.

⁸⁹ Nigel Steel ve Peter Hart, Gelibolu Yenilginin Destanı, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.164, 170, 171 278, 280; İğdemir, *a.g.e.*, s. 92;

⁹⁰ İğdemir, *a.g.e.*, s. 92; Yarbay Hayri, *a.g.e.*, s.36, 39, 41, 52, 85.

⁹¹ BOA, HR. MA, 1132/57; İğdemir, *a.g.e.*, s. 106' da Mustafa Kemal, Albay Nikolai'nın 3 nci Tümen komutanlığından bu göreve tayin edildiğini söyler.

⁹² İğdemir, *a.g.e.*, s. 107.

⁹³ BOA, İ, HB, 1333, Za/16.

⁹⁴ BOA, HR. MA, 1144/20; Genelkurmay, *III nci Kitap*, s.440, 469.

⁹⁵ Genelkurmay, *III nci Kitap*, s. 467

Alman Destekli Hava Gücü

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın 'Sefer Kuruluşu'nda bir uçak bölüğü vardı. İlk kez 17 Ağustos 1914'te bölüğe İstanbul'dan gelen bir deniz uçağı katılmış,⁹⁶ Çanakkale'de uçak ilk kez, 5 Eylül'de havalanabildi ve 10 Eylül ve 19 Ekim'de de Boğaz dışında iki keşif uçuşu yaptı.⁹⁷ Bunu 21 Ekim 1914'te gönderilen ikinci bir uçak izlemiş, 12 Ocak 1915'te İstanbul'dan Deniz yoluyla gönderilen iki uçak daha gönderilmiştir.⁹⁸

Sağlık

Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer⁹⁹ de Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili Titri ile Ordu karargahında Ordu Sıhhiye Reisi'ne refakat etmektedir.¹⁰⁰

Öğrencileri cephelere sevk edilen Gülhane ile Tıp Fakültesi, eğitim çalışmalarını kısıarak birer yardımcı harp hastanesi olmuşlardır. Gülhane'de Doktor Zelling bulunuyordu.¹⁰¹ Açılan diğer belli başlı hastaneler şunlardı:

Beyoğlu Zapyon Hastanesi (Dr. Operatör Papadopoulos, Op. Nazaretyen, Dr. Madridi, Dr. Sahak, Dr. Kılaiditi); Cağaloğlu (Lise Binası) Hastanesi (Op. Robert, Dr. Settar); Moda Şifa Yurdu Hastanesi (Avusturyalı Doktorlar); Hastanesi Nekahethanesi. Bu hastanelerde hizmette, yardımcı olarak görevlendirilen Tıbbiye öğrencileri ile fahri hastabakıcı hemşirelerin gayretleri çok büyüktür.¹⁰²

Öte yandan Kızılhaç kurumları tarafından da hastaneler açılmıştır. Avusturya, İtalya Kızılhaçı, Alman ve İtalyan hastaneleri Ordu emrine tahsis edilmiş, Amerikan Kızılhaçı tarafından açılan İngiliz hastanesi ile Dr. Şagol, ve Dr. Haner, Taksim Fransız hastanesinde Dr. De La Comb'ın idaresinde hizmete sokulmuştur. De La Comb, Fransız Elçiliği'nin 'Sağlık İşleri Delegesi' idi. Savaş süresince Türkiye'de kalmış, bu çalışmalarına karşılık liyakat madalyası ile taltif edilmişti. (Takvim-i Vakayi 18282)¹⁰³

⁹⁶ ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-47, 1-49;

⁹⁷ Genelkurmay, *İnci Kitap*, s. 96.

⁹⁸ *A.g.e. İnci Kitap*, s. 38.

⁹⁹ Gözcü, *a. g.m.*, s. 90; Makalesinde Gözcü'nün, "Prof. Mayer tahminen Haziran 1915 sonunda 5. Ordu komutanı tarafından Almanya'ya iade edilmiştir. Ordu sağlık işlerine bu zatın hizmetinden başka yabancı bir emek karışmadığını bilhassa zikre muhtaç görürüm," şeklinde ortaya koyduğu görüşü gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

¹⁰⁰ Gözcü, *a. g.m.*, s. 79; Özbay, *a.g. e.*, s.230.

¹⁰¹ ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 64, Dosya, 186, Fihrist 19; Özbay, *a.g. e.*, s.233.

¹⁰² Özbay, *a.g. e.*, s.234.

¹⁰³ Özbay, *a.g. e.*, s.235.

Müttefik Devlet Hekimlerinden Alman Askeri Heyeti Başhekimî Stabsarzt Kolmer, Dr. Petris, Dr. Layka Gümüşsuyu'nda; Dr. Peter Oberarzt Tucht Bigalı Hastanesi'nde; Dr. Tomer İzmir Menzil Hastanesi'nde; Dr. Braun, 5. Ordu Tıbbi Müfettişliği'nde ve Stabsarzt Karlof 16 Numaralı Menzil Hastanesi'nde görev almışlardı.¹⁰⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti, son döneminden itibaren İngiltere ve Fransa'ya rağmen Almanya ile işbirliğini sağlam temellere oturtup geliştirmek için haklı bir çok sebeplere sahipti. Buna 1875 yılından itibaren Çanakkale Boğazı'nın tahkimatı esnasında Almanya'ya sipariş edilen Krupp marka toplarla başlandı. Peşinden Osmanlı ordusunun ihtiyacı ile doğru orantılı olarak Alman askeri uzmanlar çağırıldı. Bu uzmanların sayısı günden güne arttı.

Almanya ile İttihatçı liderlerin Osmanlı coğrafyası adına ortaya koydukları – büyük oranda ütöpik de olsa- ‘Türklüğü eski gücüne kavuşturma’ hülyası, her açıdan Almanlarla ittifakı zorunlu hale getirdi. Özellikle Enver Paşa'nın Almanların askeri disiplinine, tekniğine, askeri gücüne ve yardımına çok güvenmesinin sonucu olarak, -bir oldu bitti ile- Türk milleti kendini ölüm kalım savaşı içinde buldu.

Savaş öncesi ve savaş döneminde Alman teknik yardımının Çanakkale savaşının kazanılmasında azımsanmayacak derecede payı vardır. Ayrıca Çanakkale Cephesi için oluşturulan 5 inci Ordu Komutanı'nın bir Alman Mareşal olduğu gözden uzak tutulmalıdır. Kara muharebelerinde savunma taktiği konusunda Genelkurmay kaynaklarındaki aleyhte bazı eleştirilere rağmen, Ordu komutanının kendine ait plan ve tasarrufunun olması gayet doğaldır. Eğer çekince söz konusu olsaydı –herhalde- Osmanlı Genelkurmayı böyle bir uygulamaya baştan engel olurdu.

Özetle Türk-Alman birlikteliği Çanakkale muharebeleri için güzel bir örnek oluşturmuş olmasına rağmen, bu gündemle ilgili –spekülasyonlardan uzak- Türk ve Alman arşivlerinde ortak araştırmalar yapılarak konunun daha da olgunlaşması sağlanmalıdır.

¹⁰⁴ Aynı yer.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-1, F. 1-5
ATASE Arşivi, No. 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-77
ATASE Arşivi, No. 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-77
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-49
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1/67
ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1/18.
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-1,1-3
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-8, 1-9
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-10, 1-11
ATASE Arşivi, No. 6/1725, Kls. 5637, Dos. H-1, F. 1-94, 1-95
ATASE Arşivi, No. 6/1726, Kls. 5283, Dos. H-14, F. 1-3, 1-8
ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-13, 1-14, 1-16
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6;
ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.
Ayniyat Defteri, 986, s.166;
BOA, HR.SYS, 2109/11
BOA, İMM., 390
BOA, İ.Hus. 8770 lef 1
BOA, Y. PRK. ASK, 115/6
BOA, İ., HB, 1333. Ca/36
BOA, İ. TAL, 1333. Ca/37

KİTAP VE SÜRELİ YAYINLAR

AKER, Mehmet Şefik, *Çanakkale – Arıburnu Savaşları ve 27 nci Alay*, Askeri Basımevi, İstanbul 1935.
AKŞİT, İlhan-Hayati Tezel, *Mustafa Kemal ve Çanakkale 1915*, Güzel Sanatlar Mat., İstanbul 1982.
ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991.
ARMAOĞLU, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniv. Yay. Ankara 1973.
ASPİNAL-OGLANDER, C.F., (Çev. Tahir Tunay), *Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, C.I-II., Askeri Matbaa, İstanbul 1939.
BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi, C.III, K. I*, TTK Yay., Ankara 1991.
BELEN, Fahri, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 1935.
BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşı, 1915 Yılı Hareketleri*, Ankara 1964.

- Binbaşı İzzettin-Binbaşı Burhanettin, *Arıburnu Muharebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921.
- Binbaşı Mehmet Nihat, *Seddülbahir Muharebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921.
- Binbaşı Mahmut, *Seddülbahir'in İlk Şanlı Müdafaası*, Yeni Anadolu Basımevi, Konya 1933.
- BURÇAK, Rıfki Salim, *Siyasi Tarih*, Ankara 1978.
- CONK, Cemil, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1959.
- CORBET, Julian, (Çev., Ali Rıza Seyfi), *Harekat-ı Bahriye*, C.II, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926.
- Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Bas. Ankara 1990.
- DEMAZ, (Çev.: Bahattin) *Çanakkale Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1930.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, V.Cilt, I.Kitap, (Genelkurmay, 1. Kitap) Ankara 1993.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, V.Cilt, 2 nci Kitap, *Amfibi Harekat*, Ankara 1978.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, 3 ncü Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, Ankara 1980.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9 ncü Cilt Türk Hava Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Savaşı İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt. X, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay, Ankara 1985.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK Yay., Ankara 1993, s.62
- GÜLEN, Nejat, *Dünden Bugüne Bahriyemiz*, İstanbul 1988.
- HAMILTON, Ian, *General Hamilton'un Raporu*, İstanbul 1915.
- HAMILTON, Ian, *Gelibolu Günlüğü*, İstanbul 1972.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Anafartalar Muharebatına Ait Hatıraları*, TTK Yay., Ankara 1943.
- KAYLAN, Aziz, *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1982.
- KIZILDEMİR, M. Orhan, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, Türkiye Denizciler Sendikası Yay., İstanbul t.y.
- LANGENSİEPEN, Bernd-Ahmet Güleriyüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2000.
- LOREY, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, C. 2., Ankara: Deniz Basımevi, 1946.
- MOLTKE, Helmuth von (Çev. Hayrullah Örs), *Türkiye Mektupları*, İş Bankası Yay., İstanbul 1960.
- MÜHLMANN, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, Timaş Yay., İstanbul 2003.
- Nazmi Bey, (Günümüz Türkçe'sine Aktaran: Dr. Ahmet Esenkaya), *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü (1914-1922)*, Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı Yay., İzmir 2004.
- PERK, Kadri, *Çanakkale Savaşının Tarihi*, Askeri Basımevi, Ankara 1940.
- RACZYKİ, Edward, *1814'te İstanbul ve Çanakkale Seyahat*, Tercüman Y., İstanbul 1980.
- RAUE, F. Charles (Çev. Asım ve Nihat), *Çanakkale Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1921.

- RHODES, James Robert (Çev. Haluk Saltıkgül), *Gelibolu Harekatı*, Belge Yay. İstanbul 1965.
- Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Hamit Matbaası, İstanbul 1930.
- SANDERS, Liman von (Çev.M. Şevki Yazman), *Türkiye’de Beş Yıl*, İstanbul 1968.
- Selahattin Adil Paşa, (Yayına Hazırlayan Enver Koray), *Hayat Mücadeleleri: Selahattin Adil Paşa’nın Çanakkale Hatıraları*, İstanbul 1982.
- Süleyman Şükrü, *Seyahatü’l Kübra*, Petersburg 1907.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Ankara 1992.
- Yarbay Hayri, *Anafartalar Grubu Muharebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921.
- Yüzbaşı Celalettin, *Kumkale Muharebeleri*, Erkan-ı Harbiye Mektebi, İstanbul 1921.
- VEDEL, Emil (Türkçe’ye Çeviren Dr. Ahmet Esenkaya), *Çanakkale’de Bahriyelilerimiz*, Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı Yay., Ankara 2006.
- YILMAZ, Veli, *İnci Dünya Savaşı’nda Türk-Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993.

MAKALELER

- ATAKAN, Rauf, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Ceride-i Havadis*, 22 C ve 27 C, 1260;
- ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.1, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003.
- ESENKAYA, Ahmet-Osman Kafadar, “Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller Üzerine Düşünceler ve Öneriler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.2, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2004.
- ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.4, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2006.
- ESENKAYA, Ahmet-İ. Ceyhan Koç, “Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.3, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2005.
- ERAT, Muhammet, “Çanakkale Savaşı’nda Türk Ordusunun İaşe Problemi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.1, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003.
- GÖZCÜ, Niyazi İsmet, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, S. 23, Temmuz, İstanbul 1938.
- KARACA, Ali, “Şanlı Zafer’e Giden Yol İçin Asırlarca Süren Bir Emek Çanakkale Boğazının Tahkimi (1655-1915)”, 85. Yılında Atatürk ve Çanakkale savaşları Sempozyum Bildirileri 23-24 Mart 2000, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM), Çanakkale 2001.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE LAĞIM MUHAREBELERİ

MINING AND TUNNELLING IN THE GALLIPOLI CAMPAING

Murat KARATAŞ

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Eski bir Türk savaş geleneği olan lağım muharebeleri, Çanakkale Kara Savaşları esnasında da yararlanılan bir yöntem olmuştur. Kara muharebelerinin ilk günlerinden itibaren sarp yamaçlar nedeni ile tıkanan muharebeler, cepheyi siper savaşlarının yaşandığı bir hale sokmuştur. Bu nedenle iki taraf kuvvetleri de bir adım dahi atamaz duruma gelmiştir. Taarruzlar, büyük zayıflara neden olan; fakat önemli bir başarı sağlayamayan faaliyetler olarak kalmıştır. En ufak bir siperin ya da herhangi bir tahkimatın ele geçirilmesi çok önemli bir hale gelmiştir. Bu sebeplerle Türk birlikleri tarafından -tarihinde kale kuşatmaları sırasında kullanılan- lağım patlatma yöntemi, karşı siperleri elde etmek amacı ile kullanılmaya başlanmıştır. Cephede ilk lağım, 28-29 Mayıs 1915 tarihinde Bombasirt'ta patlatılmıştır. Bu tarihten itibaren iki taraf kuvvetleri de sıkça lağım faaliyetlerinde bulunmuştur.

Çanakkale Savaşları'nın ilginç bir yönünü oluşturan lağım muharebeleri, günümüzde halen arazide görülebilen izler bırakmıştır. Gelibolu Yarımadası'nda özellikle Boyun Noktası, Kırmızısirt, Kanlısirt, Merkeztepe, Cesarettepesi, Kayacıkağılı, Sığındere, Kerevizdere ve Kirte Deresi'nde bu izlere rastlamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Lağım, Çanakkale Savaşları, Bombasirt

SUMMARY

The mine battles (unground war) which are an old turkish tradition, were an utilized method in Çanakkale land battles. The battles which are stopped due to stiff slopes from first days of land battles, put the front in a situation which are lived barricade campaigns. Therefore both side forces couldn't step. The attacks caused big battle casualties but they didn't show big success. It was very important to capture a front or a fortification. For this reason the mine exploding method- in its history was used in sieges of fortress- was used to capture front barricades by turkish troops. First mine at the front was exploded in Bombasirt on 28-29 of may of 1915. From this date both side forces had been frequently in mine activities too.

The mine battles which constitute an interesting side of Gallipoli Campaign, gave us traces which are still shown today. In Gallipoli peninsula especially in Boyun Noktası, Kırmızısirt, Kanlısirt, Merkeztepe, Cesarettepesi, Kayacıkagılı, Sığındere, Kerevizdere and Kitre Deresi finding these traces are possible.

Key Words: Mining and tunneling, Gallipoli Campaign, Bombasirtı

Giriş

Çanakkale Kara Savaşları, ortalama sekiz buçuk ay sürmüştür. 18 Mart Boğaz Savaşı'nın ardından 25 Nisan 1915 tarihinde Kumkale, Seddülbahr ve Arıburnu bölgelerine çıkarma yapan İtilaf Devletleri'ne mensup askerler, bu süreçte bu bölgelerde tutunmaya çalışmışlardır. Kumkale'de barınamayan Fransız birlikleri, iki gün sonra burayı terk ederek, takviye kuvveti olmak suretiyle, Seddülbahr bölgesindeki İngiliz birliklerine katılmışlardır. Nitekim İtilaf Devletleri'ne mensup askerler, 27 Nisan'dan itibaren, Seddülbahr ve Arıburnu bölgesinde tutunabildikleri gibi savaşın sona erdiği 9 Ocak 1916 tarihine kadar bu iki bölgede kalmayı başaramamışlar ve bu tarihte de tamimiyle çekilmişlerdir.

İngiliz birliklerine mensup Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin 25 Nisan akşamında Arıburnu bölgesinde elde ettikleri sınırlar, savaşın sonuna kadar neredeyse hiç değişmeden kalmıştır. 26 Nisan'dan 6 Ağustos'a kadar geçen süreçte her iki taraf da -çeşitli taarruzlar yapmış olsa da- bir adım bile geriye gitmemişlerdir. Buna neden olan iki taraf kuvvetlerinin kuvvet olarak birbirine denkliğinin yanı sıra arazinin kimi yerlerde sarplaşmasıdır. Bu bakımdan Gelibolu Yarımadası'ndaki sarp yamaçlarda muharebelerin tıkandığı görülmüştür. Düz arazide ise muharebe alanlarının kolaylıkla yayıldığı gözlenmiştir. Örneğin 6 Ağustos 1915 tarihinde ikinci bir çıkarma

harekatı olarak değerlendirilebilecek olan Suvla çıkarması, önünde geniş bir ova bulduğu için 2-3 gün içerisinde çabucak yayılmış; fakat arazinin sarplaştığı mevkilerde tıkanıp kalmıştır. Hakeza Arıburnu çıkarmasının ilk gününde zayıf kuvvetlere karşı ilerleme imkânı bulan İngiliz birlikleri, karşılarında mukavemet edecek kadar Türk kuvveti bulduklarında bir adım bile ilerleyemeyerek sarp arazide tıkanmışlardır. Buna ekten olan bir başka durum ise, İngiliz birliklerinin düz arazide yararlanabildikleri donanma ateşinden sarp arazide mahrum olmasıdır. Donanma topçusu için düz arazide açık hedef olan Türk birliklerinin, sarp arazide yerlerinin ve konumlarının tespiti net olarak mümkün değildir. Buna paralel olarak, Türk birliklerinin denize yakın yamaçlarda muharebe etmesi de donanma ateşinin yıkıcı etkisi ile büyük zayıata uğrayacağı için riski yüksek olarak değerlendirilmelidir.¹ Zaten Türk taarruzlarının, bu risk nedeni ile, gece; İngiliz taarruzlarının ise gündüz yapıldığı görülür.

İşte bütün bu nedenlerden dolayı, sarp yamaçlarda siper hatları oluşturulmak sureti ile tıkanan muharebeler, ilginç uygulamalara neden olmuştur. Askerlerin siperden çıkmadan herhangi bir hedefe ateş etmesini sağlayan aynalı tüfekler, konserve kutularından yapılan el bombaları ve siperleri zarar görmeden ele geçireceği düşünülen zırhlı otomobiller² siper muharebelerinde düşmandan bir adım da olsa ileri gidebilmek amacına hizmet etmiştir. İşte bu uygulamalardan biri de, gerilerde açılacak bir lağım ile düşman siperlerinin altına kadar ilerlemek ve burada patlatılacak bombalarla düşman siperinin yok olmasını sağlamak esasına dayanan lağım muharebesidir. Patlamadan sonra yapılacak bir taarruz ile siperlerin ele geçirilmesi amaçlanmıştır.

Lağımcılık, Çanakkale Savaşları esnasında keşfedilmiş değildir. Türklerin eski bir savaş geleneği olan bu yöntem, Osmanlı Devleti'nde, dönemine göre modern bir yapıya ulaştırılarak, çeşitli savaşlarda kullanılmıştır. Eski devirlerde, hazırlanan tüneller aracılığı ile kale surlarının altına kadar ilerleyerek, burada bulunan sur duvarlarını tutan kalasların yakılması ile

¹ Hatta, Çanakkale Cephesi'nde siper hatlarının birbirine yakınlığının nedeni, Türklerin donanma ateşinin yıkıcı etkisinden kurtulmak istemeleri amacıyla olduğu da söylenebilir. Benzer görüş için bkz. Maurice Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, çev. Bursalı Mehmet Nihat, c. II, Askeri Matbaa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1927, s. 114.

² Bahsedilen zırhlı otomobiller için bkz. Robert Rhodes James, **Gelibolu Harekatı**, Belge Yayınları İstanbul 1965, s. 302-303; C. F. Aspinall Oglender, **Büyük Harbin Tarihi Gelibolu Askeri Harekatı**, c. II, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 56.

surların çökertilmesi sistemi varken, sonraları surların altına yerleştirilen barutun patlatılması ile sur yıkımı sağlanmıştır. Bu işlerle ilgili olan Lağımçı Ocağı, özellikle kale kuşatmalarında önemli bir işleve sahiptir. İstanbul'un fethi (1453), Rodos'un zaptı (1522), I. Viyana Kuşatması (1529), Lefkoşe ve Magosa Kuşatmaları (1571), II. Viyana Kuşatması (1683) esnasında Türkler tarafından şiddetli lağım patlatmaları olduğu bilinmektedir³. Osmanlı Ordu Teşkilatı'nda bu birim, özellikle son dönemlerde epeyce güçlendirilerek, faaliyet alanlarının genişlediği görülmüştür. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde yer alan Lağımçı Ocağı, *“köprüleri tamir veya yeniden köprü yapmak, kaleleri barutla atmak için lağım denilen yeraltı yolları açmak, düşman tarafından yapılan lağımları körletmek vazifesi ile mükellef”*⁴ bir teşkilat olarak isimlendirilmiştir. Bu tabirden de anlaşıldığı üzere lağımçı ocağının ordu hizmetinde lağım açmanın yanı sıra, istihkâm yapmak görevi de vardır. Osmanlı Devleti'nin gerileme devrinde, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile Lağım Ocağı da kaldırılmış; fakat yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'de lağım açmak ve istihkâm hazırlamak görevini yapacak askerler Cebeci Ocağı'na bağlanmıştır.

Gelibolu Yarımadası'ndaki İlk Lağım Muharebesi

Çanakkale Kara Savaşları'nda her iki tarafın da lağım yöntemine başvurduğu görülür. Bu, yukarıda bahsedilen örnekler ile yöntem olarak aynı olsa da uygulamada farklılıklar gösterir. Çünkü birinde söz konusu olan kale kuşatmaları iken, Çanakkale Savaşları'nda siperler arası mücadele örneğini teşkil eder. Birinde kaleyi ele geçirmek için açılan gedikten hücum edilir, diğesinde havaya uçurulan siper ele geçirilmek için taarruz yapılır⁵. Bu tür uygulamaların özellikle Gelibolu Yarımadası kuzey bölgesinde yoğunlaştığını söylemek yanlış olmaz; çünkü burası diğer muharebe yerlerine göre daha sarp bir araziye sahiptir. Yine de, özellikle muharebelerin son aylarında Seddülbahr bölgesinde de her iki tarafın lağımlar patlattığı görülmüştür.⁶

³ Bu konudaki ayrıntılı tafsilat için bkz. Sabri Zengin, “Osmanlıların Kale Muhasaraları Usulündeki Gelişmeleri Gösteren Örnek Muhasaralar, idak.gop.edu.tr/szengin/makaleler/ornmuh.doc

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü*, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 348-352.

⁵ Açılan dehlizler ortalama 12-15 metre derinliğine sahiptir. Bkz. Müller Bruh, *Çanakkale Harbinde Lağım Mücadelesine Dair Elde Edilen Tecârib*, Matbaa-i Amire, Karargah-i Umûmi On İkinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, İstanbul 1332 (Rumi) 1916 (Miladi).

⁶ Benzer bir yorum için bkz. Peter Doyle; Matthew R. Bennett, “The Influence of Terrain: Gallipoli Campaign 1915”, *The Geographical Journal*, Vol. 165, No: 1, Mart 1999, s. 27.



Lağım Faaliyetlerinde Bulunan Türk Askerleri

Çanakkale Cephesi'nde lağım muharebeleri, 28 Mayıs 1915'te, 5. Tümen'in 14. Alayı'nın Bombasırtı'nda patlattığı bir lağım ile Türkler tarafından başlatılmıştır. Bir başka deyişle Çanakkale Cephesi'nde ilk lağım patlatan Türkler olmuştur. Cephedeki bu ilk lağım, Saat 03.30'da, 14. Alay'a mensup Bölük Asteğmeni İhsan'ın (Eriç) tarafından patlatılmıştır. Bunun ardından İngilizlerin Boyun noktasındaki siperlerine 9. Tümen'in 27. Alayı'nın da katıldığı bir baskın yapılmıştır. Bu baskına destek olmak için 3. Tümen'in 64. Alayı'ndan seçilen bir müfreze, İngilizlerin Yüksekırt'taki siperlerine gösterme bir harekâta bulundu ise de çapraz ateş altında kalan bu birlikten sadece 15 kişi dönebilmiştir⁷. Lağım patlatıldıktan sonra başlatılan

⁷ Bu müfreze ve ilk lağım muharebesi için bkz. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1990, s. 148-149; Binbaşı Halis, **Çanakkale Raporu**,

muharebeler, 28 Mayıs akşamına kadar devam etmiştir. Bu taarruzlar sonucunda ilk hat siperleri işgal edilse de lağım patlaması sonucu toprak yığını haline gelen siperlerin bir kısmı iki taraf arasında kalmıştır.⁸

28 Mayıs'ta patlatılan bu lağımın yanı sıra, lağım patlatmak fikrinin nasıl çıktığı ve bu fikrin uygulamasına ilk defa kimin başladığı konusunda farklı görüşlere değinmek gerekir. Bazı yayınlarda İngiliz birliklerine mensup Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin lağım kazdıkları, bu teşebbüs üzerine Türklerin karşı lağım kazmaya başladığı düşünülmektedir.⁹ Oysa eski tarihlerden beri lağım işlerine önem veren Türklerin, Çanakkale Cephesi'nde ilk lağımı patlatan taraf olmasının yanı sıra bu işe ilk başlayan taraf olmasının da işaretleri çoktur.¹⁰

25 Nisan'dan itibaren Arıburnu Cephesi, çok sağlam bir şekilde tahkim edilmiştir. Hatta bugün tutulan hatlar bir türlü aşılammıştır. İki taraf kuvvetleri de bir-iki adım ilerlemekten başka bir şey yapamaz hale gelmişti. Özellikle Mayıs'ın 1'inde¹¹ ve 19'unda¹² yapılan Türk taarruzları büyük zayıflara neden olmuştu. İşte bu nedenlerle Mayıs ayının başında Türk tarafının tıkanan muharebeleri açmak için şu kararı aldığı görülmüştür:

Arma Yayınları, İstanbul 2000, s. 176-178; Fahrettin Altay, "Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları II**, Arma Yayınları, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 2002, s. 27; İzzettin Çalışlar, **Atatürk'te İki buçuk Yıl**, Haz. İsmet Görgülü Yapı Kredi Yayını, 1993, 39; Esat Paşa, **Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Yay. Haz. İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 52.

⁸ Kadri Perk. "Çanakkale Savaşları Tarihi", **Askeri Mecmua**, sayı 56, İstanbul 1940, s. 138.

⁹ Bu konu hakkında bkz. Andrew Jack, "Ancac: Mining and Tunneling at Anzac Cove", **The Joint Imperial War Museum**, Australian War Memorial Battlefield Study Tour to Gallipoli, September 2000.

¹⁰ Çanakkale Kara Savaşları başlamadan önce, daha hiçbir bölgede çıkarma olmamasına rağmen 26 Mart 1915'te 5. Ordu'nun Genel Karargah'a yazdığı raporda: "Kumkale, mevki olarak makineli tüfek bölüğünü içine alan bir piyade taburu tarafından korunacak ve oraya lağımolar dahi açılacaktır." ibaresi geçmektedir. Bu ibare, Türklerin kara muharebelerinde lağım faaliyetlerine hazır olduğunu gösterir. Bkz. Mehmed Celalettin, **Harb-i Umumide Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi. Kumkale Muharebatı**, Yay. Haz. Murat Karataş, Nobel Yayınları Ankara 2007, s. 2; Arıburnu cephesinde, ilk patlayan yer olmamasına rağmen Kırmızısiirt civarında bile, lağım kazılmaya 13 Mayıs'ta başlandığı görülmüştür. Bkz. Murat Karataş, **Haritalarla Çanakkale Savaşları**, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 58. Halis Ataksor'un (age, s. 164) "Mayıs ayında 125. ve 33. Alay civarında lağım kazıldığı" hakkında verdiği bilgi, yukarıda bahsedilen Kırmızısiirt civarı olmalıdır.

¹¹ 1 Mayıs taarruzunda sadece üç Türk alayının zayıyatı 1185 kişi idi. Bkz. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı**, V. Kitap, c. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 162.

¹² Esat Paşa (a.g.e, s. 111), bugünkü Türk zayıyatı hakkında 5000 kayıp demektedir. Fahrettin Altay (**Çanakkale Hatıraları**, c II, Arma yay., s. 26), bu günkü Türk zayıyatı hakkında 3000 şehit, 7000 yaralı demektedir. Liman Von Sanders ("Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları II**, Arma Yayınları, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 2002, s. 73) ise, sadece 2. Tümen zayıyatını 9000 olarak vermektedir. Binbaşı Burhanettin (Burhanettin, **Harb-i Umumi'de Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi. Arıburnu Şimal Grubu Muharebatı**, 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915), Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336/1920, s. 28, 34.) ise, bu günkü zayıyatı toplam 3000 şehit, 6000 yaralı olarak gösterir.

“... Düşmana yalnız toprakla ilerlemeye karar verildi. Kale Savaşlarında olduğu gibi gizli yollarla ilerlenecek, yeni hatlar meydana getirilecek ve bu amaçla da tahkimat işlerine önem verilecekti...”¹³

Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, cephedeki lağım faaliyetlerine ve 28/29 Mayıs 1915'te 14. Alay'ın patlattığı lağım hazırlıklarına, karşı taraftan işitilen kazma seslerinin neden olduğunu belirtir. Bu seslerin, İngiliz birlikleri tarafından lağım faaliyetinde bulunulacağı şüphesini doğurması nedeni ile tünel açmak işine girildiğinden bahseder; fakat sarp yamaçlara karşı duran ve arkasında kaçacak yeri bulunmayan İngiliz birliklerinin kazma sesleri –siperlerin birbirine yakınlığı da düşünüldüğünde- korunak hazırlama gibi hayatta kalmak için toprak altına gömülme mesaileri nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, İngiliz birliklerine mensup askerlerin Türkler tarafından kazılan lağım sonrası uyandıkları görülür. Robert Rhodes James, lağım faaliyetlerine Türklerin başladığını kabul etmekle beraber 28/29 Mayıs'ta Türkler tarafından patlatılan lağımı şöyle anlatır:

“29 Mayıs'ta, şayet Esat Paşa istediği şekilde harekât imkânına sahip olmuş olsaydı ne olabilirdi, pek canlı bir biçimde ortaya çıktı. Bir süreden beri Quinn'deki Avustralyalılar bazı takırtıların farkına varınca, sahipsiz bölgenin altında alelacele bir takım tüneller kazarak, içlerine dinleyiciler yerleştirmişlerdi. Bunlar, Türklerin neredeyse Avustralya ileri hattına varacak olan bir tünel açmakta olduklarını doğrulamışlar ve aralarındaki tecrübeli bir madenci –Old Ganger Slack diye bilinen aksi bir kıta çavuşu- tehlikenin pek yakın olduğunda ısrar etmişti. Çavuşun kıyamet kehanetine 25 Mayıs'a kadar aldırın olmadı; ama o gün dinleyicilerden biri, Türklerin lağımlardan birini patlatmaya hazırlandıklarının açıkça belli olduğunu rapor etti. Bunun üzerine, toprağın yüzünü parçalayacak kuvvette olmamakla beraber, bir düşman tüneline ezebilecek kuvvette camouflet adı verilen mukabil lağımlar ateşlendi. Fakat artık iş işten geçmiş bulunuyordu... Lağım, 29 Mayıs'ta sabaha karşı 03.20'de bereket versin Avustralya ileri

¹³ Esat Paşa, *age*, s. 33.

hattının biraz uzağında patladı ve bunu takiben kargaşalıkta bir tabur kuvvetinde olan Türkler Quinn mevziine girdiler... ”¹⁴

Esat Paşa ise, cephedeki ilk lağım faaliyeti hakkında şunları söyler:

“Beş-altı gün evvel toprak altından işitilen kazma seslerinden, düşmanın lağım kazmakta olduğu kanısına varılmıştı. Harbiye Nazırı kadar yetkisi olduğunu bildiğim Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa’ya doğrudan doğruya başvurarak Zonguldak’tan lağım kazmakta olan dört-beş lağımıcının acele gönderilmesini rica ettim. Üç-dört gün içinde bana dört uzman lağımıcı gönderdi. Cesur ve çalışkan alay kumandanı, hemen işe başladı. Lağımıcıların tahminine göre kazdıkları lağımın ucu, düşman siperlerinin altına varmıştı. Bunun üzerine gerekli tertibat alındı. O gün topçu birliklerinden sabah namazına başlamadan önce güzel bir sesle ezan okunurken, 14. Piyade Alayı tarafından düzenlenmiş olan lağım ateşlenerek düşmanın burada bulunan siperleri havaya uçurulduktan sonra piyade savaşları bütün şiddetiyle sürmeye başladı. Topçularımız, gündüzden hedef ve nişan noktalarını ayarlamışlardı. Biz de yeni lağımlar kazıp düşman lağımlarını dinlemek üzere tertipler alıyorduk.”¹⁵

İngiliz tarihçisi Aspinall Oglander de ilk Türk lağımı ile başlayan lağım muharebelerin, özellikle 28 Mayıs’tan sonra tüm Anzak cephesi için tehlikeye dönüştüğünü dile getirir ve konu hakkındaki Anzak faaliyetlerinden şu şekilde bahseder:

“29 Mayıs’ta ilk Türk lağımının Quinns mevkiinde patlaması üzerine bu tehlikenin bütün Anzzac platolarını tehdit etmekte olduğu ortaya çıkmıştı. Bu tarihten itibaren... bütün cephe boyunca şiddetli lağım faaliyetleri başladı. Bazı tüneller düşman siperlerinin altına kadar uzatıldı, yalnız Russel Top ve 400 Rakımlı Plato tünelleri, düşman siperlerine 30 yarda

¹⁴ Robert Rhodes, *age*, s. 265. Hatta 5. Tümen Komutanı Hasan Basri’nin Kuzey Grubu Kumandanlığı’na gönderdiği 28 Mayıs 1915 tarihli telgrafa göre, Türklerin yaptığı bu lağım faaliyetini engellemek için İngiliz birliklerinin saat 03.20’den önce lağımı tahrip etmek amacıyla taarruza kalktıkları görülmüştür, fakat başarılı olamamışlardır. Bkz. Atase Arşivi, Klasör no: 4528, Dosya no; 21, Fihrist no: 02.

¹⁵ Esat Paşa, *age*, s. 118-119.

*mesafeye kadar bu tünellerin başları da birbirlerine zeminden 90 yahut 120 cm genişliğinde bir galeri ile bağlandı. Bu galeri içinde düşmana doğru ateş etmek için yerler meydana getirildi. Bu suretle düşmana hiç sezdirilmeden bir ateş hattı elde edilmiş oldu...*¹⁶

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Türk birlikleri, İngilizlerin siper-korunak gibi istihkâm faaliyetleri dolayısıyla çıkardıkları kazma seslerini – tarihindeki lağım muharebeleri tecrübelerinden olsa gerek- kendilerine karşı bir lağım teşebbüsü olarak algılamış ve hemen karşı lağım faaliyetlerine başlamıştır; fakat İngiliz birliklerinin henüz böyle bir düşüncesi ve girişi yoktur. 29 Mayıs'ta patlayan ilk Türk lağımından sonra İngiliz birliklerine mensup askerler, durumun ciddiyetini anlayarak lağım kazmaya, tüneller açmaya başlamışlardır.¹⁷ İngiliz askerleri arasında her birlikte bulunan mühendislerin, Arıburnu çıkarmasının başladığı ilk günlerden itibaren cepheye istihkâm ile uğraşmak için yerleştirildiği açıktır. Fakat, sıkışan muharebelerin doğurduğu açmaz ve Türkler tarafından kullanılan lağımın tehlikeli olması nedeniyle bu mühendislerin lağım faaliyetiyle de ilgilenmesi doğal olarak görülmelidir.¹⁸

Cephedeki Diğer Lağım Muharebeleri

Çanakkale Cephesi'nin ilk lağımı 29 Mayıs'ta patladıktan sonra, özellikle Arıburnu cephesinde olmak üzere birbiri ardına lağım patlamaya başlamıştır. 16 Haziran günü, İngilizler Boyun Noktası'ndaki 32 numaralı Türk siperinde lağım patlatmıştır.¹⁹ Arkasından 25 Haziran günü yine İngilizler, 16. Tümen'in 47. Alay'ı cephesinde iki lağım patlatmışlarsa da herhangi bir zarar vermediği gözlenmiştir.²⁰

Temmuzun başından itibaren bütün bölgelerde lağım faaliyetleri iyice artmıştır. 31 Mayıs günü 16. Tümen Komutanı Albay Rüştü, Kuzey Grubu

¹⁶ Aspinall Oglander, *age*, s. 131.

¹⁷ Hatta lağımçılık konusunda daha da ileri giderek, Anzak birliklerinin lağım açmakta kullanacakları bir makine yaptıkları da görülür.; fakat Çanakkale Savaşları'nda bunu kullanamamışlardır. Tahliyenin sonrasındaki gittikleri Avrupa cephesinde bahsedilen lağım makinesini kullandıkları bilinmektedir. Bkz. <http://blog.awm.gov.au/1917/category/battles/messines-mines/>

¹⁸ Bunun aksini iddia eden bir makale için bkz. Jack, "Ancac: Mining and Tunneling at Anzac Cove", *The Joint Imperial War Museum*, Australian War Memorial Battlefield Study Tour to Gallipoli, September 2000

¹⁹ Fahrettin Altay, *a.g.m.*, s. 27; İzzettin Çalışlar, *a.g.e.*, 44.

²⁰ Fahrettin Altay, *a.g.m.*, s. 27; Ayrıca Bkz. İzzettin Çalışlar, *a.g.e.*, 44.

Komutanlığı'na yazdığı raporda²¹, İngilizlerin, tahkimat ile uğraştıkları ve hafriyattan anlaşıldığı üzere, lağım kazmakta olduğunu; acilen karşı lağım faaliyetinde bulunması ya da İngiliz siperlerine taarruz edilmesi gerektiğini bildirilmiştir. Gerçekten de 31 Mayıs günü, 57. Alay cephesinde İngiliz birliklerinin lağım faaliyeti görülmüştür. Saat 10.05'te patlatılan lağım Türk siperlerinde bir hasar meydana getirmemiştir.²² Bunun üzerine 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in konu hakkında dikkati çeken uyarılar yaptığı ve lağım faaliyetlerine karşı uyanık olunmasını emrettiği görülür. Bu emirlerden birisi şu şekildedir:

*“Önce de bildirildiği üzere 64. Alay'ın Cesarettepesi'nde Mehmet Çavuş siperleri önünde 27. Alay'ın sol kanadında 25 numaralı siperin, 57. Alay'ın sağ kanadındaki 31 numaralı siperin ilerisinde; düşmanın lağım kazımına karşı tedbirler alınması hususunda alay kumandanlarının bilhassa dikkatini çekerim. Bu hususta yapılan işlere dair, bana muazzam malumat verilecektir, istihkâm askerinin yardımı gerekince alay kumandanlarının doğruca istihkâm bölüğü kumandanından isteyecekleri yardım hemen yapılacaktır.”*²³

İngiliz birlikleri 5 Temmuz günü, 19. Tümen'in 57. Alay'ı cephesinde²⁴; arkasından 9 Temmuz günü, 32 numaralı siper yakınında bir lağım patlatmıştır²⁵. 13 Temmuz günü, saat 08.30'da bir kısım İngiliz birlikleri, yeraltında kuvvetli lağımolar oluşturarak, bu lağım dehlizlerinden Merkez Tepe'deki 47 ve 48 numaralı Türk siperlerinin kenarına kadar ilerlemişlerdir. Bu siperleri savunan 19. Tümen'in 57. Alay'ının 1. Taburu'ndan Üsteğmen Fahrettin Efendi'nin bir kısım asker ile bunların üzerine saldırması ile İngilizlerin, başarısız olarak bu lağım dehlizinden geriye çekilmek zorunda kaldığı görülmüştür.²⁶ 20 Temmuz günü, Arıburnu'nun merkezinden İngilizlere doğru açılan bir Türk lağımı, İngilizlerin açtığı lağımolarla birleşince patlatılmıştır. 10 metre genişliğinde bir tesir yapan patlamada İngiliz lağımolarında çalışan askerlerin toprak altında

²¹ Atase Arşivi, Klasör no: 4528, Dosya no: 26, Fihrist no: 02.

²² Atase Arşivi, Klasör no: 4528, Dosya no: 27, Fihrist no: 132.

²³ Binbaşı Halis Bey, a.g.e., s. 199.

²⁴ Binbaşı Halis Bey, a.g.e., s. 219.

²⁵ Fahrettin Altay, a.g.m., s. 27; Ayrıca Bkz. İzzettin Çalışlar, a.g.e., 47.

²⁶ Mustafa Kemal, a.g.e., s. 171; Fahrettin Altay, a.g.m., s. 27; Ayrıca Bkz. İzzettin Çalışlar, a.g.e., 48; Kadri Perk, a.g.e., s. 139.

kaldıkları görülmüştür.²⁷ 3/4 Ağustos gecesi, Arıburnu sol tarafında İngiliz birlikleri bir lağım patlatarak arkasından hücum kalksa da neticesiz kalmıştır.²⁸ 16. Tümen, 6 Ağustos akşamı Kanlısırt'taki siperleri geri almaya çalışırken, İngiliz birlikleri 19. Tümen'in 57. Alay'ının sol tarafındaki Merkez Tepe'deki Türk siperlerini şiddetli topçu ateşine tutmuştur. Türk askerleri, burada bir faaliyet olduğunu anlamışken, İngilizler, Merkeztepe'deki 47 ve 48 numaralı Türk siperlerini büyük lağımlarla açtıktan sonra hücum kalkmıştır. İhtiyattaki 19. Tümen'in 72. Alay'ının 2. Taburu'nun yetişmesi sonucu, İngilizler ağır zayıyla durdurulmuştur.²⁹

Ağustos ayının başından itibaren lağım muharebelerinin Seddülbahr bölgesine sıçradığı görülür. 10 Ağustos günü, Seddülbahr bölgesindeki İngiliz birlikleri, iki lağım patlatarak hücum ettilerse de başarılı olamamışlardır.³⁰ Osmanlı İstihbarat Şube Müdürü Seyfi'nin istihbarat raporlarına göre³¹, 3 Eylül'de Alçıtepe civarında patlatılan bir lağım, İngilizlerin tel kafeslerini ve tel örgülerini tahrip etmiştir. 21/22 Eylül gecesi İngilizler, Arıburnu'nda sol taraf Türk kuvvetlerine karşı lağım patlatmışlar; ancak herhangi bir zayıat olmamıştır. Hemen ertesi gün Türk birlikleri tarafından patlatılan bir lağım, düşmanın lağını çökertmiştir. 24 Eylül'de Seddülbahr'de lağım patlatılarak, İngiliz birliklerinin açtığı lağım yıkılmış ve lağım içerisinde askerlerin kaldığı anlaşılmıştır. 29 Eylül'de Seddülbahr'de patlatılan bir lağım ile, İngilizlerin bir siperi çökertilmiştir. 12 Ekim'de patlatılan bir lağım ile İngiliz siperleri tahrip edilmiştir. 22 Ekim'de Arıburnu'nda İngiliz birliklerinin kazmakta olduğu bir lağım, karşı lağım patlatması ile iptal edilmiştir. 29 Ekim'de İngilizler Kayacıktaşlı'nda bir lağım daha patlatmışlardır. 1 Kasım'da Kanlısırt'ta İngilizlerin kazmakta olduğu bir lağım dinamitle tahrip edilmiştir. 8/9 Aralık gecesi İngilizler tarafından 5 lağım patlatılmıştır; bunlardan üçü kendi siperlerinde patlamış, diğer ikisi de Türk tarafında 20-30 zayıyata neden olmuştur.

14 Aralık günü, İngiliz birlikleri balon uçurarak yer tespiti yaptıktan sonra Türk mevzilerini bombalamıştır. Ardından Kayacıktaşlı'nda sabah üç, akşam dört lağım patlatılmıştır. Buna karşılık olarak saat 07.15'te Türk

²⁷ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 203.

²⁸ **Çanakkale Muharebeleri I**, s. 214.

²⁹ Mustafa Kemal, a.g.e., s. 174.

³⁰ **Çanakkale Muharebeleri I**, s. 220, 222-223.

³¹ **Çanakkale Muharebeleri II**, s. 57, 85, 116, 122, 123, 129, 131, 175, 185, 186, 202, 232.

birlikleri tarafından Kayacıktaşlı'nda lağım patlatılmış ve bunun sonucu yirmi İngiliz siperinin bozulması sağlanmıştır.³² Türk birlikleri tarafından bir lağım da 15 Aralık günü Sığındere civarında patlatılmıştır.³³ İngiliz birlikleri Cesarettepe'de patlattıkları iki lağım ile 53 Türk askerini şehit etmiştir, 15 asker toprak altından zorlukla çıkarılmıştır.³⁴



Siperdeki Türk Askerleri

İngiliz birlikleri, 19 Aralık günü öğleden sonra, Seddülbahr'de Arıburnu cephesindeki tahliye için de iki lağım patlatarak hücum etmişlerdir.³⁵ Yine Arıburnu bölgesinde tahliye karar verildikten sonra, tahliyenin sonuna kadar hiçbir lağım patlatılmayarak, tahliye günü ateşlenmiştir.³⁶ Hatta bu lağımların ateşlenmesi için çalı çırpı arasına

³² **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Yay. Haz. N. Hatemi, YKY., c. I, İstanbul 2002, s. 360-361.

³³ **Çanakkale Muharebeleri II**, s. 266.

³⁴ **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, s. 363. Bu patlama, İngiliz birliklerinin geri çekilmeden önce hazırladıkları bomba düzeni sayesinde gerçekleşmiştir. Bkz., Charles E.W. BEAN, **Gallipoli Mission**, Canberra Australian War Memorial, Sidney 1948, s. 250-251.

³⁵ Aspinall Oglander, **age**, c. II, s. 504.

³⁶ Aspinall Oglander, **age**, c. II, s. 498. Avustralya'nın resmi tarihçisi Charles Bean, (**The Story of Anzac**, Sydney 1924, s. 29) tahliye sırasında bu lağımlardan bazılarının patlatılmadığını iddia etse de Yarımada'yı tahliye sonrası işgal eden Türk birliklerinin bu lağımları etkisiz ve işlevsiz hale getirdiği kuşkusuzdur.

gizlenmiş teller aracılığı ile tuzak hazırladıkları da bilinmektedir.³⁷ İngiliz birlikleri, 19/20 Aralık gecesi tahliyeden biraz önce Cesarettepe üzerinde lağım patlatmışlardır.³⁸ Bu lağımın hazırlanışı hakkında Robert Rhodes James, ilginç bir pasaj verir:

*“İstihkâmcılar ile madenciler, süvari kemiklerinin delik deşik toprağı kapladığı Boyun bölgesindeki Türk siperlerinin altında büyük bir mayın patlatmak için son hazırlıklarını yapıyorlardı.”*³⁹

Arıburnu bölgesinin tahliyesinden sonra gözler Seddülbahr bölgesine çevrilmişti. Bu andan itibaren lağım faaliyetleri epey artmıştı. Bu konu hakkında Charles Roux şunları söylemektedir:

*“ Dün, 24 Aralık'ta, tehditkâr olduğunu hissettiğimiz Türk lağımlarından kendimizi kurtarmak için, istihkâm kütümüz, daha evvel tarafımızdan hazırlanan iki cisim lağımı infilak ettirdi. Bu infilak akabinde şedit tüfek ve şiddetli topçu atışıyla cevap veren düşman siperlerinde ve lağım âmeliyatında mühim hâsarı mücib olmuştur.”*⁴⁰

Türk askerleri Seddülbahir bölgesinde 31 Aralık öğleden sonra iki lağım patlatmıştır.⁴¹ 7/8 Ocak gecesi, Sığındere mevkiinde de bir lağım patlatarak taarruza kalkmışlardır.⁴²

Sonuç

Çanakkale Kara Savaşları'nda lağım muharebeleri, Türk askerleri tarafından başlatılan bir yöntemdir. Yalnız, sonraları İngiliz birliklerinin de ileri derecede lağım yaptıkları görülmektedir. Türkler tarafından büyük lağım, Seddülbahr bölgesinde Sığındere, Kerevizdere ve Kirte Deresi'nde yapılmıştır. Kuzey bölgesinde ise, Boyun Noktası, Kırmızısırt, Kanlısırt,

³⁷ Bkz. Gelibolu Şibh-i Cezîresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelifü'l Cins Torpil ve Bombaları Hakkında Ma'lûmât ve Bunlara Karşı Tedâbîr-i Tahaffuziye, **Matbaa-i Askeriye**, 1332/1916.

³⁸ Aspinal Oglander, **age**, c. II, s. 506.

³⁹ Robert Rhodes James, **age**, s. 495.

⁴⁰ Charles Roux, **Çanakkale Seferi**, (Çeviren: Mehmed Nihad – Asım) İstanbul 1337 (Rumi) 1921 (Miladi) Matbaa-i Askeriye, s. 231.

⁴¹ **Çanakkale Muharebeleri II**, s. 275.

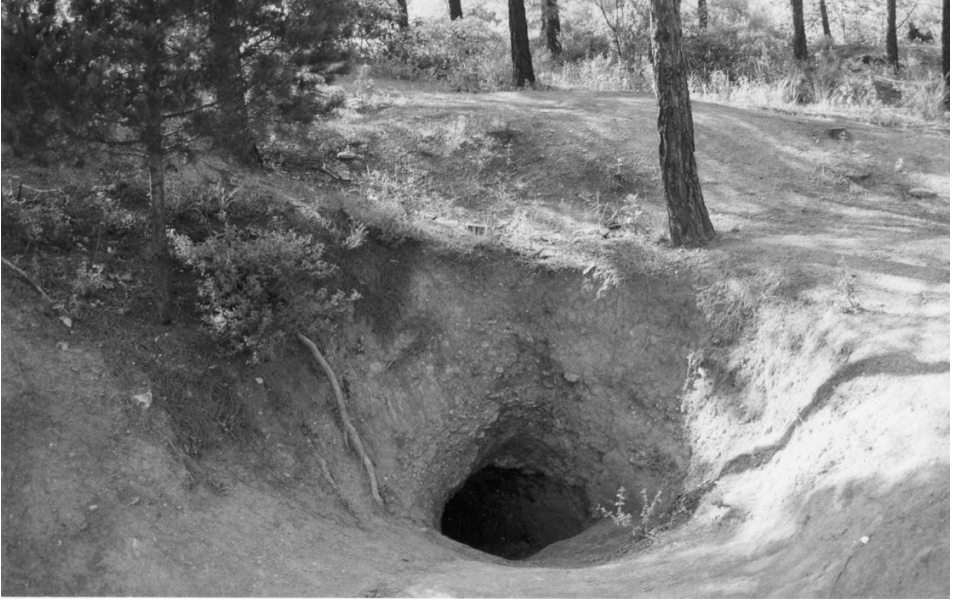
⁴² Aspinal Oglander, **age**, c. II, s. 522-523.

Merkeztepe, Cesarettepesi, Kayacıkağılı bölgelerinde sıklıkla görülmüştür. Bu lağım faaliyetleri sonucu Gelibolu Yarımadası'nda bahsedilen bölgeler, bu gün bile köstebek yuvasını andırır vaziyettir. Lağım muharebelerinden her iki taraf askerleri de tecrübeler kazanmıştır. İngiliz birliklerinin – özellikle Anzakların- Çanakkale Savaşları'ndan tahliye ile ayrıldıktan sonra çeşitli Avrupa cephelerinde lağım muharebeleri yaptıkları bilinmekle birlikte⁴³ Türk birlikleri de lağım muharebelerinin ne denli önemli olduğunu idrak etmişlerdir.⁴⁴ Önceden de belirtildiği gibi muharebelerin ilk günlerinden itibaren Çanakkale Kara Savaşları, sarp yamaçlarda tikanıp kalmış, taarruzlar faydasızlaşmıştır. İşte bu nedenle başlayan lağım faaliyetleri, büyük tehlike arz etmiştir. Çünkü taarruzlar tıkanmışsa, bir lağım faaliyetini engellemek için tek çare, karşı bir lağım açılmasını gerektirmektedir.⁴⁵ Bu nedenle de lağım muharebelerinde patlamanın yıkıcı riskine dayalı olarak ve karşı lağım faaliyetinde bulunulması olasılığı ile hız esastır ve siper altına yaklaşılr yaklaşılmaz patlatma gerçekleştirilir. Burada istihkâm birliklerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

⁴³ Anzak birliklerinin Avrupa cephelerindeki muharebelerinde lağımçılık faaliyetlerine devam ettikleri görülür; hatta lağım açmayı kolaylaştırmak için makine geliştirdikleri de bilinmektedir. Bkz. <http://blog.awm.gov.au/1917/category/battles/messines-mines/>

⁴⁴ Bu konuda Çanakkale Muhaberesine katılan Alman lağımçı bölüğü subayından Üsteğmen Müller'in Maltepe istihkâm talimgâhında lağımçılık ile ilgili verdiği konferans konu ile ilgili önemli bilgiler içerir. Bkz. Müller Bruh, **Çanakkale Harbinde Lağım Mücadelesine Dair Elde Edilen Tecârib**, Matbaa-i Amire, Karargâh-i Umûmî On İkinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, İstanbul 1332 (Rumi) 1916 (Miladi).

⁴⁵ Düşmanın lağım faaliyetleri ile meşgul olduğu anlaşıldıktan sonra –bu faaliyeti engellemek için-yapılacak ilk iş, ya taarruz ederek lağımı ele geçirmek yada lağımın nerede açıldığını kestirerek ardından –bu lağımı havaya uçurmak için- karşı lağım faaliyetinde bulunmaktır. Üsteğmen Müller, Çanakkale Savaşları'nda İngiliz birliklerinin lağım faaliyetlerinin nasıl anlaşıldığına dair şunları söyler: “İngiliz birliklerinin nerede lağım kazmakta olduğu genellikle ileri sürülen ve kısmen hiçbir mazgalı olmayan lağım hendeğinden anlaşılyordu. Bir de İngilizler toprağı genelde pek aşikar olarak dışarı atıyordu.” Bkz. Müller Bruh, **Çanakkale Harbinde Lağım Mücadelesine Dair Elde Edilen Tecârib**, Matbaa-i Amire, Karargah-i Umûmî On İkinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, İstanbul 1332 (Rumi) 1916 (Miladi).



Günümüz Arazisinde Çanakkale Savaşlarından Kalma Bir Türk Lağımı

İstihkâm konusunda her iki tarafın da becerikli olduğu görülür. İngiliz gazeteci Bartlett, Türk istihkâmının ne denli iyi olduğunu şu sözleri ile belirtir:

“Görünürde ne bir Türk ne bir Alman ne de bir top veyahut bir siper vardı... Türklerin, kendilerini gizlemek hususunda göstermiş oldukları muvaffakiyet hakikaten övgüye değerdir. Türkler, siper kazarak, bunlar içerisine kendilerini gizlemekte ve yer üstünde var olduğuna dair hiçbir iz göstermemekte pek mahirdirler...”⁴⁶

Çanakkale Kara Savaşları’nda lağım muharebeleri, 29 Haziran’da Türklerin Anzak tünellerinden birisini havaya uçurması sonucu, iki tane Avustralya lağımcısının siperlerin içerisine gömüldüğü⁴⁷; bazen lağımların anlamsız çukurlara açıldığı⁴⁸ gibi ilginç olaylar da sahne olmuştur. Esat Paşa anılarında bunlara benzer başka bir lağım olayını şu şekilde anlatır:

⁴⁶ Ellis Ashmead Bartlett, **Çanakkale Gerçeği**, çev. Rahmi, Yay. Haz. Muzaffar Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 156.

⁴⁷ Andrew Jack, **agm**, s. 3.

⁴⁸ Binbaşı Halis, **age**, s. 251.

“... Bir lağım içerisinde bir sağlam bir yaralı erimiz bütün gece toprağı kasaturasıyla delerek dışarı çıkmayı başarmışlar, bizim tarafa geçmişlerdi...”⁴⁹

Cephede yaşanan lağım muharebelerinin gerek askerler gerekse istihkâmcılar açısından neler hissettirdiğı, Çanakkale lağım muharebelerinin ne ifade ettiğı ve kara savaşlarında bir yöntem olarak lağımin bir asker üzerinde bırakacağı psikolojiyi anlatması bakımından Mühlman’ın lağım faaliyetleri hakkındaki şu sözleri önemlidir:

“Birçok yerlerde sadece birkaç adım tutan ateş hatlarındaki mesafe, lağım savaşının genişletilmesini gerektiriyordu. Daha önce çevreye hakim olan tepelerin mevziilerine yönelik yarışmada olduğu gibi, dost ve düşman yerin altında da birinciliğı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Sessiz anlarda, toprağın içindeki esrarengiz çalışmaların sesi duyuluyordu. Tıpkı bir volkanın üstünde oturuyormuş hissi doğuyordu. Sanki her an havaya uçmak tehlikesi içindeydiler. Bütün mevzi kısımları, bu lağım savaşının seyri esnasında dıştan bakıldığında korkunç savaşın dehşetini yansıtan ıssız bir huni tarlasına dönüşmüştü. Türklerin tehlikeye en çok maruz oldukları noktalardaki tutumları şaşırtıcıydı ve hatta hayranlık uyandırıcıydı; çünkü onlar itidallerini yitirmiyorlardı.”⁵⁰

⁴⁹ Esat Paşa, *age*, s. 195.

⁵⁰ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları*, çev. Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 145.

KAYNAKÇA

- Altay, Fahrettin, “Çanakkale Hatıraları”, **Çanakkale Hatıraları II**, Arma Yayınları, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 2002.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1990.
- ATASE Arşivi**, Klasör no: 4528, Dosya no; 21, Fihrist no: 02.
- ATASE Arşivi**, Klasör no: 4528, Dosya no; 26, Fihrist no: 02.
- ATASE Arşivi**, Klasör no: 4528, Dosya no; 27, Fihrist no: 132.
- Bartlett, Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği**, çev. Rahmi, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Bean, Charles E. W., **Gallipoli Mission**, Canberra Avustralian War Memorial, Sidney 1948.
- Bean, Charles E. W., **The Story of Anzac**, Sydney, 1924.
- Binbaşı Burhanettin, **Harb-i Umumi’de Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi. Arıburnu Şimal Grubu Muharebatı**, 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915), Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.
- Binbaşı Halis, **Çanakkale Raporu**, Arma Yayınları, İstanbul 2000.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı**, V. Kitap, c. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- Bruh, Müller, **Çanakkale Harbinde Lağım Mücadelesine Dair Elde Edilen Tecârib**, Matbaa-i Amire, Karargah-i Umûmi On İkinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, İstanbul 1916.
- Charles Roux, **Çanakkale Seferi**, Matbaa-i Askeriye, çev. Mehmed Nihad-Asım İstanbul 1921.
- Çalışlar, İzzettin, **Atatürk’le İki Buçuk Yıl**, Haz. İsmet Görgülü Yapı Kredi Yayını, 1993.
- Doyle, Matthew R. Bennett, “The Influence of Terrain: Gallipoli Campaign 1915”, **The Geographical Journal**, Vol. 165, No: 1, Mart 1999.
- Esat Paşa, **Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Yay. Haz. İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- Gelibolu Şibh-i Cezîresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelifü’l Cins Torpil ve Bombaları Hakkında Ma’lûmât ve Bunlara Karşı Tedâbîr-i Tahaffuziye, **Matbaa-i Askeriye**, 1916.

<http://blog.awm.gov.au/1917/category/battles/messines-mines/>

Jack, Andrew, “Ancac: Mining and Tunneling at Anzac Cove”, **The Joint Imperial War Museum**, Australian War Memorial Battlefield Study Tour to Gallipoli, September 2000.

James, Robert Rhodes, **Gelibolu Harekatı**, Belge Yayınları İstanbul 1965.

Karataş, Murat, **Haritalarla Çanakkale Savaşları**, Nobel Yayınları, Ankara 2007.

Larcher, Maurice, **Büyük Harpte Türk Harbi**, çev. Bursalı Mehmet Nihat, c. II, Askeri Matbaa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1927.

Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Yay. Haz. N. Hatemi, YKY., c. I, İstanbul 2002.

Mehmed Celaledin, **Harb-i Umumide Çanakkale Muharebat-ı Berriyyesi. Kumkale Muharebatı**, Yay. Haz. Murat Karataş, Nobel Yayınları Ankara 2007.

Mühlman, Carl, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları**, çev. Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 2004.

Oglander, C. F. Aspinall **Büyük Harbin Tarihi Gelibolu Askeri Harekatı**, c. II, Arma Yayınları, İstanbul 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü**, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

Perk, Kadri, “Çanakkale Savaşları Tarihi”, **Askeri Mecmua**, sayı 56, İstanbul 1940.

Sanders, Liman Von, “Çanakkale Hatıraları”, **Çanakkale Hatıraları II**, Arma Yayınları, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 2002.

Zengin, Sabri, “Osmanlıların Kale Muhasaraları Usulündeki Gelişmeleri Gösteren Örnek Muhasaralar,

idak.gop.edu.tr/szengin/makaleler/ornmuh.doc

MÜBADELEDE KÜÇÜKKUYU

EX-CHANGE AT KUCUKKUYU

Mithat ATABAY

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele protokolü 30 Ocak 1923 tarihinde imzalandı. Bu protokol ile Yunanistan ve adalardan Türk mübadiller getirilerek iskan edildiler. Küçükkuyu'ya da Girit ve Midilli'den gelen mübadiller yerleşti.

SUMMARY

The corvention concerning the Exchange of Greece and Türkiye was signed at Lausanne on 30 January 1923. In accordance with convention Turks migrated to Anatolia from Greece and the Aegean Islands. The Turkish migrants settled in Küçükkuyu came Cerete and Lesbos islands.

Giriş

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk halkının bağımsızlığını dünya devletlerine resmen kabul ettirmek için Lozan Barış Görüşmelerinde büyük çaba harcadı. Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi delegelerini en çok meşgul eden sorunların başında toplumsal bir sorun olan göçmenler sorunu olmuştur. Uzun tartışmalardan sonra Barış Antlaşması imzalandıktan sonra yürürlüğe girmek üzere 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunanistan arasında Mübadele (Karşılıklı Nüfus Değişimi) Protokolü imzalandı¹.

Lozan Barış Antlaşması uzun tartışmalardan sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı. İkinci TBMM², Lozan Antlaşması'nı görüşmek üzere toplandı. 23 Ağustos tarihinde yapılan oylamada on dört olumsuz oya karşılık ikiyüzonuç oyla Lozan Barış Antlaşması onaylandı.

Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'nde onaylanmasını takip eden günlerde Türkiye'de önemli gelişmeler yaşandı. Toplumsal anlamda ise en önemli sorun mübadele idi. TBMM mübadelenin planlanması, düzenli şekilde yapılması, karşılaşılacak güçlüklerin üstlenilmesi ve çözüme kavuşturulması amacıyla Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmasını kararlaştırdı³.

¹ Lozan Barış Görüşmeleri devam ederken Milletler Cemiyeti, Türkiye ile Yunanistan arasındaki göç sorunu konusunda temaslarda bulunmak üzere Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirdi. Dr. Nansen'in yaptığı temaslardan sonucunda Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'ye sunulmak üzere üç öneride bulundu. Dr. Nansen'e göre; İstanbul'daki Rumlar mübadele dışında tutulmalı, Yunanistan'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Rumlar mübadeleye tabi olmalıdır ve mübadele isteğe bağlı yapılmalıdır. TBMM Hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin Dr. Nansen'in raporunu esas alan teklifi kabul etmedi. TBMM Hükümet, İstanbul dahil olmak üzere Türkiye'deki tüm Rumların mübadeleye tabi olmasını, Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulmasını ve mübadelenin zorunlu yapılmasını istedi. Nüfus sorunlarının görüşüldüğü komisyonun başkanı olan Lord Curzon, devreye girerek mübadelenin zorunlu olması, 1918 yılından önce İstanbul'a yerleşmiş olan Rumlar ile Bozcaada ve Gökçeada'daki Rumların mübadele dışı tutulması, buna karşılık olarak da 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nda belirtilen sınır çizgisinin doğusunda bulunan Batı Trakya'da ikâmet eden Müslüman ahalinin de mübadele harici kalması kararlaştırıldı. Mübadele konusunda yapılan görüşmeler için bkz., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, c.II, Takım:2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1973, s.95; ayrıca bkz., İsmail Sosyal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları c.I (1920-1945)**, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.183; Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c.II/1, Ankara 1944, s.62-73.

² 6 Nisan 1923 tarihinde Meclis seçimlerin yenilenmesi için çalışmalarını tatil etti. Haziran-Temmuz 1923 tarihinde yapılan seçimler sonucunda İkinci TBMM 6 Ağustos 1923 tarihinde toplandı. İkinci TBMM'nin ele aldığı ilk konu Lozan Barış Antlaşması olmuştur. Bkz., Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2.baskı, Ankara 2003, s.319.

³ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de göçler ve göçmenler konusu büyük sorun olmuştur. Osmanlı Devleti bu amaçla Muhacirin Müdürlükleri kurmuştu. Ancak devletin sürekli toprak kaybetmesi ve sürekli göçlere maruz kalınması nedeniyle bu teşkilât fazlaca başarılı olmadı. Yeni Türkiye Devleti'nin Başbakanı Ali Fethi (Okyar) Bey, mübadele için ayrı bir kuruma ihtiyaç olduğunu kabul etmişti. Fethi Bey, 5 Eylül 1923 tarihinde

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmasından hemen sonra mübadillerin Türkiye'ye getirilmesi hazırlıklarına girildi. Milletler Cemiyeti, Türkiye ve Yunanistan'dan delegelerin oluşturduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarına başladı⁴. Mübadillerin taşınması büyük ölçüde deniz yoluyla taşınmasına karar verildi⁵. Mübadeleye 10 Kasım 1923 tarihinde başlandı⁶.

Mübadeleden Önce Küçükkuyu

Anadolu'nun Batı sahilleri Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve hemen peşisıra da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesi üzerine İngiltere ile 1838 ticaret antlaşmasını yaptı. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'na kısa sürede pek çok devlet katıldı. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ni dünyanın açık pazarı haline getirmekle kalmadı, kısa sürede iflasın eşiğine getirdi. Ayrıca 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin hakları güvence altına alınırken, 1856 yılında ilan edilen

TBMM'ne sunduğu Hükümet Programı'nda durumu dile getirmişti. Bkz., İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul 1968, s.34-35. Ancak sorunun bir müdürlükle değil, kurulacak bir bakanlıkla çözülebileceğini düşünen Tunalı Hilmi Bey ve yüzotuziki arkadaşı bir kanun teklifi verdiler. 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM'nde görüşülen ve aynı gün yasalasan teklifle "*Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*" kuruldu. Bknz., **Düstur**, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931, s.380; ayrıca bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, İctima: I, c. II, Ankara (t.y.), s.826.

⁴ Muhtelit Mübadele Komisyonu; Selânik, Kavala, Drama, Hanya, Kandiye ve Resmo'da beşer kişiden oluşan alt komisyonlar kurdu. Bu alt komisyonlar mübadillerin nereye gideceğini ve mallarının kayıtlarını yapacaklardı. Bkz., **Ayın Tarihi**, I/1, Eylül 1923, s.13-14.

⁵ Mübadillerin taşınması büyük sorun oldu. TBMM Hükümeti mübadillerin denizyoluyla taşınması için ihale açtı. İhaleye İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur şirketleri katıldı. İtalyan şirketi ihaleyi kazandı ancak Türk kamuoyu buna tepki gösterdi. Türk Vapurlar Birliği Reisi Suudi Bey 23 Eylül 1923 tarihinde İstanbul Ticaret Odası'nda mübadillerin Türk vapurları ile taşınması gerektiğini belirten ve hükümeti eleştiren bir konuşma yaptı. Hükümet mübadillerin taşınması için yeni bir ihale açtı. Türk Vapurlar Birliği reisi Suudi bey İstanbul Ticaret Odasında 23.Eylül.1923 te bu konuda bir konuşma yaptı. Daha sonra da Ticaret ve Sanayi Odası Hükümete başvurarak Türk Vapur Şirketlerinin yabancı şirketlere karşı korunmalarını istedi ve hükümet nezdinde bir takım girişimlerde bulundu. Bu girişimler sonuncunda Hükümet ihaleyi iptal etti. Yeni bir ihale açıldı. Yeni ihale sonrasında taşıma işi Seyr-i Sefain İdaresi ve Türk Vapurecular Birliği'ne verildi. Mübadiller Türkiye'ye Giresun, Sakarya, Ankara, İnönü, Türkiye, Altay, İstanbul, Sulh, Akdeniz, Teşvikiye, Trabzon, Bahr-ı Cedid, Rize, Ümit, Marunyan, Jan, Kartal, Temah, Turan, Kızgaze, Arslan, Antalya, Sürat, Arşipologos, Dumlupınar, İsmet Paşa vapurlarıyla taşındı. Bu vapurlar seyahate çok uygun değillerdi. Bu sırada Seyr-i Sefain İdaresi'nin elinde tonajı ikibinden fazla olan altı vapur bulunuyordu. Diğer vapurların tonajı çok küçüktü. Vapurlar eski ve bazıları yük ve kömür gemileri idi ve yolcu taşımaya elverişli değildi. Bu gemilerde tadilatlar yapılarak yolcu taşınacak hale getirildi. O nedenle bu gemilerle mübadillerin sağlıklı şekilde taşınması pek de mümkün değildi. Kötü hava şartları ve kötü yolculuk şartları birleşince mübadillerin bir kısmı hastalandı ve yolda ölenler oldu. Ayrıca mübadiller Sakarya, Giresun, Akdeniz, Sulh, Antalya ve Sürat vapurlarında hayvanlarıyla birlikte seyahat etmek zorunda kaldıklarından seyahat sağlıklı şartlar altında sürmüştü.

Bu konuda bkz., Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)," **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.I/1, İzmir 1991, s.13-46; ayrıca bkz., Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," **Tarih ve Toplum**, sayı: 130, Ekim 1994, s.51-59.

⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.52.

İslahat Fermanı ve 1867 yılında çıkarılan padişah iradesiyle toprak sistemi değiştirildi ve mir'i topraklar halka satılmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nde Hicaz hariç her yerde köylere kadar yabancılara toprak tasarrufu hakkı verildi⁷. Kısa sürede “modernleşme” adı altında batılıların Osmanlı Devleti'nin her yaptığına müdahale etmesi, gayrimüslim tebaanın korunması sonucunda özellikle Batı Anadolu'da Rumlar toprak tasarrufuna önem verdiler ve buralara yerleşerek ekonomik yaşamda etkinliklerini arttırdılar. 19.yüzyılda İzmir'in kuzeyinden başlayarak Küçükkuşu'yu da içine alan bölge “zeytin bölgesi” olarak tanımlanmıştı. 1854 Kırım Savaşı'ndan sonra batılılar ve Rumlar bu bölgede zeytinyağı, sabun, pirina ve un değirmeni gibi tesisler kurdular⁸. Tanzimat'tan sonra Rumlar bölgenin nüfus yapısında önemli değişikliğe sebep oldular. Küçükkuşu'ya da ilk Rumlar Kırım Savaşı'ndan sonra geldiler. Ticaretin gelişmesi, hükümetin koruması ve büyük devletlerin kayırması sonucunda bölgede ticari yaşamda etkili oldular ve güçlendiler. Yerli halk köylü idi. O nedenle hiçbir konuda bilinçli değildi. Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal yapı yerli halkı hızla yoksul hale getirdi. Temel ihtiyaçlarını bile temin edecek gelire sahip olmadıklarından Rum bakkallardan aldıkları maddelerin paralarını ödeyemediklerinden tarlalarında ve bahçelerindeki ürünleri ipotek ettirmek zorunda kaldılar ve hatta tarlalarını ve bahçelerini Rumlara satmak zorunda kaldılar. Rum nüfus giderek arttı. Rum nüfusun özellikle sahildeki yerleşim birimlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Balkan Savaşları sırasında Yunanistan 31 Ekim 1912 - 16 Mart 1913 tarihleri arasında Egede'ki tüm adalarını ele geçirdi. Küçükkuşu'ya çok yakın olan Midilli'nin de Yunanistan tarafından işgal edilmesi üzerine pek çok Müslüman Anadolu sahillerine ve Küçükkuşu'ya göç etti⁹. O nedenle Küçükkuşu'ya gelen ilk göçmenler Balkan Savaşı sırasındaadır. Bu göçmenlere bölgedeki Rumların

⁷ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970, s.54-55; ayrıca bkz., Ömer Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuk Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi,” **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.321-421.

⁸ Bu konuda Şefik Aker şunları yazmaktadır: “Kırım Savaşı'ndan sonra, daha önce Ezine'de tek bir Rum yokken Rumlar gelmeye başlamıştır. Hatta hükümet bunları korumuştur. Sayıları 1909'da 380'e yükselmiştir. Hükümetin şuursuzluğuna rağmen yerli halk tedirgindi” Şefik Aker, **İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cıdali**, c.I, İstanbul 1937, s.66-70; ayrıca bkz., Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, c.III, İstanbul 1974, s.1059.

⁹ Midilli Yunan kuvvetlerinin saldırısına ancak bir ay dayanabildi ve 20 Aralık 1912 tarihinde teslim oldu. Bknz. Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Başkanlığı, **Balkan Harbi Tarihi VII'nci cilt Osmanlı Deniz Harekati (1912-1913)**, İstanbul 1965, s.79-80. Midilli adası Müslümanlar açısından önemli bir yerd. Hacca deniz yoluyla gidenler dönüşte Midilli adasına uğrayarak her tarikatın adada bulunan dergahına uğrar şeyhlerinin duasını aldıktan sonra memleketlerine dönerlerdi. O nedenle bugün bile o dönemden kalma pek çok cami ve tarikat dergâhının izlerini adada görmek mümkündür.

bir kısmının gitmesi nedeniyle onların terk ettikleri evlere yerleştirildiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında Küçükukuyu’da bulunan Rumların bir kısmı göç etmişse de savaşın bitiminde tekrar geri dönmüşler ve mübadeleye kadar Küçükukuyu’da kalmışlardır¹⁰.

Mübadiller Küçükukuyu’da

Türkiye, mübadillerin yerleştirilmesi amacıyla on iskân bölgesine ayrıldı. Çanakkale ili Edirne, Tekirdağ, Gelibolu ve Kırklareli ile birlikte ikinci iskân bölgesinde yer alıyordu. Gelecek mübadillerin iskân bölgeleri geldikleri yerlerde yaptıkları mesleklere göre belirlenmişti. İlk etapta Girit ve adalardan gelecek olan otuzbin kişi zeytin yetiştirilen bölgelerde iskân edilecekti. O nedenle Küçükukuyu da Girit ve adalardan gelecek mübadillerin iskân edileceği yerler arasındaydı.

Mübadiller; yanlarında aile kimlik belgesi, aş belgesi, Yunanistan’daki mal varlığını gösterir tasfiye talep belgesi, Yunanistan’da iken Yunan makamlarınca el konulan mallarına karşılık verilen makbuz ve resmi tutanakları gelirken yanlarında bulundurmamak zorundaydılar¹¹.

Küçükukuyu’da iskân edilecek olan mübadilleri almak üzere 10 Mart 1924 tarihinde Teşvikiye vapuru Hanya’ya geldi. Teşvikiye vapuru, Resmo’dan binikiyüz otuzbeş ve Hanya’dan binikiyüz altmışbeş mübadili alarak 19 Mart 1924 tarihinde hareket etti¹². Giritli 1.177 mübadil Çanakkale’de karaya çıktı. 1423 mübadil başka iskelelere gitti. Bunlardan bir kısmı Yalova’ya, bir kısmı da Tuzla ve Darıca iskelelerinde karaya çıkarak buralarda iskân edildi¹³.

Çanakkale’ye hem mübadeleye tabi, hem de mübadeleye gayri tabi Giritli mübadilin geldiği görülmektedir. Mübadeleye gayri tabi Giritliler emvali metrukesi mübadele kapsamında bulunmayan Bozcaada’ya gönderildiler¹⁴. Çanakkale’ye Teşvikiye vapuruyla gelen mübadiller burada kurulan 300

¹⁰ Çok hızlı bir nüfus değişimi olduğu için Balkan Savaşlarından itibaren Küçükukuyu’ya kaç kişinin gelip gittiği konusunda kesin bir rakam vermek imkanı bulunmamaktadır.

¹¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.89-90.

¹² **B.C.A., M.G.M.**, 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1340 (1924).

¹³ Giritli mübadillerin tahliyesi 29 Mayıs 1924 tarihinde tamamlandı. Girit ırkak heyeti lağv edildi. Bu heyet 1 Haziran 1924 tarihinde Ayvalık’a geldi. Bkz., Cengiz Parlak, **Girit’ten Çanakkale’ye Göçler**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Çanakkale 2004, s.78.

¹⁴ **B.C.A., T.İ.G.M.**, 272.1.1/16.70.16., 28 Teşrinievvel 1339(1923); ayrıca bkz., Parlak, **a.g.e.**, s.81.

yataklı misafirhane'ye getirildiler. Çocuklar ve yaşlılar burada misafir edildiler. Bu misafirhanede soba, battaniye bulunuyordu. Mübadillere sıcak yemek, çay verildi. Sağlık kontrolünden geçirilen mübadiller Küçükkuuyu'ya gönderildiler.

Küçükkuuyu nahiye merkezi olup; Adatepe, Adatepebaşı, Arıklı, Çetmibaşı, Çetm-i Sagir (Küçük Çetmi), Çetm-i Kebir (Büyük Çetmi), Kızılyar, Nusratlı ve Küçükkuuyu köylerinden oluşuyordu¹⁵. Girit'ten gelen 127 aile ve 519 nüfus Küçükkuuyu nahiyesinde iskân edildi¹⁶. Giritlilerin bir kısmı Küçükkuuyu nahiye merkezi yerine köylerde iskan edildiler. Adatepe, Çetm-i Kebir köylerinde iskân edilmek istemeyen Giritlilere komisyon nahiye merkezinde fazla ev bulunmadığı için iki aileye bir eve yerleştirebileceğini belirtti. Ayrıca mübadiller nahiye merkezinde kendi paralarıyla mağazayı tamir ettirerek burada iskân edildiler. Onbeş Giritli mübadil ailesi kendilerine köylerde yer verildiği halde gitmedikleri için açıkta kaldılar. Bunlar akrabalarının yanına yerleştiler. Devlet bunlara istedikleri zaman gösterilen köylerde verilen evlere yerleşme hakkını saklı tuttu¹⁷.

Küçükkuuyu merkezde iskân edilenlerden 55 aile 239 Girit/Hanyalı, 9 aile 41 nüfus Midilli'den, 1 aile 4 nüfus Ohri'den, 4 aile 15 nüfusun geliş yeri belirtilmemişti. Ayrıca bir mübadil Midilli'den gelip burada oturan biriyle evlenmiştir. Küçükkuuyu'da toplam 70 aile ve 302 nüfus iskân edilmiştir. Büyük Çetmi'de 16 aile 76 nüfus, Küçük Çetmi'de 27 aile 95 nüfus, Adatepe'de 26 aile 97 nüfus, Çetmibaşı'nda 1 aile ve 5 nüfus ve iskân yeri kayıtlarda yer almayan ancak bu bölgeye gönderilen 1 aile 7 nüfus ile birlikte toplam 582 nüfus bulunmaktadır¹⁸.

Küçükkuuyu'nun merkezinde iskân edilen mübadillerin göçmen kayıt defterlerindeki verilere göre meslekleri şu şekildedir: Çiftçi 3, kahveci 4, bakkal 2, eczacı 1, kunduracı 1, esnaf 1, semerci 1, memur 1 ve ayak işi yapan 1 kişidir. 70 kişiden ancak 15 tanesinin meslek hanesinde bilgi bulunmaktadır. Diğer 55 kişinin ise meslek hanesi boş bırakılmıştır. Ancak bunların meslekleri çiftçi olarak kabul edilebilir. Küçükkuuyu'nun haricindeki köylerde iskân edilenlerin meslekleri ise; 1 eczacı, 1 kunduracı,

¹⁵ Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁶ KHGMA, *Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakkale*, s.1-59; 70-110.

¹⁷ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.1/19.96.14., 6 Ekim 1340 (1924).

¹⁸ KHGMA, *Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakkale*, s.1-59.

1 ev işleri, 1 kasap, 1 dülger ve mesleği belirtilmemiş olarak da 52 kişi bulunmaktadır.

Küçükkuuyu merkezine iskan edilen mübadillere 97 zeytinlik, 55 ev, 48 bahçe, 9 arsa, 3 sulu bahçe, 3 haraphane, 3 bağ yeri, 1 natamamhane, 1 kahvehane, 1 müfrezhane, 1 maa tarla, 1 armutluk ve 1 tarla verildi.

Küçükkuuyu'nun köylerindekiilere ise; 50 zeytinlik, 12 bağ yeri, 10 bahçe ve 3 arsa verildi. Verilen zeytinlikler ile bahçelerin tamamı iyi nitelikte idi. Bağ yerleri ise orta niteliktedir¹⁹.

Küçükkuuyu merkezinde iskân edilen mübadillere verilen arazilere bakıldığında büyük çoğunluğunun zeytin yetiştiricisi olduğu görülmektedir. Küçükkuuyu'ya bağlı Büyük Çetmi köyündeki aileler ise büyük çoğunlukla zeytincilik ve bağcılıkla meşgul idiler. Küçük Çetmi köyündekiler de zeytin yetiştiricisidir. Adatepe köyünde iskân edilenlerden birisinin mesleği kasap, diğerinin dülger idi. Burada dağıtılan mallar arasında 84 dekar iyi zeytinlik, 30 adet zeytinlik, 9 adet bahçe, 33 dekar iyi bahçe, 5 adet bağ yeri bulunmaktadır. Burada da zeytin yetiştiricilerinin iskân edildiği görülmektedir²⁰.

Mübadillerin Karşılaştığı Sorunlar

Mübadelenin başlaması ile Yunanistan'da mübadeleye tabi olanlar aleyhine baskılar başlamış ve giderek artmıştır. Yunan hükümeti mübadillerin mallarına el koyma yolunu seçince Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey Yunan delegelerine bir mektup yazarak el konulan malların iadesini talep etti. Hatta Dr. Tevfik Rüştü Bey Yunanlılar Türk mübadillere yaptıkları bu haksızlığın Türkiye'de duyulması durumunda Türkiye'de mübadil olan Rumlar aleyhine de üzüntülü olayların ortaya çıkabileceğini ve bunların önüne geçilmesinin çok zor olabileceğini bildirdi²¹.

¹⁹ Birinci derece verimli ve güzel zeytinlik sahası asgari 100 dönüm, azami ağaç adedi 120 tane, ikinci derecede verimli ve güzel zeytin sahası asgari 120 dönüm, azami ağaç sayısı 150 tane, üçüncü derecede verimli ve güzel zeytin sahası asgari 150 dönüm, azami 200 tane zeytin ağacından oluşuyordu. Eğer aile nüfusu beşten fazla ise her bir nüfus için birinci derece verimli araziden 8-10 dönüm, ikinci derece verimli araziden 10-15 dönüm ve üçüncü derece verimli araziden 15-20 dönüm verilecekti. Bağ ve bahçeden ise 1,5-3 dönüm, zeytin ağacı olarak da her fazla nüfus için 20-30 adet zeytin ağacı verilenlere ilâve edilecekti. Ayrıntılar için bkz., T.C. İskân Genel Müdürlüğü, **İskân Mevzuatı**, Ankara 1936, s.110-111.

²⁰ KHGMA, **Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakale**, s. 70-110.

²¹ **B.C.A., M.G.M.**, 30.10/123.874.30., 22 Teşrinievvel 1339 (1923).

Yunanlılar özellikle Girit'te bulunan mübadillerin hızlı bir şekilde adayı terk etmelerini istemişlerdi. Bunu yapmazlarsa adaya gelecek olan üçbin Pontuslu Rum'un Türk mübadillerin evlerine hemen yerleştirileceğini, gelen Rum mübadillerin eşyalarına ev koyacaklarını belirttiler. Ayrıca kiraladıkları ev, mağaza ve toprak gelirlerine el konuluyordu²². Bu baskılar Çanakkale'de de duyuldu. Bunun üzerine Çanakkale Vilâyet gazetesinde “*Muhacirlere Yardım Edelim*” başlıklı bir makale yayımlandı. Makalede şöyle deniliyordu²³:

“Ülkemiz her taraftan düşman muhacematına maruz kaldığı günlerde azim ve imanımızla çıkardığımız büyük ordu vatanımızı hain düşman ayaklarından kurtardı. Bu suretle, Anadolu ve Trakya'da yapılan mezalim nihayetlenirken esir vatan parçalarında dindaşlarımız şedit bir işkenceye tabi tutuluyorlardı. Ve son zaferimizle sersemleşmiş alçaklar hiddetlerini zavallı, silahsız kardeşlerimize tahammülfersa mezalim icra etmekle teskin ettiler. Gençler öldürüldü. Irza geçildi; hanmanlar söndürüldü. Daha nice akıl ve hayale sığmayacak şenaatler irtikâp edildi. Aç ve susuz; evsiz kalan Garbi Trakya'da Girit'te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türkün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarlarında nasıl duruyordu...

Bizi kurtarınız!? Diye feryat eden bu Müslümanlar son bir ümid-i necat taşıyordu. Hicret etmek ya da ölüm!

Matem bulutları afâkı kaplamış, hiçbir taraftan ümid-i halas yok iken bu iki kelime onlara büyük bir cesaret bahşediyordu. “Ölüm” ne tatlı bir hülya. Lâkin murdar ellerde caniyane katledilmeği arzukeş bir Türk kalbi yoktur. Türkün şanına yaysır bir ölüm. Mertçe ölmek vardır. İşte dindaşlarımız buna meftun-u meclubtu. Caniyane ve vahşiyane ölümden kurtulmak için Türk ve Müslüman kardeşlerinin aguş-u şefkât ve hamiyetine almak lâzımdı.” “Dindaşlarımıza yardım bir vazife-yi vataniye ve fariza-i diniyedir. Memleketimizin zirai, sinai boşluklarını dolduracak muhacir kardeşlerimize

²² Parlak, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, s.67-68.

²³ Çanakkale'de çıkan Çanakkale Gazetesi'nden “Muhacirlere Yardım Edelim,” başlığıyla yayımlanan ve Riyazi Kâzım tarafından yazılan bu yazı için bkz., *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, sayı:29, 15 Kanun-ı Sani 1340 (1924), s.154-155.

azami muavenette bulunalım. Düşman elinden kurtulan bu kardeşlerimiz Türk vatanında gözümüzün önünde bakımsızlıktan terk-i hayat ederlerse bizlere ayıptır...”

“Bütün Çanakkale ahalisi bu emr-i hayra can-ü gönülden iştirak etmeği bir vecibe ad eylemektedir. Hepimiz gücümüz yettiği kadar muavenet etmekle bu insani borçtan ancak kurtulabiliriz...”

“Aç ve susuz; evsiz kalan Garbi Trakya’da Girit’te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türk’ün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarlarında nasıl duruyordu...”

Bunların ne yiyecek ekmeği ne yatacak yeri vardır.

Düşman kurşununa, düşman süngüsüne hedef olup bugün mecruhen kollarımız arasına atılan kardeşlerimiz bizden muavenet bekliyor.

Onlara giyecek lâzım, onlara yiyecek lâzım, onlara ilaç lâzım...”

“Çanakkale’ye de Girit’ten muhacirlerden bir kafilâ gelmek üzeredir. Bunların ne yiyecek ekmeği ne yatacak yeri vardır. Babası balta ile hunharca şehit edilen kim bilir kaç öksüz göreceğiz. Yavrusunun açlıktan mütevellit bitabane eninini durdurmak için memesinden bir damla sütü bulunmayan validelere acımayacak mıyız?”

Mübadiller gelirken büyük zorluklar çektiler. Vapurun çok kalabalık olması yeterli kamara bulunmaması nedeniyle bir kısım mübadilin güvertede seyahat etmesine sebebiyet verdi. O nedenle hastalananlar oldu. Girit’ten ayrılırken limanda bekleyen için çok hüznü ve acıklı olaylar yaşandı. Tüm ömürlerini burada geçirmiş olanlar yeni ve bilmedikleri bir yaşama ilk adımlarını atıyorlardı.

Mübadiller Küçükkuyu’ya geldikten sonra özellikle Küçükkuyu’nun merkezinde Rumlardan kalan emlak-ı metrukeden yeterli ev bulunmaması sebebiyle Küçükkuyu’nun köylerinde iskân edilmek istenen mübadiller bunu kabul etmediler. Bu büyük bir sorun yarattı. Bedirzade Süleymanoğlu

Ethem Ağa, Aciloğlu Abdullah, Bayramzade Bayramoğlu Mehmet Ağa, Betülzade Ahmetoğlu Kasım Ağa, Kaytaan Mehmetoğlu Ciril Emin, Nuhçavuş Kerimesi Mükerrer Hanım ve Sakallı Hüseyinoğlu Hüseyin Ağa ev alamadılar. Kazakirzade Mercanoğlu Halil Efendi'ye tamamlanmamış bina verildi. Vakturzade İsmailoğlu Emin Efendi ile Mavrizade Mehmetoğlu Hasan Efendi'ye ise birer haraphane alabildiler. Feyzizade Feyzioğlu Mustafa Efendi ise bir müfrezhane alarak evini kendi parası ile inşa etti. Kayıtlarda Sarızade Mustafaoğlu İbrahim ve Bayraktar Hüseyinoğlu Mehmet Ağa hiçbir mal ve mülk alamadıkları görülmektedir²⁴.

Mübadillerden Nuhçavuş Kerimesi Mükerrer Hanım Midilli'den Küçükukuyu'ya gelmiş olup, Bozcaada'da Telgraf Müdürü Kasım Ağa ile evlenmiş ve hemen Hazım adında bir çocukları dünyaya gelmiştir.

Küçükukuyu'ya gelen mübadillerin en yaşlısı Bayraktar Hüseyinoğlu Mehmet Ağa'nın teyzesi 90 yaşındaki Hacer Hanım'dı ve Hanya'da doğmuştu.

Abdülhalimoğlu Mehmet Lebip Efendi ile birlikte Küçükukuyu'ya gelen akrabası Baha oğlu Ahmet 70 yaşında, Ahmet kızı Hala Hamide Hanımla birlikte gelen kız kardeşi Kafakolzade Ali Kerimesi Cemile hanım da 50 yaşında geldikten kısa bir süre sonra vefat etti. Bayraktar Hüseyinoğlu Mehmet Ağa'nın annesi Halime Hanım da 1926 yılı Eylül ayında Küçükukuyu'da hayatını kaybetti.

Hamalbaşızade Osmanoğlu Ali Rıza Efendi ve ailesi (kız kardeşleri Şerife, Gülfidan, Pembe Hanım ile yeğeni Eşref ve onun kardeşi Eşref) 1925 yılında, Lahnazade Hüseyin Kerimesi Elvane Hanım, kız kardeşi Selma Hanım ve Selma Hanımın kızı (Şanlı Mehmet Kerimesi) 1925 Nisan ayında bir daha dönmek üzere Küçükukuyu'dan ayrıldılar.

Küçükukuyu'da iskân edilen mübadillerin en çok şikayetçi oldukları konu, mal-mülk sorunları ve zeytinliklerle ilgili istekleridir. Küçükukuyu'da iskân edilen Girit ve Midilli'den gelen mübadiller, Küçükukuyu bölgesinde Edremit'e nazaran zeytin yetiştirme alanlarının daha az olduğunu, tarımsal alanların ise oldukça yetersiz bulunduğunu belirterek geçim sıkıntısı

²⁴ KHGMA, Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakkale, s. 70-110.

çektiklerini belirten bir dilekçeyi 6 Mart 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiler²⁵. Mübadiller, kendilerine verilen zeytin ağaçları haricinde kiraladıkları zeytin ağaçlarının kendilerinden geri alınmak istendiğini, halbuki bu ağaçları borçlanarak kiraladıklarını ve ürününü bu yıl alacakları için ağaçların alınması durumunda çok zor duruma düşeceklerini o nedenle bu konuya çare bulunmasını istediler.

İçişleri Bakanlığı Küçüküyükü mübadillerin bu dilekçeleri hakkında Çanakkale Valiliği İskân Müdürlüğü'nden bilgi istemiştir²⁶. Çanakkale Valiliği İskân Müdürlüğü 11 Mayıs 1926 tarihinde verdiği cevapta; tüm mübadillere arazi talimatnamesi doğrultusunda zeytin ağacı verildiğini, imara ve ağaçlandırmaya açılan zeytinliklerin ise harap olmaması için geçici olarak kiralandığını, dilekçe sahiplerinin kiraladıkları ağaçları başka mübadillere vermek istemediklerini hatta bir kısmının kiralarını ödemediğini belirterek, bu bölgeye yeni gelen mübadillere vermek için bu arazileri geri almak istediklerini bildirdi. İçişleri Bakanlığı, Çanakkale Valiliği İskân Müdürlüğü'nün bu cevabını yerinde bularak 11 Mayıs 1926 tarihinde sözkonusu zeytinliklerin yeni gelen mübadillere verilmesi talimatını verdi²⁷.

Bu karara rağmen, Girit-Hanya mübadillerinden Rıza ve arkadaşları da 19 Mayıs 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na başvurarak işlettikleri zeytinliklerin uhdelere bırakılmasını istemişlerdi²⁸.

Bakanlar Kurulu, 16 Şubat 1927 tarihinde Adatepe ve Nusratlı köylerinde bulunan Rumlardan kalan zeytinliklerin hazineye ait olduğu konusunda bir kararname çıkararak, açık arttırma yolu ile köylülere satılabileceğini belirtti²⁹. Böylece bu konuda daha sonra ortaya çıkabilecek sorunlarından şimdiden önüne geçmiş oldu.

Küçüküyükü'da iskân edilen Serdaroğlu Selahattin Bey, kendisine Yunanistan'da bıraktığı taşınmazlara karşılık yeterli mal verilmediğini belirtmesi üzerine, Çanakkale Valiliği İskân Müdürlüğü Serdaroğlu Selahattin Bey'e Küçüküyükü'da yeteri kadar zeytinlik verildiğini

²⁵ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 6 Mart 1926.

²⁶ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 27 Nisan 1926.

²⁷ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 11 Mayıs 1926.

²⁸ B.C.A., T.İ.G.M., 272.0.0.12/48.95.4., 19 Mayıs 1926.

²⁹ Bakanlar Kurulu Kararı için bkz., B.C.A., B.K.K., 30.1.8./23.10.12., 16 Şubat 1927.

bildirmişti³⁰. Aynı şekilde Selanik mübadillerinden Mürşide Hanım da başvuruda bulunmuş, Mürşide Hanım'a da Yunanistan'da bıraktığı taşınmaz mallarına karşılık zeytinlik verildiği belirtilmişti³¹.

Sonuç

Balkan Savaşı'nın başlaması Ege'de bulunan adalar Yunan donanması tarafından birer birer işgale uğramıştı. Midilli de bunlardan biridir. Burada yaşayan Türklerden bir kısmı adanın işgal edilmesi üzerine Küçükkuyu'ya geldiler ve orada yerleştiler. Güleli ailesi Balkan Savaşı sırasında Küçükkuyu'ya gelenlerdendir. Midillililerin çoğu varlıklı insanlardı. Balkan Savaşları'ndan kısa bir süre sonra I.Dünya Savaşı başladı ve Midilli'de kalanlar üzerinde baskılar giderek arttı. Bir kısım Türkler bu baskıya dayanamayarak savaş sırasında Küçükkuyu'ya gelip yerleştiler. Sönmez ve Sakallı ailesi 1917 yılında Adatepe'ye geldiler.

I.Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın İtilaf Devletleri ile sürekli ilişki içerisinde bulunması nedeniyle Osmanlı Devleti'nde yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Hükümeti Küçükkuyu nahiyesinde bulunan Rumların daha iç bölgelere nakletti. 1918 yılı sonlarından itibaren bölgedeki Rumların önemli bir kısmı tekrar geri geldi. Kurtuluş Savaşı sırasında İzmir'in işgalinden itibaren Yunanistan'dan bölgeye Rumlar getirilerek iskân edildiler. Bu sırada Küçükkuyu nahiyesindeki Rumların sayısının 1200 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ve Yunan Ordusunun 1922 yılı Eylül ayında Anadolu'yu terk etmek zorunda kalması üzerine Küçükkuyu nahiyesi ve köylerindeki Rumlar da bölgeden kaçtılar.

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Protokolü çerçevesinde 1924 yılı başlarında ilk mübadiller önce Çanakkale'ye getirildiler. Orada yapılan sağlık kontrolleri yapıldı ve on gün Çanakkale'de kaldılar. Çanakkale iskelesinden motora binerek Küçükkuyu iskelesine geldiler. Küçükkuyu'da iskân edilen ilk mübadiller Çanakkale'ye İstanbul vapuru ile, ikinci grup mübadiller ise Teşvikiye vapuru ile getirildiler. Küçükkuyu'da iskân edilen ilk mübadiller Midilli ve Girit'ten gelmişlerdi. Midilli'den gelenler Molvalı'lardı. Girit'ten gelen aileler arasında ise; Burnazlar, Güzelişler,

³⁰ B.C.A., T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..1., 1 Mayıs 1928.

³¹ B.C.A., T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..16., 2 Mayıs 1928.

Karbyıklar, Kazakiler, Kocasoylar, Oklar, Pasakolar ve Tosunlar bulunmaktadır.

Küçükkuyu’da iskân edilen mübadiller büyük ölçüde zeytincilikle geçimlerini sürdürmüşlerdi. Midilli ve Girit’te zeytinciliği iyi bildikleri için Küçükkuyu nahiyesinde de zeytinciliğe devam ettiler. Mübadeleden sonra Küçükkuyu’da ilk zeytinyağı fabrikasını Midilli’den gelen Molvalılar işlettiler. Daha sonra bunu diğer zeytinyağı fabrikaları izledi.

Mübadiller Küçükkuyu nahiyesinde büyük ölçüde yeni yaşamlarına uyum sağladılar. Yerli halk ile mübadiller arasında önemli sorunlarla karşılaşmadı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- B.C.A., M.G.M., 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1340 (1924).
B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.1/16.70.16., 28 Teşrinievvel 1339(1923).
B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.1/19.96.14., 6 Ekim 1340 (1924).
B.C.A., M.G.M., 30.10/123.874.30., 22 Teşrinievvel 1339 (1923).
B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 6 Mart 1926.
B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 27 Nisan 1926.
B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2/48.95.14., 11 Mayıs 1926.
B.C.A., T.İ.G.M., 272..0.0.12/48.95.4., 19 Mayıs 1926.
B.C.A., B.K.K., 30.1.8./23.10.12., 16 Şubat 1927.
B.C.A., T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..1., 1 Mayıs 1928.
B.C.A., T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..16., 2 Mayıs 1928.
Düstur, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931.
KHGMA, Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:II, İctima: I, c. II, Ankara (t.y.).
Aydın Tarihi, I/1, Eylül 1923.
Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, sayı:29, 15 Kanun-ı Sani 1340 (1924).

Kitap ve Makaleler

- Aker, Şefik, **İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali**, c.I, İstanbul 1937.
Arar, İsmail, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul 1968.
Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
Arı, Kemal, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)," **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.I/1, İzmir 1991, s.13-46.
Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, c.III, İstanbul 1974.
Barkan, Ömer Lütfi, "Türk Toprak Hukuk Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi," **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.321-421.
Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," **Tarih ve Toplum**, sayı: 130, Ekim 1994, s.51-59.
Dahiliye Vekaleti, **Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları**, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.
Erim, Nihat, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c.II/1, Ankara 1944, s.62-73.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Başkanlığı, **Balkan Harbi Tarihi VII'nci cilt Osmanlı Deniz Harekatı (1912-1913)**, İstanbul 1965.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, c.II, Takım:2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1973.

Parlak, Cengiz, **Girit'ten Çanakkale'ye Göçler**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Çanakkale 2004.

Sosyal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları c.I (1920-1945)**, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970.

T.C. İskân Genel Müdürlüğü, **İskan Mevzuatı**, Ankara 1936.

Tuncer, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2.baskı, Ankara 2003.

EKLER

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (1)

(Yrd.Doç. Dr. Mithat ATABAY)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
1	Aile Reisi	Yunuszade Ömeroğlu Mehmet Ağa	50	Zürra	Girit	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)	-	-
	Karısı	Recep kızı Fatma	35		Girit			
	Oğlu	Ömer	20		Girit			
	Kızı	Cemile	12		Girit			
	Kızı	Perizat	7		Girit			
	Oğlu	Hüseyin	5		Girit			
	Oğlu	Kemal	1		Girit			
2	Aile Reisi	Sofuzade Abdullahoğlu Recep	85	Zürra	Girit	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Sagide	70		Girit			
3	Aile Reisi	Hacı Tosunzade İbrahim Cemali	49	Zürra	Girit	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		Kerimesi Mehpare Hanımın hissesi zevcinin iskanına dahil edilmiştir
	Karısı	Hüseyin kızı Zekiye	30		Girit			
	Kızı	Mehpare	12		Girit			
	Oğlu	Cemali	10		Girit			
	Oğlu	Hüseyin	8		Girit			
	Oğlu	Mehmet	5		Girit			
	Oğlu	Kemal	2		Girit			
	Kızı	Mükerrem	4		Girit			
	Kızı	Şahsene	3		Girit			
4	Aile Reisi	Hacı Tosunzade Bekir Efendi Bin Cemali	46	-	Hanya	Ev(1) Haraphane (1) Sulubahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Mustafa kızı Fatma Hanım	30		Hanya			
	Oğlu	Mehmet Ali	8		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (2)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
5*	Aile Reisi	Karaylızade Hüseyinoğlu Ali Ağa	43	Kahveci	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)	10 dekar	-
	Karısı	Mustafa kızı Zehra	45		Hanya			
	Annesi	Hüseyin Abdullah kızı Saliha	65		Hanya			
6	Aile Reisi	Lokumzade Mustafaoğlu Mehmet Ağa	50	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	İsmail kızı Aliye	45		Hanya			
7	Aile Reisi	Bedirzade Süleymanoğlu Ethem Ağa	54		Hanya	Arsa (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Mustafa kızı Caniye	42		Hanya			
	Kızı	Halime	12		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	11		Hanya			
	Oğlu	Ali	20		Hanya			
	Oğlu	Süleyman	7		Hanya			
	Oğlu	Kandriye	5		Hanya			
8	Aile Reisi	Terkinyanzade Mehmetoğlu Ali Efendi	38	Bakkal	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)	5 dekarlık iyi bahçe 2dekarlık iyi zeytinlik	-
	Karısı	Hasan kızı Fatma Hanım	35		Hanya			
9	Aile Reisi	Kazakirzade Mercanoğlu Halil Efendi	48	Kahveci	Hanya	Na tamamhane Bahçe (1) Zeytinlik (1)	20 dekar iyi zeytinlik	-
	Karısı	Pembe	35		Hanya			
	Kızı	Esmâ	7		Hanya			
	Kızı	Kübra	1		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (3)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
10	Aile Reisi	Abdülhalimoğlu Hüseyin Avni Efendi	50	Eczacı	Hanya	Ev (1) Arsa (1) Bahçe (2) Zeytinlik (2)	8 dekar iyi zeytinlik	-
	Karısı	Hsan kızı Kübra	35		Hanya			
	Oğlu	Abdülhalim	17		Hanya			
	Oğlu	Mustafa Kemal	2		Hanya			
	Kızı	Hamide	8		Hanya			
	Kızı	Asiye	5		Hanya			
	Oğlu	Mehmet Ali	15		Hanya			
11*	Aile Reisi	Abdülhalimoğlu Mehmet Lebib Efendi	54	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	İsmail kızı Beyza	-		Hanya			
	Oğlu	(ismi belirtilmemiş)	-		Hanya			
	Oğlu	(ismi belirtilmemiş)	-		Hanya			
	Oğlu	(ismi belirtilmemiş)	-		Hanya			
	Akrabası	Baha oğlu Ahmet	70		Hanya			Vefat etmiştir.
12	Aile Reisi	Hocazade Bahrioğlu Mehmet Bahri Efendi	45		Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (4)		-
	Karısı	İsmail kızı Beyza	35		Hanya			
	Oğlu	Ali	10		Hanya			
	Oğlu	Hikmet	8		Hanya			
	Oğlu	Bahri	7		Hanya			
	Oğlu	Orhan	1		Hanya			
	Kızı	Saffet	4		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (4)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
13	Aile Reisi	Haydarzade Alioğlu İbrahim	55	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Emin Efendi kızı Fatma Hanım	40		Hanya			
	Oğlu	Emin	12		Hanya			
	Oğlu	Ali Haydar	7		Hanya			
	Kızı	Hikmet	13		Hanya			
	Kızı	Kübra	8		Hanya			
	Kızı	Cazibe	4		Hanya			
14	Aile Reisi	Hacı Hüseyinoğlu Mehmet Emin Efendi	38	Kunduracı	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Hüseyin kızı Fatma	30		Hanya			
15**	Aile Reisi	Karagülzade Mustafa Kerimesi Fatma Hanım	60	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Oğlu	Osmanoğlu Ali	42		Hanya			
	Oğlu	Osmanoğlu Hüseyin	32		Hanya			
16	Aile Reisi	Hacı Hüseyinzade Hüseyinoğlu Halil Ağa	35	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Mustafa kızı Seher	25		Hanya			
	Kızı	Fatma	1		Hanya			
17	Aile Reisi	Maçıkanzade Alioğlu Kadir Ağa	60	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Cemali kızı Akile	70		Hanya			
	Oğlu	Hüseyin	23		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (5)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
18	Aile Reisi	Çoranbacızade İbrahimioğlu Murat Ağa	60	-	Hanya	Ev (1) Sulu Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Latife	50		Hanya			
	Kızı(Ü)	İbrahim (Hasan Şerif kızından olma)	25		Hanya			İbrahim binti Hasan Şerif şeklinde kayıt
	Oğlu	Hasan	22		Hanya			
	Kızı	Mevlûde	15		Hanya			
	Kızı	Azize	12		Hanya			
19	Aile Reisi	Abdi Ağazade Ali Efendioğlu Mustafa Bey	52	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Cemal kızı Gülizar	45		Hanya			
20	Aile Reisi	Hamitoğlu Feyzullah Ağa	50	-	Hanya	Arsa (1) Bahçe (1) Zeytinlik (3)		-
	Karısı	Nuh kızı Ayşe	35		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	8		Hanya			
21	Aile Reisi	Hacıbekirzade Mustafaoğlu Mehmet	45	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Mustafa kızı Zeynep	32		Hanya			
	Kızı	Hamide	4		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	3		Hanya			
	Kızı	Havva	1		Hanya			
22	Aile Reisi	Tunusluzade Hasanoğlu Hacı Ahmet Ağa	30	-	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Aliye	25		Hanya			
23*	Aile Reisi	Musazade Hüseyinoğlu Adem Ağa	65	-	Hanya	Ev (1) Arsa (1) Zeytinlik (2) Bağ yeri (1)		-
	Karısı	Halim kızı Emine	55		Hanya			
	K.Kardeşi	Ali kızı Melek zade	30		Hanya			ZadeMelekbinti Ali

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (6)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
24*	Aile Reisi	Betülzade İbrahimoglu Bahri Ağa	50	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Cemali kızı Fatma	25		Hanya			
	Oğlu	İbrahim	4		Hanya			
	Kızı	Nazlı	2		Hanya			
	Kızı	Hacer	1		Hanya			
	K.Kardeşi	Zekiye	55		Hanya			
	Biraderzadesi	Süleyman	27		Hanya			
25	Aile Reisi	Aciloğlu Abdullah	55	-	Hanya	Arsa (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Zaruk kızı Adile	40		Hanya			
26*	Aile Reisi	Hacı Mehmetoglu İbrahim Ebu Şilip	54	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Mustafa kızı Mebrure	43		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	17		Hanya			
	Annesi	Abdullah kızı Hanife	65		Hanya			
27*	Aile Reisi	Hacı Halil Mustafaoğlu Mustafa Ağa	40	-	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Hasan Tahsin kızı Zekiye	30		Hanya			
	Oğlu	Hasan	5		Hanya			
	Oğlu	İsmail	3		Hanya			
	Oğlu	Hüseyin	1		Hanya			
	Kayınvalidesi	Sait kızı Hadiye	60		Hanya			
28	Aile Reisi	Bayramzade Bayramoğlu Mehmet Ağa	45	-	Hanya	Arsa (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Mehmet kızı Fatma	35		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (7)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
29*	Aile Reisi	Betülzade Ahmetoğlu Süleyman Ağa	51	Bakkal	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	İsmail kızı Nazlı	35		Hanya			
	Kızı	Zekiye	14		Hanya			
	Kızı	Mevlûde	12		Hanya			
	Oğlu	Ahmet	9		Hanya			
	Oğlu	İsmail	7		Hanya			
	Kızı	Fatma	8		Hanya			
	Kızı	Vasfiye	4		Hanya			
	K.Kardeşi	Mevlûde	40		Hanya			
30*	Aile Reisi	Betülzade Ahmetoğlu Kasım Ağa	35	-	Hanya	Arsa (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Mehmet kızı Cazibe	25		Hanya			
	E.Kardeşi	Halil	47		Hanya			
31	Aile Reisi	Hırkazade Haliloğlu Mustafa Efendi	56	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Kızı	Meserret Hanım	25		Hanya			
	Kızı	Fatma Hanım	20		Hanya			
	Kızı	Emine Hanım	17		Hanya			
	Kızı	Cemile Hanım	14		Hanya			
	Kızı	Nezaket Hanım	12		Hanya			
	Kızı	Fitnat Hanım	9		Hanya			
	Oğlu	İbrahim	30		Hanya			
32	Aile Reisi	Mercanzade Mercanoğlu Mehmet Ağa	60	-	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (1)		Bahçe içinde zeytinliktir.
	Karısı	Mehmet kızı Cemile	40		Hanya			
	Kızı	Fatma	18		Hanya			
	Kızı	Yıldız	11		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (8)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
33**	Aile Reisi	Zülfüzade Hüseyin Kerimesi Zülfiye	50	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (4)		-
	Zevci (eşi)	İsmail oğlu Hüseyin	70		Hanya			
	Oğlu	Fevzi	25		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	22		Hanya			
	Oğlu	Mehmet Ali	14		Hanya			
	Kızı	Cemile Hayriye	16		Hanya			
34*	Aile Reisi	Vakturzade İsmailoğlu Emin Efendi	33	Esnaf	Hanya	Haraphane (1) Bahçe (1) Zeytinlik (2)		-
	Teyzesi	Rif kızı Nursiye	60		Hanya			
	Karısı	İbrahim kızı Mehpere	15		Hanya			
35	Aile Reisi	Mavrizade Mehmetoğlu Hasan Efendi	55	Semerci	Hanya	Haraphane (1) Bahçe (1)		-
	Karısı	Mehmet kızı Fethiye	30		Hanya			
	Oğlu	Mehmet Ali	10		Hanya			
	Oğlu	Hüseyin	8		Hanya			
	Oğlu	Mithat	7		Hanya			
	Oğlu	Refik	5		Hanya			
	Oğlu	Halil	3		Hanya			
	Kızı	Latife	1		Hanya			
36	Aile Reisi	Hacı Tosunzade Halimoğlu Ahmet Ağa	60	Kahveci	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Kahvehane (1)		-
	Karısı	Recep kızı Side	35		Hanya			
	Kızı	Aliye	15		Hanya			
	Kızı	Pembe	13		Hanya			
	Oğlu	Hüseyin	10		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	8		Hanya			
	Kızı	Zehra	6		Hanya			
	Oğlu	(ismi yazılmamıştır)	2		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (9)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
37*	Aile Reisi	Tivikanzade Mehmetoğlu Hasan Ağa	35	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (3)		-
	Annesi	Mehmet kızı Fatma	50		Hanya			
38	Aile Reisi	Halil Kütakzade Alioğlu Bayram Ağa	50	-	Hanya	Ev (1)		
	Karısı	Fethiye	50		Hanya			
	Oğlu	İsmail	25		Hanya			
	Oğlu	Hasan	14		Hanya			
	Oğlu	Mustafa	11		Hanya			
	Kızı	Fatma	9		Hanya			
39	Aile Reisi	Emekcizade Alioğlu Aziz Efendi	60		Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Ali kızı Gülfidan Hanım	60		Hanya			
40*	Aile Reisi	Ustrumalzade Salihoglu Hüseyin Ağa	35	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (3)		-
	Karısı	Hacı Mehmet kızı Nilüfer	25		Hanya			
	K. Kardeşi	Vayide (Vahide?)	30		Hanya			
	Kızı	Vasfiye	12		Hanya			
	Kızı	Aliye	9		Hanya			
	Kızı	Şahsene	6		Hanya			
	Kızı	İsmet	1		Hanya			
41*	Aile Reisi	Kundaklızade Salihoglu Mehmet Ağa	50	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		Hanenin yanında “müfrez” notu yer almaktadır.
	Karısı	Abdullah kızı Kemali	30		Hanya			
	Halası	İbrahim kızı Cemile	70		Hanya			
42	Aile Reisi	Bornuzzade Kadiroğlu İbrahim Bey	55	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Halime	50		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (10)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
43*	Aile Reisi	Kafazade Alioğlu Hasan Ağa	29	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Annesi	Zeynep	45		Hanya			
	E.Kardeşi	Kazım	23		Hanya			
	E.Kardeşi	Halil	20		Hanya			
	E.Kardeşi	Mehmet	15		Hanya			
	K. Kardeşi	Hanide	18		Hanya			
	K. Kardeşi	Halime	8		Hanya			
	K. Kardeşi	Azize	7		Hanya			
44*	Aile Reisi	Hamalbaşızade Osmanoğlu Ali Rıza Efendi	38	Memur	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (2)		1925 (1341) yılında fevt(ayrılmıştır).
	K. Kardeşi	Şerife Hanım	32		Hanya			
	K. Kardeşi	Gülfidan Hanım	28		Hanya			
	K. Kardeşi	Pembe Hanım	25		Hanya			
	Yeğeni	Mustafa oğlu Berat	7		Hanya			
	K. Kardeşi	Eşref	26		Hanya			
45*	Aile Reisi	Feyzizade Feyzioğlu Mustafa Efendi	30	Kahveci	Hanya	Müfrezhane(1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		Evini kendi parası ile inşa etmiştir.
	Annesi	Nedim kızı Hamide			Hanya			
46**	Aile Reisi	Duka Recep Kerimesi Gülfidan	38	-	Hanya	Ev (1) Arsa (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Eşinin kardeşinin eşi	Aliyu oğlu Mabzuk	48		Hanya			
	Kızı	Ragıbr	10		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (11)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
47	Aile Reisi	Sarızade Mustafaoğlu İbrahim	50	-	Hanya	-		Kayıtlarda bir şey verilmemiştir.
	Karısı	Kalıçanzadeoğlu Mustafa (kızı)	60		Hanya			İsim bu şekildedir.
48**	Aile Reisi	Lahnazade Hüseyin Kerimesi Elvane	70	-	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (1)		Nisan 1925 (1341) fevt (ayrıldı)
	K.Kardeşi	Selma	45		Hanya			
	Kızı	Şanlı Mehmet Kerimesi	40		Hanya			İsim belirtilmemiş.
49*	Aile Reisi	Bayraktar Hüseyinoğlu Mehmet Ağa	45	Ayak işi ticareti	Hanya			Kayıtlarda bir şey verilmemiştir.
	Annesi	Halime	70		Hanya			Eylül 1926'da vefat
	Teyzesi	Hacer	90		Hanya			
50	Aile Reisi	Kaytaan Mehmetoğlu Ciral Emin	75		Hanya	Arsa (1) Zeytinlik (1)	17 dekar iyi zeytinlik	-
	Karısı	Mebrule (Mebrure)	65		Hanya			
	Kızı	Huriye	22		Hanya			
	Kızı		7		Hanya			İsmi belirtilmemiş.
51	Aile Reisi	Mahmutoğlu Hacı Mehmet Ağa	60		Hanya	Ev (1) Bağ yeri (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Gülfidan	45		Hanya			
52	Aile Reisi	Başakzade Süleymanoğlu Hüseyin Ağa	45		Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik(1)		-
	Karısı	Medine	30		Hanya			
	Kızı	Kübra	11		Hanya			
	Kızı	Selma	5		Hanya			
	Kızı	Gül	1		Hanya			
	Oğlu	Süleyman	10		Hanya			
	Oğlu	Ali	4		Hanya			
53	Aile Reisi	Sakulzadeoğlu Süleyman Ağa	50		Hanya	Ev (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Yıldız	35		Hanya			
	Kızı	Fatma	18		Hanya			
	Kızı	Ferizat	16		Hanya			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (12)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
54	Aile Reisi	Şerifoğlu Hasan Neci(p)	40	-	Midilli	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Yerli kızı Havva	20		Midilli			
55	Aile Reisi	Sakallızade Hüseyinoğlu Süleyman Efendi	43	-	Midilli	Ev (1) Maa Tarla (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Ali kızı Havva	30		Midilli			
	Kızı	Melek	14		Midilli			
	Kızı	Emine	-		Midilli			Yaşı belirtilmemiş.
56*	Aile Reisi	Selim Efendioğlu Abdi Efendi	47	-	Midilli	Ev (1) Zeytinlik (3)		-
	Karısı	Abdullah Bey kızı Şadiye	40		Midilli			
	Oğlu	Selim Şekif	14		Midilli			
	Oğlu	Ahmet Selim	7		Midilli			
	Kayınvalidesi	Azime Hanım	62		Midilli			
57	Aile Reisi	Osman Efendioğlu Hüseyin Sami Efendi	31	-	Midilli	Ev (1) Zeytinlik (2) Armutluk (1)		-
	Karısı	Abdi Efendinin kızı Emine Muzaffer H.	25		Midilli			
	Kızı	Fatma Halise	9		Midilli			
	Kızı	Ayşe Edibe	5		Midilli			
	Oğlu	Osman Nail	8		Midilli			
	Oğlu	Mustafa Kemal	2		Midilli			
	Oğlu	Nadi	1		Midilli			
58**	Aile Reisi	Kemerli Ali Zevcesi ve Şakir Reis Kızı Güllaç Hanım	55	-	Midilli	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Kızı	Hanife	24		Midilli			
	Oğlu	Hasan	16		Midilli			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (13)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
59	Aile Reisi	Sakallızade Hüseyinoğlu Ahmet Efendi	45	-	Midilli	Ev (1) Tarla (1) Zeytinlik (2)		-
	Karısı	Ahmet kızı Ayşe	30		Midilli			
	Oğlu	Mehmet	16		Midilli			
	Oğlu	Hüseyin	14		Midilli			
	Kızı	Fatma	12		Midilli			
	Kızı	Hanife	10		Midilli			
	Kızı	Pakize	5		Midilli			
60	Aile Reisi	Çesterzade Mustafaoglu Ali Ağa	55	-	Midilli	Ev (1) Sulu bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Karısı	Ahmet kızı Hamide	50		Midilli			
	Kızı	Fatma	18		Midilli			
	Kızı	Nimet	16		Midilli			
	Kızı	Ayşe	6		Midilli			
	Kızı	Hasene	5		Midilli			
	Oğlu	Hüseyin	3		Midilli			
	Oğlu	Mustafa	1		Midilli			
61	Aile Reisi	Kınakzade İsmailoğlu Mehmet Ağa	40	-	Hanya	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (3)		-
	Karısı	Tahsin kızı Hayriye	25		Hanya			
	Oğlu	Samime Tahsin	4		Hanya			
	Oğlu	-	2		Hanya			İsmi belirtilmemiş.
62*	Aile Reisi	Sülakizade Mehmetoğlu Borail Efendi	27		-	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		Geliş yeri belirtilmemiştir.
	Annesi	Mehmet kızı Yıldız	45		-			
	E.Kardeşi	Ali	18		-			
	E.Kardeşi	Mustafa	13		-			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (14)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
63**	Aile Reisi	Mustafa kızı Abitzade Ahmet Kerimesi Şahsene	40	-	-	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		Geliş yeri belirtilmemiştir.
	Oğlu	Mehmet oğlu Emin	18		-			
	Kızı	Cemali	20		-			
	Halası	Fatma	45		-			
64*	Aile Reisi	Ağa Loloz Alioğlu Mustafa	47	-	Hanya	Ev (1) Zeytinlik (1)		-
	Annesi	Ahmet kızı Hatice	70		Hanya			
	K.Kardeşi	Zeynep	27		Hanya			
65	Aile Reisi	Bintizade Cemalioğlu Emin Ağa	45	-	-	Ev (1) Zeytinlik (1)		Geliş yeri belirtilmemiştir.
	Karısı	Ayşe	40		-			
	Oğlu	Cemali	10		-			
	Oğlu	Kadri	8		-			
	Oğlu	Ahmet	6		-			
66**	Aile Reisi	Ahmet kızı Hala Hamide	70		-	Ev (1)		Geliş yeri belirtilmemiştir.
	K.Kardeşi	Kafakolzade Ali Kerimesi Cemile	50		-			Vefat etmiştir.
67*	Aile Reisi	Abdullah Efendioğlu Enveri Efendi	43	-	Ohri	Bahçe (1) Bağ yeri (1) Zeytinlik (1)		-
	Kızı	Fazilet Hanım	12		Ohri			
	E.Kardeşi	Osman	25		Ohri			
	K.Kardeşinin Kızı	Emin kızı Behice	26		Ohri			
68*	Aile Reisi	Ali Kahyaoğlu Hüseyin	26	-	Midilli	Ev (1) Bahçe (1) Zeytinlik (1)		-
	Kardeşi	Şakir	22		Midilli			

KÜÇÜKKUYU'YA GELEN MÜBADİLLER (15)

Sıra No	Mubadil	Adı	Yaşı	Mesleği	Geldiği Yer	Verilen Mal	Verilen Arazi	Açıklama
69**	Aile Reisi	Nuhçavuş Kerimesi Mükerrem Hanım	17	-	Midilli	Arsa (1) Zeytinlik (1)		-
	Eşi	Telgraf Müdürü Kasım Ağa	30		Bozcaada			
	Oğlu	Hazım Efendi	2		Küçükkuyu			
70*	Aile Reisi	Sakallı Hüseyinoğlu Hüseyin Ağa	30	-	Midilli	Arsa (1) Zeytinlik (1)		-
	E.Kardeşi	Hasan	22		Midilli			
	E.Kardeşi	Emine	3		Midilli			

* Aile fertlerinden en az birisi de yanında bulunduğunu gösterir. (Annesi, kız kardeşi, erkek kardeşi, kayınvalidesi, halası, teyzesi, kız kardeşinin kızı gibi)

**Aile reisi kadın olanı gösterir.

Küçükkuyu Merkezi'ne İskan Edilen Mübadiller (1924-1927)

Geldiği Yer	Aile Sayısı	Nüfusu
Girit/Hanya	55	239
Midilli	9	41
Ohri	1	4
Geliş yeri belli değil	4	15
Midilli'den gelip yerli birisiyle evlenen	1	3
TOPLAM	70	302

Ezine/Küçükkuyu Nahiyesine Bağlı Kövler (1928)

- 1.Adatepe
- 2.Adatepebaşı
- 3.Arıklı
- 4.Çetmibaşı
- 5.Çetm-i Sagir (Küçük Çetmi)
- 6.Çetm-i Kebir (Büyük Çetmi)
- 7.Kızılyar
- 8.Küçükkuyu
- 9.Nusratlı

ARİF DAMAR’IN SANAT ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

A LOOK INTO DAMAR’S PERCEPTION OF ART

Hulusi GEÇGEL

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Düzyazılarında “Ece Ovalı” takma adını kullanan Arif Damar, Çanakkale’nin yetiştirdiği önemli sanatçılardan biridir. Henüz 15 yaşındayken yazdığı toplumcu gerçekçi çizgide şiirlerle adını duyurmuş, bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. İlk şiirini yayımladığı 1940’tan bugüne sanat yaşamını iççiliği titiz şiirleriyle sürdürmektedir.

Damar, 1960’tan sonraki şiirlerinde, özellikle biçim ve söyleyiş özellikleri yönünden toplumcu gerçekçilerden ayrılır. Toplumcu gerçekçilerin “halk için yazmak” anlayışına karşı çıkar ve bunun “halkın anlayacağı biçimde yazmak” anlamına gelmediğini savunur. Bu şekilde yazılmayan ürünlerin “kapalı şiir” olarak değerlendirilmesini doğru bulmaz. Dünya görüşünü ve şiirinin toplumcu özünü değiştirmeden yazdığı bu şiirler; kendine özgü buluş ve imge gücüne, uzak çağrışıma ve dolaylı anlatıma yaslanmaktadır. Bazı temsilcilerinin işi anlamsızlığa kadar götürdüğü İkinci Yeni şiirinden, toplumcu içeriğiyle belirgin bir biçimde ayrılır.

Anahtar kelimeler: Arif Damar, Çanakkale, şiir akımı

SUMMARY

Arif Damar was born on 23rd. July , 1925 in a village called Karainebeyli located in Gallipoli, in Çanakkale. He is one of the most welknown representatives of 1940s. He has been running his writing career since 1940, the year he published his first poem. He had

written his first poem with the understanding of Socialist-Realist Movement when he was 15, then, he modified his poetry by poetic movements such as, ‘Garip’ and ‘İkinci Yeni’ without loosing his connection to the socialist esence of his poetry.

In his poetry collection in 1940s, he used another name, ‘Arif Damar’. Within this period, when World War II took place, his peotry subscribed to the Socialist-Realist line, which was against Emparialism but fore Humanism.

The artist stopped using the name ‘Barikat’ in 1956 and started to use ‘Arif Damar’, his real name instead. This change also announces the change in his artistic understanding. In those years, ‘İkinci Yeni’ Poetry Movement, focusing on abstractimplications, was at its peakpoint. Arif Damar , with the influence of the ‘İkinci Yeni’ Poetry Movement, developed a unique poetic stange depending on self discovery and imagery. This elaborate poetry was about society and related topics in contrast with the ‘İkinci Yeni’ Poetry Movement.

Arif Damar’s poetry was diverted from Socialist-Realist Movement after 1960s, especially concerning the structure and expression of his writing style. He was agaist the Socialist-Realist idea of writing ‘for the society ‘and claimed that this did not mean ‘writing in the way that society would understand . He did not find is right that the poetry which was not weitten within the same conventions was considered as ‘abstract poetry’.

Key words:Arif Damar, Çanakkale, poetry movement

1. Giriş

Şiirimizde toplumcu gerçekçi anlayış, Nâzım Hikmet’in öncülüğünde başlamış ve Garip şiirini yeterince toplumcu bir şiir olarak görmeyen, hatta gerici bir tutumun ürünü kabul eden 1940 kuşağı şairlerinin şiirleriyle yaygınlık kazanmıştır. 1940 Kuşağı; Değişim, Dönem, Alan 67, Yeni Gerçek, Şiir Saati, Yordam, Yelken, Ant, Yön, Halkın Dostları, Türk Solu gibi toplumcu gerçekçi çizgide dergiler çevresinde toplanarak ürün veren şairlerin genel adıdır.

Kuşağın başlıca şairleri arasında Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz, Suat Taşer, Mehmet Başaran, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat, A. Kadir, Enver Gökçe, Mehmed Kemal, Ömer Faruk Toprak, Ahmet Arif, Şükran Kurdakul, Attila İlhan ve Arif Damar’ın adları sayılabilir.

“Toplumcu Gerçekçi Edebiyat” tabiri, çoğunlukla materyalist dünya görüşünün üzerinde temellendirilmiş ve daha sonra bu edebî hareketin ideolojik arka planı Marksist ideolojiyle şekillendirilmiştir.

Toplumcu Gerçekçi Edebiyat anlayışının eksenini, sanatın ana konusu olarak ele alınan “insan, toplum, ve üretim ilişkileri” oluşturur. Sanatı, her türlü dinsel ve töresel bağdan kopararak bireysel varoluş biçimi olarak algılar. Ancak bireyin bu anlamlı eylemindeki en belirleyici rolü, “toplum”a verilir. Sanatkâr, “toplumun ruh mühendisi” olarak algılanır. Bu nedenle sanattaki ilk toplumcu dalga, yönetici azınlıkla büyük çoğunluk arasındaki çelişkileri, devrimci bir söylem biçimi geliştirerek dillendirir (Korkmaz ve Özcan, 2006a: 251-252).

Nâzım Hikmet’in 1938’de hapse girmesi ve şiirlerinin yasaklanması üzerine, şiirde içerik ve teknik özellikler yönüyle onun izinden giden şairleri kapsamaktadır.

Memet Fuat (1985: 28)’a göre, toplumcu şairler siyasal eylemciliklerinden ve Garip akımına karşı serbest nazım akımını savunmalarından ötürü, genellikle Nâzım Hikmet’in izleyicileri olarak değerlendirilmektedirler. Dünya görüşlerindeki ortak yanlara karşın, sanat anlayışları yönüyle Nâzım Hikmet’ten farklı çizgileri de yakalayabildikleri göz ardı edilmektedir.

Arif Damar, aynı dünya görüşünü paylaştığı toplumcu gerçekçilerden bir süre sonra sanat anlayışı yönüyle ayrılarak farklı çizgileri yakalayabilmiş bir sanatçıdır. Sanatını Garip ve İkinci Yeni hareketleriyle de ilişkilendirerek şiirine açılımlar getirmeyi başarmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin gerek toplumcu gerçekçi akıma bağlı şiirleriyle, gerekse sonrasında ulaştığı özgün şiir yapısıyla kendisine yer açabilmiş şairlerinden biri olan Arif Damar’ın kaynaklarda yetersiz olan biyografisini bütünlüklü olarak tanıtmak ve sanat anlayışındaki değişimi ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada “*Arif Damar’ın hayat hikâyesi nedir?*” ve “*Arif Damar’ın sanat anlayışındaki evreler nelerdir?*” sorularına yanıt aranmıştır.

2. Arif Damar’ın Yaşam Öyküsü

23 Temmuz 1925 tarihinde Çanakkale’nin Gelibolu ilçesine bağlı Karainebeyli köyünde doğdu. Babası doğduğu köyün hocası Hacı Hüsnü Efendi, annesi Mükerrrem Hanım’dır. Beş yaşında iken babasını, 11 yaşında da annesini kaybetti. Köy ilkokulunda başladığı ilköğreniminin son sınıfını,

bir yıl bakımını üstlenen teyzesinin yanında, Çanakkale Cumhuriyet İlkokulu'nda tamamladı (1937). Ortaöğrenimini Edirne'de ve İstanbul Yenikapı Ortaokulu'nda (1941) tamamladı. İstanbul Erkek Lisesi'nde başladığı lise öğrenimini yarım bırakarak (1943) hayata atıldı. Geçimini sağlamak üzere çeşitli işlerde çalıştı. Ankara'da 1944-1947 yılları arasında Atatürk Orman Çiftliği'nde memurluk görevinde bulundu. Kayseri ve Sivas'ta tamamladığı askerlik hizmetinden sonra İstanbul'a döndü ve bir süre Mahmutpaşa'da seyyar satıcılık yaptı (1950). Geçimini uzun süre özel şirketlerde muhasebecilik yaparak sağladı (1954-1968).

İlk şiiri (Edirne'de Akşam) 1940 yılında Yeni İnsanlık dergisinde çıktı. Bir süre yönetimine de katıldığı Yeryüzü dergisinde 15 Kasım 1951'de yayımlanan "Dayanılmaz" adlı şiirinin ardından gizli örgüt üyesi olduğu suçlamasıyla Aralık 1951'de tutuklandı. İki yıl tutuklu kaldı ve delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. Günden Güne (1956) adlı şiir kitabı 22 Ocak 1957'de toplatıldıysa da, yargılanma aklanmayla sonuçlandı. 24 Kasım 1967'de Türk Solu dergisinde yayımlanan "Che" başlıklı şiirinden dolayı açılan davadan da aklandı (12 Temmuz 1968). 1969'da Suadiye'de Yeryüzü Kitabevini kurup yönetti. Kitabevi'nde "yasak yayın bulundurduğu" gerekçesiyle 6 Temmuz 1982'de sıkıyönetimce gözaltına alındı. Tutuksuz olarak yargılandı ve üç ay hapis cezasına çarptırıldı (16 Eylül 1982). Bozcaada Tutukevi'nde yattı (Nisan 1984). Seslerin Ayak Sesleri (1975) adlı kitabında "Vietnam" başlıklı eski bir şiirin Sakarya gazetesinde yayımlanması üzerine açılan davada sivil mahkeme görevsizlik kararı verdi (5 Kasım 1983). Dosyasının gönderildiği Gölcük Askerî Mahkemesi'ndeki yargılama ise, aklanmayla sonuçlandı (8 Mart 1984). 1984'te kitabevini kapatıp kendisini bütününüyle şiirlerine verdi.

Arif Barikat adını kullandığı ilk şiirlerini 1940'lı yılların başında Yeni İnsanlık, İnsan, Gün dergilerinde yayımladı. Şiirleri ve yazıları *Ant*, *Yeryüzü*, *Dost*, *Yelken*, *Yeditepe*, *Milliyet Sanat*, *Gösteri*, *Yazko*, *Papirüs*, *Varlık* gibi dergilerde ve *Ulus*, *Tanin*, *Demokrat* gibi gazetelerde yayımlandı. Ece Ovalı takma adıyla *Ulus* ve *Tanin* gazetelerinde makaleler yazdı. İki uzun öyküsü (Sarhoş Kâğıt, Yanlış Yorum) *Büyük Gazete* ve *Vatan*'da yayımlandı. *Ant* ve *Yeryüzü* dergilerinin yazı kurullarında, Türkiye Edebiyatçılar Birliği'nin yönetim kurulu üyeliğinde (1963-1966) bulundu. 1959 Yeditepe Şiir Ödülü, 1994 Salihli Dionysios Şiir Ödülü ve 1996 Edebiyatçılar Derneği Onur Ödülü sahibidir.

2.1. Eserleri

Günden Güne (1956), İstanbul Bulutu (1958), Kedi Akli (1959), Saat Sekizi Geç Vurdu (1962), Alıcı Kuş (1966), Seslerin Ayak Sesleri (1975), Alıcı Kuşu Kardeşliğin (1975, ilk beş kitabının toplu basımı), Ölüm Yok ki (1980), Ay Ayakta Değildi (1984), Acı Ertelenirken (1985, ilk yedi kitabından seçmeler), Yoksulduk Dünyayı Sevdik (1988), Ay Kar Toplamaz ki (1990, Toplu Şiirler), Onarıırken Kendini (1992), Eski Yağmurları Dinliyordum (1995, seçmeler), Kitaplar Kitabı (2000, Toplu Şiirler), Külliye Red (2002), Kırık Makara (2004), Gitme Kal (2006).

3. Sanat Anlayışı

Arif Damar'ın şiiri, sanat anlayışındaki değişime bağlı olarak iki döneme ayrılır. İlk dönemini 1940-1956 yılları arasında toplumcu gerçekçi çizgide yazdığı şiirler; ikinci dönemini ise, 1956'dan günümüze sanat kaygısını daha öne alarak yazdığı şiirler oluşturur.

3.1. Toplumcu Gerçekçilik Anlayışının Hâkim Olduğu Dönem (1940-1956)

1940'lı yıllarda yazdığı ilk şiirlerinde “Arif Barikat” adını kullanan sanatçı, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yıllarda anti-emperyalist bir tutumla Yeni İnsanlık, İnsan, Gün dergilerinde çıkan şiirleriyle toplumcu gerçekçi sanatçılar arasında yer aldı. Bu dönemde, “kavgacı, ama barışçıl ve insancıl yanı ağır basan yoğun içerikli, dil ögesini, biçim kaygısını taşıyan, işçiliği titiz” şiirleriyle tanındı.

Toplumcu gerçekçilik, devletin resmî sanat görüşü olarak önce Rusya'da ortaya çıkan ve ana ilkeleri, 1934'te toplanan Sovyet Yazarlar Birliği'nin Birinci Kongresi'nde saptanan bir sanat ve edebiyat akımıdır. Estetik bir sistem halinde kurulmamış, kongrede tespit edilen ilkelerin zamanla geliştirilmesiyle sistemleşmiştir. Sanatın ne olduğu sorusundan çok, ne olması gerektiği sorusuna cevap veren bir akımdır (Moran, 1991: 48).

Toplumcu Gerçekçi şiir, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin önemli bir damarıdır. Başlangıçta Atatürk ilkelerinden bir hayli etkilenen bu şiir anlayışı, biçimsel ve izleksel oluşum bakımından modern şiirimize büyük bir açılım kazandırır. İmgesel içeriğini toplumun yüreğine uzanarak kuran bu hareket, sanat alanında bir hayli taraftar bulmuştur. İdeolojik sağaltıma yönelmesi, dilini ve kimliğini mensubu bulunduğu Marksist ideolojinin

emrine vermesi gibi unsurlar, hareketin uzun vadeli olmasını önlemiştir (Kaplan ve Özcan, 2006a: 260).

Memet Fuat (1985: 28)'a göre, toplumcu şairler siyasal eylemciliklerinden ve Garip akımına karşı serbest nazım akımını savunmalarından ötürü, genellikle Nâzım Hikmet'in izleyicileri olarak değerlendirilmektedirler. Dünya görüşlerindeki ortak yanlara karşın, sanat anlayışları yönüyle Nâzım Hikmet'ten farklı çizgileri de yakalayabildikleri göz ardı edilmektedir.

Arif Damar'ı sanatının ilk yıllarında etkileyen en önemli sanatçı, Nazım Hikmet olmuştur:

1939 yılında Nazım Hikmet'in bir şiiri çıkmıştı. Şiirden ziyade beni altındaki not etkiledi: 'Kesemde verecek bir şeyim yok, Yüreğimden verdim' çok sevdim bunu. Daha sonra onun diğer kitaplarıyla tanıştım (Gündoğdu, 2005: 50).

Sanatçı, bir süre yönetimine de katıldığı Yeryüzü dergisinde 15 Kasım 1951'de yayımlanan "Dayanılmaz" adlı şiirinin ardından gizli örgüt üyesi olduğu suçlamasıyla Aralık 1951'de tutuklanır. İki yıl tutuklu kaldıktan sonra delil yetersizliğinden serbest bırakılır.

“Dayanılmaz” başlıklı bu şiirde, genel olarak emperyalizme karşı çıkılır ve sömürünün karşısına emek, barış, kardeşlik gibi kavramlar koyulur. Şiir aracılığıyla, toplumsal bir bilinç oluşturularak okur, ulusal bağımsızlığı tehlikeye sokan gelişmelerden haberdar edilmeye çalışılır:

“Tehlikededir gözbebeklerimiz
Adana'nın pamuğunu yabancılar işliyor
dokuma tezgahları tehlikededir.
İzmir'in üzümü, fındığı Giresun'un
Samsun'un tütünü tehlikededir.
Kapanyor fabrikalar birer birer
varımız yoğumuz tehlikededir.”

Damar, 24 Kasım 1967'de Türk Solu dergisinde yayımlanan "Che İçin" başlıklı şiirinden dolayı açılan davadan da aklanır (12 Temmuz 1968):

“Gün gelecek Gün gelecek
Bir köyde yağmur denecek
Çocuklar güneşte sevinecek
Yolu açık Guevara'nın

Yolu açık Guevara'nın
Çocuklar kadar kim bilecek
Yürüyecek Yürüyecek”

1960 anayasasının getirdiği görelî özgürlük ortamı, siyasal sürecin çeşitlenmesini ve şiddetlenmesini sağlar. Bir önceki dönemde yer altına giren ya da toplumcu gerçekçi bir kimlikle çalışmalarını sürdüren Marksist kökenli şairler, yeni oluşumdan cesaret alarak Marksist kimliklerini şiirleri aracılığıyla dile getirirler. Sanatı bir üretim aracı olarak kabul eden Marksistler “anlatım aracından toplumsal pratiğe” uzanan bir anlayışla şiir sanatına yönelirler. Böylece üretim araçlarını ele geçirerek kendi ekonomik ve kültürel özgürlüklerini ilân edeceklerdir.

İdeolojik anlayışın günlük hayatın her köşesine sindiği o günlerde, sanattaki her adım Marksist dünya görüşüyle değerlendirilmeye tabi tutulur (Korkmaz ve Özcan, 2006b: 90-91).

3.2. Sanat Kaygısının Hâkim Olduğu Dönem (1956'dan Günümüze)

1956 yılında yayımlanan Günden Güne adlı şiir kitabı, “Arif Barikat” takma adını bırakarak “Arif Damar” adını kullanan şairin sanat anlayışındaki değişimin de ipuçlarını vermektedir. Sanatçının poetikadaki bu değişim, edebiyat tarihimizde “İkinci Yeni” adıyla yer alacak yeni bir şiir hareketinin başladığı döneme denk gelmektedir.

Batının özellikle sembolizm ve sürrealizm akımlarından etkilenen İkinci Yeni sanatçıları, bu akımların okura anlam boşlukları bırakan dil kullanımlarından da esinlenerek kapalı bir anlatım tarzını şiir dillerinin karakteristik özelliği haline getirmişlerdir. Okurun şımartıldığını, sarsılması gerektiğini düşünmüşler ve okur tarafından anlaşılma endişesi de taşımadıklarından, Garip şiirindeki konuşma dilinin tersine, alışılmadık söyleyişlere yer vermekten kaçınmamışlardır.

Şiirlerini 1959’a kadar sanat anlayışını savunduğu “Toplumcu Gerçekçilik” çizgisi içinde yazan Arif Damar, kendi ifadesiyle, “sürrealist akımın devrimci bir akım olduğunu” kavrar ve uzak çağrışıma, dolaylı anlatıma ve imgeleme yaslanan bir şiir anlayışına ulaşır:

O dönemde bu konu ile ilgili kuramsal bir kitap dilimize çevrilmemişti. Yalnızca bazı kitaplarda Marx’tan Engels’ten kısa örnek sözler vardı. Örneğin Engels şiirde toplumsal mesajın bir elmanın kokusu gibi olması gerektiğini söylemiştir. Marx, Sheakespeare’i ezbere bildiği gibi Latin şairlerini de çok iyi tanırdı. Marx biçime çok önem verirdi; bir şiir için günlerce uğraşırdı (Damar, 2006: arka kapak yazısı).

Birinci Dünya Savaşı’nın bütün değer yargılarını sarstığı bir umutsuzluk ortamında doğan Gerçeküstücülük, kapitalist Batı medeniyetinin biçimlendirdiği mantık, ahlâk, sanat, estetik, toplum düzeni vb. gibi değerlere başkaldırarak dünyaya yeni bir bakış açısı getirmeyi hedefleyen bir düşünce akımıdır. Hareketin önderi Breton, 1924’te, *Manifeste du Surréalisme*’de (Gerçeküstücülük Bildirisi) düşüncenin nesnel çalışması, hayalin sınırsız gücü ve o zamana kadar ihmal edilmiş bazı çağrışım biçimlerinin üst gerçeğine inanma konuları üzerinde durarak Gerçeküstücülük’ün felsefi ve eleştirel hedeflerini ortaya koymuştur.

Rimbaud’nun “hayatı değiştirmek” parolasını benimseyen Gerçeküstücüler, sanatta mutlak başkaldırıyı bir dogma haline getirmişler; hayal gücünü ve gerçekleştirme yeteneğini frenlediği gerekçesiyle, şiirdeki alışılmış bütün kuralları reddetmişlerdir. İmgede, aralarında mantıksal bir ilişki bulunmayan iki gerçeğin rastlantısal yakınlaşmasından ortaya çıkan bir güzellik aramışlardır. Şiirsel imgenin ve güzelliğin temeli olarak gördükleri bu arayış, birbirinden uzak iki gerçeğin bir araya getirilmesiyle, alışlagelmiş çağrışım mekanizmasını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bunun için de, geleneksel imge yapısının ve dildeki sözdiziminin bozulması gerekmiştir.

Yıldız Ecevit (2001: 36)’e göre yeni edebiyat; “biçim düzlemiyle inanılmaz bir cüretle oynayan bir estetik anlayışın ürünü”dür ve yaratıcılığın hiçbir tabu tanımadan “at oynattığı” bu metinler, gerçek sanat eserleridir. XX. yy başından günümüze kadar süregelen ve modernizm / postmodernizm tanımları altında geleneksel edebiyat estetiğinden köktenci bir biçimde

ayrılan metinler, özellikle biçim/yapı yönüyle belirgin bir kulvar değişikliği göstermektedir. İçerikten biçime, somuttan soyuta, dış dünyadan iç yaşama olan bu yön değişimi, sosyo-ekonomik, teknolojik ve bilimsel dev gelişmelerin etkisi altında biçim değiştiren gerçekliğe paralel olarak yaşanmaktadır. Ecevit, “estetik devrim” olarak nitelendirdiği bu biçim arayışlarını şöyle değerlendirmektedir:

Sanatçı tam olarak anlamakta güçlük çektiği bu yabancılaşmış yeni gerçekliği, içerik/konu öyküleyerek yansıtmanın olanaksızlığı karşısında, şimdiye dek hiç denenmemiş yeni biçim arayışları içine girer. Gerçeği birebir yansıtmadan ‘yabancılaştırarak’, bölerek, grotesk düzleme taşıyarak anlatma, yüzyılın ilk yarısındaki avangardist estetiğin, yani modernizmin en önemli özelliğidir (2001: 36).

Toplumcu şairlerin yalın bir dille kurdukları radikal imgeleri devinimsel özellikleriyle çok güçlüdür. İlhami Bekir Tez, Ahmet Arif, A. Kadir, Attila İlhan, Hasan Hüseyin gibi şairler, dilin geleneksel düzenini bozarak imgenin içeriğinde Marksist ideoloji doğrultusunda bir değiştirmeye gitmişlerdir. İdeolojik sapma, 1960 sonrası kuşağında akışkanlık kazanarak militarist bir tutum takınacaktır (Korkmaz ve Özcan, 2006a: 255).

1960’tan sonraki şiirlerinde, özellikle biçim ve söyleyiş bakımından toplumcu gerçekçilerden ayrılan Damar, İkinci Yeni hareketinin de etkisiyle, kendine özgü buluş ve imge gücüne dayanan bir şiir kurmaya yönelir. Ancak, bu şiirler, bazı temsilcilerinin işi anlamsızlığa kadar götürdüğü İkinci Yeni akımının tersine; toplumsal içeriği dışlamayan, yine yüksek sesle okunacak coşkun söyleyişlerdir.

Sanatın “sanat için” mi, yoksa “toplum için” mi olması gerektiği tartışmaları, edebiyatımızda Tanzimat dönemiyle başlar. Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal, “hak, adalet, kanun, meşrutiyet, meclis” gibi kavramları halka yaymada ve bir kamuoyu oluşturmada edebiyatı çok etkili bir araç olarak gördüklerinden, eserlerinin estetik yanını ihmal etmişlerdir.

Arif Damar, edebiyatımızda Tanzimat’ın birinci dönem sanatçılarıyla başlayan ve Cumhuriyet döneminde toplumcu gerçekçiler tarafından da sürdürülen “sanat toplum içindir” anlayışının, sanattan ödün veren tutumuna

karşıdır. Elinden geldiği kadar, toplumcu şiir okurunun şiir beğenisine katkıda bulunmak, o beğeniye geliştirmek ister.

Toplumcu gerçekçilerin “halk için yazmak” anlayışına karşı çıkar ve bunun “halkın anlayacağı biçimde yazmak” anlamına gelmediğini savunur. Bu şekilde yazılmayan ürünlerin “kapalı şiir” olarak değerlendirilmesini doğru bulmaz:

Yanlış anımsamıyorsam Brecht: “Halk içinde savaşan entelektüeller için de yazmak, halk için yazmaktır” demiştir. Bu şekilde yazılmayan şiirler için kapalı şiir diyorlar. Hâlbuki Ritsos, Neruda bizim ülkemizdeki toplumcular gibi mi yazıyor?

Şimdi tekrar söylemem gerekirse; ben toplumcuyum, gerçekçiyim; ama toplumcu gerçekçi değilim! (Damar, 2006: arka kapak yazısı)

Damar’ın dünya görüşü ya da şiirinin içeriği değişmemiş; ancak, sanatı algılayış biçiminde büyük değişiklik olmuştur. Sanatçı, artık şiirinin içeriği kadar biçimine, üslûbuna ve imgeye de ağırlık verecektir:

Düşün ki Askeri Mahkeme’de bir şiir için yargılandım. Şimdi ben aklıktan geliyorum dedim, evet sosyalistim diyorum da. Ama kardeşim, şiiri bir şeyin mesajını vermek için yazdığında estetik bir değeri olmuyor. Onların anladığı anlamda toplumcu gerçekçiliği, o anlayışı eleştirdim. Eleştiriyorum da (Gündoğdu, 2005: 50).

Arif Damar, 1958’de çıkan “İstanbul Bulutu” adlı kitabıyla, 1959 Yeditepe Şiir Ödülünü kazanır. Ödül, dönemin hâkim sanat anlayışını temsil eden İkinci Yeni hareketinin en parlak şairlerinden biri olan Cemal Süreya ile paylaşılmıştır. 1959’da “Kedi Aklı”, 1962’de “Saat Sekizi Geç Vurdu” adlı kitaplarını yayımlar. Bu kitaplar, olumsuz aşırılıkları benimsenmese de, sanat anlayışı bakımından İkinci Yeni’ye çok yakın şiirlerden oluşmaktadır. Sanatçı, düşüncelerini, dünya görüşünü değiştirmiş değildir. Özellikle 1960 sonrasında yazdığı şiirler gözden geçirilince, temelde hiçbir değişme olmadığı kolayca anlaşılır. Biçimde, şiirleştirme yöntemlerinde yaptığı değişikliklerin ise, arkada kalmama, gelişmelere ayak uydurma çabasından

doğduğu aşıktır. Bu kaygısı Arif Damar'ı 1940'ların toplumsalşı şairlerinden iyice uzağa düşürmüş, bağımsız bir havaya girmesine yol açmıştır (Memet Fuat: 1985, 31).

4. Sonuç

Arif Damar, 1940 kuşağının önde gelen temsilcilerinden biridir. Henüz 15 yaşında toplumcu gerçekşı sanat anlayışıyla yazdığı şiirlerle dikkati çekmiş, bu akımın en tanınmış isimleri arasında yer almıştır.

1956'dan sonraki şiirlerinde ise, dünya görüşünü paylaştığı toplumcu gerçekşilerden, sanatı algılayış biçimiyle ayrılmıştır. Toplumcu gerçekşiler “halk için sanat” ilkesiyle şiir yazdıklarından, söyleyişten / sunuştan çok, içeriğe önem vermişlerdir. Bir başka ifadeyle, “neyi” söyledikleri, “nasıl” söylediklerinden daha önemli olmuştur.

Arif Damar, sanatının ikinci döneminde (1956'dan sonra) halkın beğenisini yükseltmeye çalışan şiirler yazmaya çalışmıştır. Bu şiirler de, yine “toplumcu”, “gerçekşı”; ancak, sanat anlayışı yönüyle, “toplumcu gerçekşı” değildir. Sanatşı bu tutumuyla, yalnız duyguların değil, her türlü düşüncenin de şiire konu olabildiği Tanzimat sonrası şiirimizde, düşüncelerin sanatın işlevine ve ruhuna uygun olarak estetik sınırlar içinde nasıl ele alınması gerektiğinin en güzel örneklerinden biri olmuştur.

Arif Damar, 65 yılı aşkın sanat yaşamı boyunca şiirinin toplumcu özünü hiç değıştirmeden, döneminin Garip ve İkinci Yeni gibi hareketleriyle de ilişki kurarak şiirini yenilemesini bilmiştir. Dönemin baskın sanat akımlarından Garip, İkinci Yeni ya da 1940 kuşağı sanatçılarının ortak konu ve biçemlerinin dışında, kendisine özgü bir şiir kurabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Damar, A. (2006): *Gitme Kal*, Şiir Dizisi- Kendi Seçtikleri , İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Ecevit, Y. (2001): “Yirminci Yüzyılın Tüm Avangard / Deneysel Metinlerini Heyecan Verici Buluyorum”, *Varlık*, Sayı: 1126, Temmuz: 36-39.
- Gündoğdu, C. (2005): “Arif Damar ile Söyleşi”, Aralık 2005: 50-54.
- Korkmaz, R. ve T. Özcan (2006a): *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, Gen. 3. Baskı.
- (2006b): *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 4, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Memet Fuat (1985): *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Moran, B. (1991): *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: Cem Yayınevi, Gen. 8. Baskı.

KUZEYBATI ANADOLU'DA (TÜRKİYE) HAVA TİPLERİ

WEATHER TYPES IN THE NORTHWEST ANATOLIAN (TURKEY)

Telat KOÇ

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Bu araştırmada, Kuzeybatı Anadolu'da (Türkiye) 1988-1995 döneminde gözlenen hava tipleri belirlendi. Hava Tiplerinin belirlenmesinde dünyanın değişik sahalarında kullanılan yöntemler araştırma sahasının özelliklerine göre geliştirildi. Araştırma sahasının konum özellikleri nedeniyle çok farklı hava tipinin etkili olduğu gözlenmiştir. Kuzeybatı Anadolu'da hava tiplerinin belirlenmesi çalışmaları sinoptik haritalar (00.00 GMT), hava olayları ve iklim elemanlarının birlikte yorumlanmasıyla gerçekleştirildi.

Kuzeybatı Anadolu'da yedi genetik sisteme bağlı oluşan on üç farklı hava tipi belirlenmiştir. Basınç sistemleri ve cephelerin değişik kesimleri farklı hava tiplerinin oluşmasına neden olmaktadır. Belirlenen hava tipleri üç grup halinde ifade edilebilir; Yıllık: Orta Enlem Depresyonu Cepheleri, Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi, Orta Enlem Depresyonu Güneyi, Azor Yüksek Basıncı Ortası, Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi ve Azor Yüksek Basıncı Güneyi; Soğuk dönem: Azor ve Sibirya Yüksekleri, Sibirya Yüksek Basıncı Ortası, Sibirya Yüksek Basıncı Batısı, Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi ve Sıcak dönem: Azor Yüksekliği/Basra Alçağı, Basra Alçağı ile Oluk.

Kuzeybatı Anadolu'da belirlenen hava tipleri iklim özelliklerinin oluşum şartlarını açıklayabilir niteliktedir. Bu yöntemin Türkiye'nin değişik sahalarına uygulanarak geçerliliği sorgulanmalıdır. Yeterli veriye ulaşılabilmesi durumunda daha uzun dönemler çalışılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Kuzeybatı Anadolu, İklim Elemanları, Sinoptik Klimatoloji, Hava Tipi.

SUMMARY

Weather types that were observed in the North-west Anatolian sub-region of Turkey during the period 1988-1995 were examined in the study. Method of determination for weather types in the research area was developed based on different methods of weather types that were used for the various regions of the world. Determination of weather types in the North-west Anatolia was carried out by interpretations of the synoptic maps (00:00 GMT), atmospheric events and climatic elements. Thirteen weather types that are occurred depending on seven genetic systems were determined for the study area. Different parts of the pressure systems and weather fronts together led to occurring of various weather types. Determined weather types are divided into three groups: a) Annual: front of the mid-latitude depressions; north of the mid-latitude depressions; south of the mid-latitude depressions; middle of the Azores high; north of the Azores high; south of the Azores high. b) Cold period: the Azores high/the Siberian high; middle of the Siberian high; west of the Siberian high; south of the Siberian high. c) Warm period: the Azores high/the Basra low, and the Basra low. Weather types that were determined for the North-west Anatolia has a great ability to explain occurrence of the climatic features and conditions. However, validity of such an approach should be questioned by applying it to different regions of Turkey. If the sufficient data can be reached, it should also be studied for longer periods.

Key words: Turkey, North-west Anatolia, Climate Elements, Synoptic Climatology, Weather Type.

1. Giriş

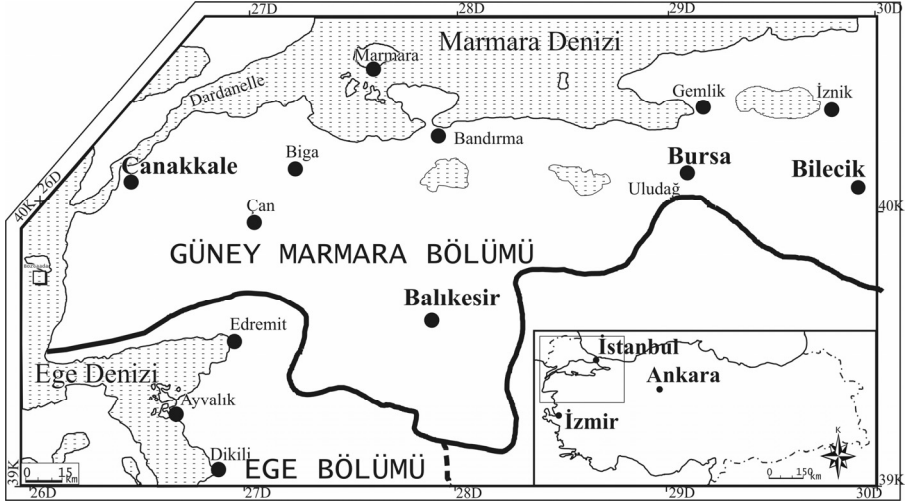
Doğal ortamda şekillenen olaylar çok çeşitli değişkenden etkilenmektedir. Özellikle hava olaylarını ve buna bağlı olarak da iklim özelliklerini şekillendiren etkenler çok çeşitlidir. İklim özelliklerini şekillendiren en önemli etkenlerden biri de sinoptik özelliklerdir. Sinoptik özelliklerin tek tek tanımlanması yerine oluşturdukları hava tipleriyle tanımlanması kullanılan yaklaşımlardan biridir. Bu araştırmada Anadolu yarımadasının kuzeybatısında iklim özelliklerini şekillendiren şartların açıklanabilmesi için hava tiplerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için, araştırma sahasının özelliklerini en iyi yansıtacak hava tiplerinin belirlenmesi yöntemi oluşturulmuş ve özellikleri açıklanmıştır.

Türkiye orta kuşağın güneyinde, tropikal kuşak ile orta kuşak şartlarının yıl içinde değişik oranlarda etkili olduğu bir konumdadır (36°-42° kuzey paralelleri ve 26°-45° doğu meridyenleri arasında, Şekil 1). Türkiye'nin bu konumu ve topografik özellikleri farklı kesimlerinde farklı hava tiplerinin etkili olmasına neden olmaktadır. Araştırma alanı Anadolu Yarımadası'nın

kuzeybatısında (40° - 41° kuzey paralelleri ve 26° - 31° doğu meridyenleri arasında) bulunmaktadır (Şekil 1). Bu nedenle araştırma alanı Kuzeybatı Anadolu olarak tanımlanmıştır. Tanımlanan araştırma alanı Marmara ve Ege Denizi arasında, Çanakkale Boğazının (Dardanel) doğusunda bulunmaktadır. Araştırma alanında Balıkesir, Çanakkale ve Bursa illeri yer almaktadır. Türkiye’de matematiksel konum özellikleri nedeniyle sıcak (yaz; haziran-ağustos) ve soğuk (kış; aralık-şubat) dönemler ile bu dönemler arasında geçiş şartları (ilkbahar; mart-mayıs ile sonbahar; eylül-kasım) yaşanmaktadır. Türkiye’de doğal mevsimler ülkenin değişik bölgelerinde farklı uzunluk ve özellikte yaşanmaktadır (Koç 1999). Bu dönemlerden sıcak ve soğuk dönemler sinoptik şartlar bakımından tipik özellikler gösterirken, geçiş dönemleri sinoptik şartlar bakımından da geçiş özellikleri göstermektedir (Şekil 2). Araştırma alanı sıcak dönemde İzlanda Alçak Basıncı, Azor Yüksek Basıncı ve Basra Alçak Basıncı etkisinde kalmaktadır (Agee 1991, Davies vd. 1997, Jacobeit 1987, La Fontaine vd. 1990, Prezerakos 1985, Pettersen 1969a-b, Radionovic 1987 ve Saaroni vd. 1996). Sıcak dönemde etkili olan İzlanda Alçak Basınç sistemlerinin etki oranı azdır ve araştırma alanının kuzeyinden geçmektedir (Serreze vd. 1997). Azor Yüksek Basıncı, İzlanda Alçak Basıncı, Akdeniz Alçak Basıncı ve Sibirya Yüksek Basıncı soğuk dönemde etkili olan basınç sistemleridir (Davies vd 1997, Şekil 2).

Kuzeybatı Anadolu’da etkili olan hava tipleri, özellikleri ve etki oranlarıyla bu sahanın iklim özelliklerini şekillendiren temel etkenlerdir. Bununla birlikte Türkiye’de yapılan iklim değerlendirmelerinin pek çoğunda hava tipleri dikkate alınmamaktadır. Klimatoloji istasyonlarında ölçülen iklim elemanlarından (sıcaklık, basınç ve rüzgar gibi) yararlanarak iklim özelliklerinin belirlenmesi uygulanan fakat eksik bir yöntemdir. Herhangi bir sahada iklim özelliklerinin belirlenmesinde hava tipleri, iklim özelliklerinin oluşum şartlarını açıklaması nedeniyle dikkate alınması gereken esas özelliktir. Türkiye ve araştırma alanı matematiksel konumuna bağlı olarak özel sinoptik şartlardan etkilenmektedir. Bu durum halen dünyanın değişik sahalarında uygulanan hava tipi belirleme yöntemlerinin araştırma sahasında uygulanamamasına neden olmaktadır. Kuzeybatı Anadolu’nun hava tipi özelliklerinin belirlenmesi konusundaki ilk çalışmalar Koç (2001) tarafından gerçekleştirilerek yayınlanmıştır. Bununla birlikte hava tiplerinin özelliklerinin tanımlanması ve karşılaştırılmasının

yapılabilmesi için Koç (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışma temel alınarak hava tipi özelliklerinin sayısal olarak tanımlanması çabası içine girilmesi ihtiyacı hissedilmiştir.



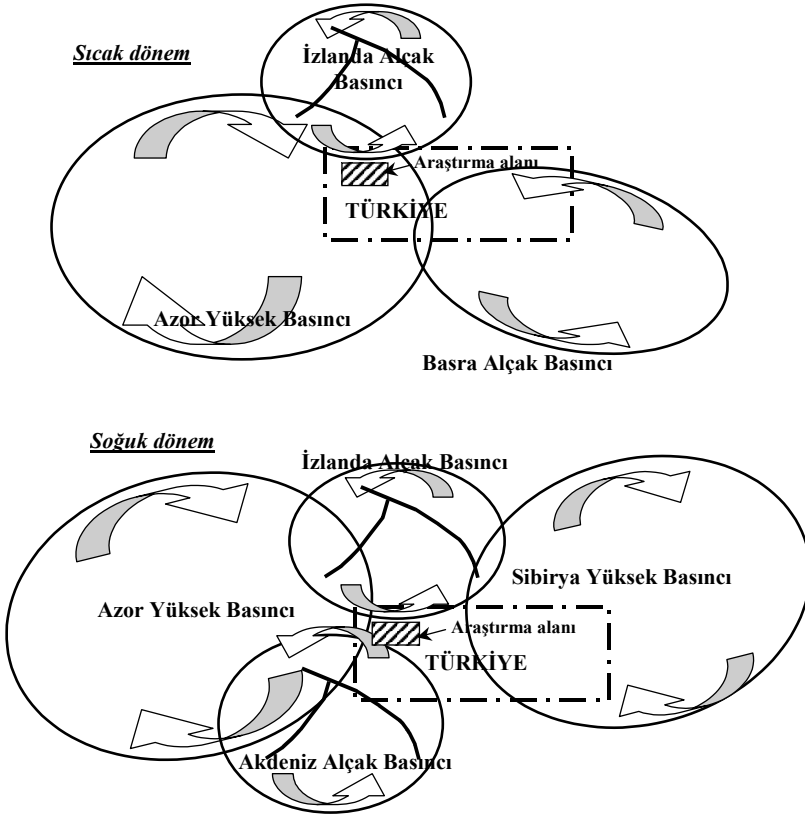
Şekil 1. Araştırma alanının Türkiye’deki coğrafi konumu

Türkiye iklimini şekillendiren hava tiplerinin yeterince bilinmemesi bir eksikliktir. Belirlenen bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Türkiye için kullanılabilecek bir hava tipi modeli oluşturularak Kuzeybatı Anadolu’da uygulanmıştır. Böylece Türkiye’nin değişik sahalarında gerçekleştirilecek iklim çalışmalarında kullanılabilecek güvenilir bir hava tipi modeli geliştirilmiş olacaktır. Bu da Türkiye iklim özelliklerinin anlaşılmasında önemli görülen bir eksikliğin giderilmesine katkıda bulunacaktır.

2. Veri ve yöntem

Belirlenebilen kaynaklar, hava tipi çalışmalarının çok değişik yöntemlerle yapıldığını göstermektedir. Barry ve Perry (1973), Barry ve Chorly (1992) tarafından sinoptik klimatolojinin esasları özetlenmiştir. Diğer taraftan Yarnal (1993) tarafından ise hava tipi belirleme yöntemleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Sıralanan bu kaynaklardaki hava tipi belirleme yöntemleri daha çok Amerika, Batı ve Orta Avrupa için uygulanmış çalışmalardır. Türkiye’nin matematiksel konumu yanında, Doğu Akdeniz’deki özel konum özellikleri, etkili olan sinoptik şartları ve hava tiplerini de farklılaştırmaktadır. Bu nedenle gerçekleştirilmiş hava tipi

alışmalarından hareketle Türkiye'nin özel sinoptik ŗartları dikkate alınarak hava tipleri belirlenmiştir.



Şekil 2. Sıcak ve soğuk dönemde Türkiye'yi etkileyen basınç merkezlerinin şematik gösterimi

Türkiye ve yakın çevresiyle ilgili olarak değişik hava tipi belirleme çalışmalarına ulaşılmıştır. Bu alışmalar:

- Basınç sistemlerini esas alanlar (Akyol 1945, Ardel, Kurter ve Dönmez 1969, Nişancı 1975, Türkeş 1985, Erol 1999, Koç 2001),
- Hava akımları, yönleri ve kütlelerini esas alanlar (Meteorological Office 1962 ve 1963, Erinç ve Sungur 1964, Kurter 1971, Koç 1989, 1992 ve 1993),
- İklim elemanlarını esas alanlar (Nişancı 1989, Bala 1993, Molvalı 1999, Erlat 2003) olmak üzere üç grupta toplanabilir.

Sunulan araştırma Koç (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sayısal analiz boyutunun geliştirilmesi amaçlı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla öncelikli olarak belirlenen hava tipleri tekrar gözden geçirildikten sonra hava tiplerinin özelliklerinin sayısal yöntemler ile belirlenmesi ve tanımlanması çalışmaları tamamlanmıştır.

Hava tipi belirleme yöntemleri Yarnal (1993) tarafından sekiz grupta toplanmıştır. Sunulan hava tipi belirleme yöntemi; Yarnal (1993) tarafından belirtilen gruplardan “Elle Hava Tipi Belirleme” yöntemine (manuel), esas alınan atmosfer elemanlarına göre ise basınç sistemlerine göre belirlenen hava tipleri grubuna girmektedir. Yarnal (1993) da Lamb, Muller, Grosswetterlagen, The Cyclone Model ile Yarnal ve Leathers olarak sıralanan yöntemler ile Türkeş (1985) tarafından uygulanan yöntem hazırlanan bu çalışmanın altyapısını oluşturmuştur. Hava tiplerinin belirlenmesi sırasında; basınç sistemleri (yatay ve dikey hava hareketlerini etkilemesi nedeniyle), yüksek atmosfer hareketleri (500 hPa, yer seviyesinde yaşanan hava olaylarını yönlendirmesi nedeniyle), hava kütleleri (iklim özelliklerini şekillendiren temel etkenlerden birisi olması nedeniyle) ve coğrafi ortam özellikleri (etkili olan hava tipinin özelliklerini yatay ve dikey doğrultuda farklılaştırması nedeniyle) dikkate alınmıştır. Uygulanan hava tipi belirleme yöntemi dört kabulden hareket eder:

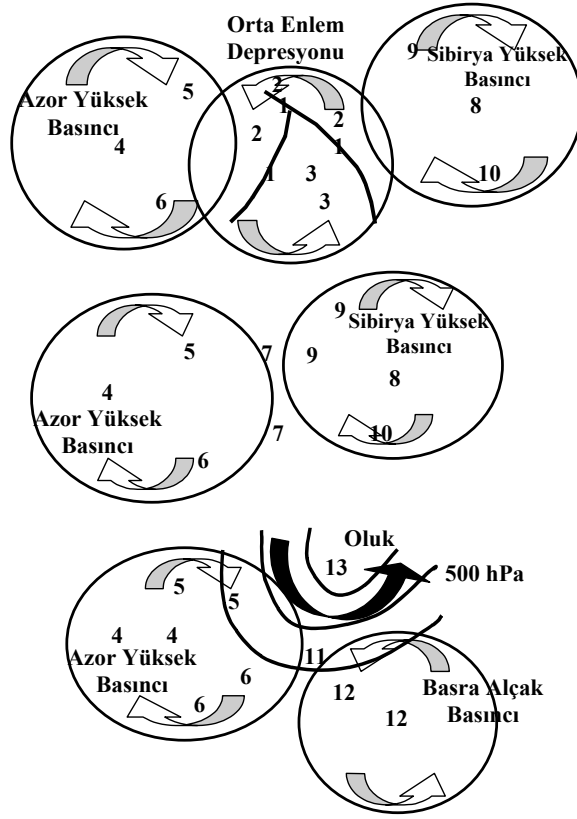
- 1) Her basınç sisteminin farklı kesimlerinde hızı ve doğrultusu bakımından hava hareketleri farklılaşır,
- 2) Basınç sistemlerinin değişik kesimlerinde farklı hava kütleleri etkili olur,
- 3) Yüksek atmosfer özellikleri hava tipine özellik kazandırmaktadır
- 4) Hava tiplerinin özelliklerinin belirlenmesinde meteoroloji istasyonlarında ölçülen iklim elemanları kullanılabilir.

Araştırma sahasında etkili olan Polar Cepheye bağlı İzlanda Alçak basıncı oluşumlu gezici depresyonlar ile Akdeniz Cephesine bağlı gezici depresyonlar birlikte değerlendirilerek Orta Enlem Depresyonları olarak tanımlanmıştır (Şekil 3).

Hava tiplerinin belirlenmesi sırasında kullanılan veriler; Türkiye haritaları, sinoptik haritalar ve meteoroloji istasyonlarında ölçülen iklim elemanları olmak üzere üç grupta toplanabilir. Hava tipi belirlenmesinde kullanılan haritalar; yer ve 500 hPa 00⁰⁰ GMT sinoptik kartları ile günlük Türkiye

sıcaklık ve hava olayları haritalarıdır. Sinoptik haritaların değerlendirilmesinden ise etkili olan hava kütleleri belirlenmiştir. Hava kütlelerinin tanımlanmasında İstanbul ve İzmir’de ait standart atmosfer seviyeleri gözlemlerinden de yararlanılmıştır. Belirlenen hava tiplerinin özelliklerinin açıklanmasında ise sıcaklık, basınç, rüzgar hızı, mutlak nemlilik, oransal nemlilik, bulutluluk miktarı ve yağış verileri kullanılmıştır. Türkiye için geliştirilen ve Kuzeybatı Anadolu’da uygulanan yöntemin uygulanması sırasında Bursa, Bandırma, Balıkesir, Çanakkale ve Ayvalık meteoroloji istasyonlarının verileri kullanılmıştır. Kuzeybatı Anadolu’da etkili olan hava tiplerinin belirlenmesi çalışması 1988-1995 yılları arasındaki 2920 gün için gerçekleştirilmiştir (Şekil 4).

Hava tipi tanımlanması sonucunda belirlenen hava tipi özellikleri hava tipleri arasında karşılaştırmalı olarak ifade edilmiştir. Hava tiplerinin karşılaştırılması, her hava tipinin özelliğinin bütün hava tipleri özelliklerinden belirlenen çeyreklere (quarter) göre değerlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmeye esas olan çeyreklerin (quarter) belirlenmesi sırasında hava tiplerinin sıcaklık, basınç rüzgar hızı gibi değerlendirilen her özelliğinin gözlenen değerlerinin oluşturduğu veri aralığı dikkate alınarak 0.25’lik, 0.50’lik ve 0.75’lik (excel programında yüzde birlik fonksiyonu ile) dört çeyreğin sınırları belirlendi. Belirlenen çeyrekler; Normal: Alt çeyrek ile üst çeyrek arası ($0.25 < x < 0.75$, alt ve üst çeyrekler dahil değil), Normalin üstü: Üst çeyrek ve üstü ($0.75 \leq x$), Normalin altı: Alt çeyrek ve altı olarak ($x \leq 0.25$) tanımlanmıştır. Hava tiplerinin özelliklerinin karşılaştırmalı olarak takip edilebilmesi için sonuçlar şekiller ile gösterilmiştir (Şekil 8). Hava tiplerinin yağış özellikleri değerlendirilirken; Yağış olasılığı (günlük, %), Yağış yoğunluğu (mm/gün), Normal yağış oranı (≤ 10.0 mm/gün), Orta şiddette yağış oranı ($10 < \text{ve} \leq 25$ mm/gün), Hafif sağanak oranı ($25 < \text{ve} \leq 50$ mm/gün), Şiddetli sağanak oranı ($50 < \text{ve} \leq 100$ mm/gün), Çok şiddetli sağanak oranı ($100 < \text{mm/gün}$) dikkate alınmıştır.



Şekil 3. Değişik dönemlerde Türkiye'yi etkileyen basınç sistemlerinin farklı kesimlerinde hava tipleri

Türkiye için geliştirilen ve Kuzeybatı Anadolu için uygulanan hava tipi belirleme yönteminin özellikleri altı madde halinde sıralanabilir;

1. Türkiye çevresinde etkili olan basınç sistemlerinden yararlanır,
2. Her basınç sisteminin farklı kesiminde farklı hava tipinin gelişebileceğini dikkate alır,
3. Birden fazla basınç sisteminin etkili olmasıyla da özel hava tiplerinin şekillenebileceğini dikkate alır,
4. Yüksek atmosfer (500 hPa) şartlarıyla ilişki kurar,
5. Yer seviyesinde ölçülen iklim elemanlarını dikkate alarak belirlenen hava tipinin özelliklerinin açıklanabilmesini sağlar,
6. Sıralanan özellikler ile doğal ve sosyal olayların açıklanmasında ve planlanmasında kullanılması mümkün olur.

3. Analiz sonuçları

Kuzeybatı Anadolu’da on üç farklı hava tipi belirlenmiştir (Şekil 3, Çizelge 1). Belirlenen hava tiplerinin hepsi bütün yıl etkili olmamaktadır. Kuzeybatı Anadolu’da etkili olan hava tipleri yıl içindeki sürekliliğine göre üçe ayrılır (Şekil 4-5):

- 1) Yıllık; Orta Enlem Depresyonu Cepheleri (OED-C), Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi (OED-K), Orta Enlem Depresyonu Güneyi (OED-G), Azor Yüksek Basıncı Ortası (AYB-O), Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi (AYB-K) ve Azor Yüksek Basıncı Güneyi (AYB-G).
- 2) Soğuk dönem; Azor ve Sibirya Yüksekleri (AY/SY), Sibirya Yüksek Basıncı Ortası (SYB-O), Sibirya Yüksek Basıncı Batısı (SYB-B) ve Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi (SYB-G).
- 3) Sıcak dönem; Azor Yüksekliği/Basra Alçağı (AY/BA), Basra Alçağı (BA) ve Oluk (OL).

Kuzeybatı Anadolu’da etkili olan hava tiplerindeki mevsimsellik coğrafi konumunun sonucudur. Daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi Türkiye’nin orta kuşak ile subtropikal kuşak arasında bulunması etkili olan hava tiplerinde de mevsimselliğe neden olmaktadır. Buna bağlı olarak bazı hava tipleri bütün yıl etkili olurken bir kısmı yalnız soğuk (aralık, ocak, şubat), bir kısmı da sıcak (haziran, temmuz ve ağustos) dönemde etkili olmaktadır (Şekil 4-5).

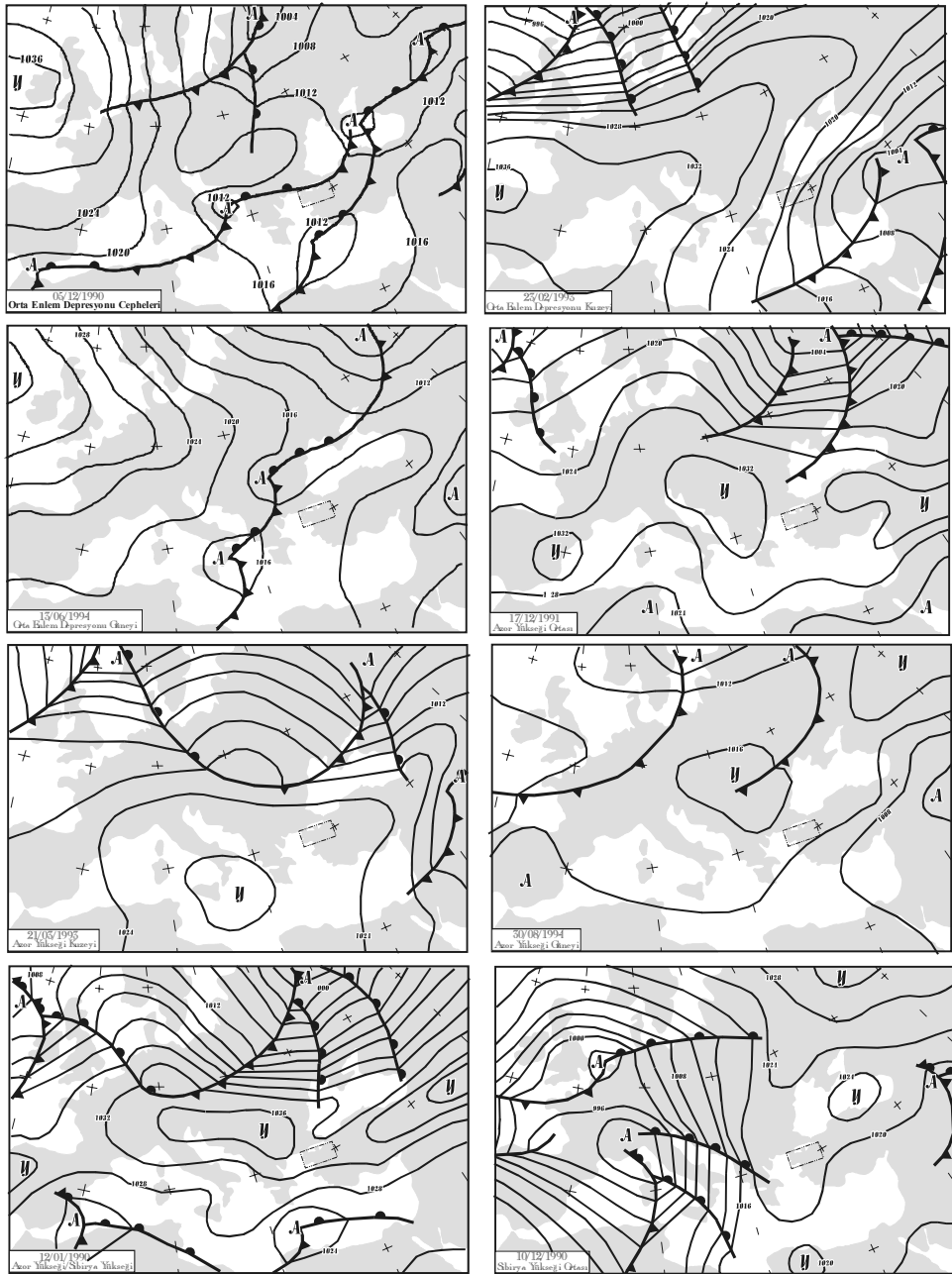
Orta Enlem Depresyonu Cepheleri (OED-C)

Orta Enlem Depresyon Cephesi hava tipi bütün yıl gözlenmektedir ve %25.4 oran ile en etkili hava tipidir (Çizelge 1, Şekil 4, 5, 6). Gözlem döneminde OED-C hava tipinin etki oranında önemli bir değişim olmamıştır (Şekil 7). Orta enlem gezici alçak basınçlarının cephelerinde gelişir (Şekil 2, 3). Yüksek atmosferde güneybatılı hava akımları ve oluklar ile bağlantılıdır (Çizelge 2). Bu hava tipinde sıcak ve soğuk karakterde hava kütlelerinin etkisi birlikte yaşanmaktadır (Çizelge 3). OED-C hava tipinde cephe şartlarının yaşanmasına ve yüksek atmosfer özelliklerine bağlı olarak kararsızlık oluşur. Buna bağlı olarak dikey hava hareketleri belirginleşir. Basınç normal, basınç farkı fazladır (Şekil 8). Rüzgar normal hızda ve kuzey sektörü egemen olmak üzere değişik yönlerden gözlenir. Sıcaklık (13.4 °C) normal, sıcaklık farkı (8.2 °C) azdır. Normal mutlak nemlilik (12.6 g/m³), fazla oransal nemlilik (%77.1) ve normalin üzerinde bulutluluk (6.6/10) değerleri görülür. OED-C hava tipi çok fazla yağışlıdır. Yağmur ve sağanak

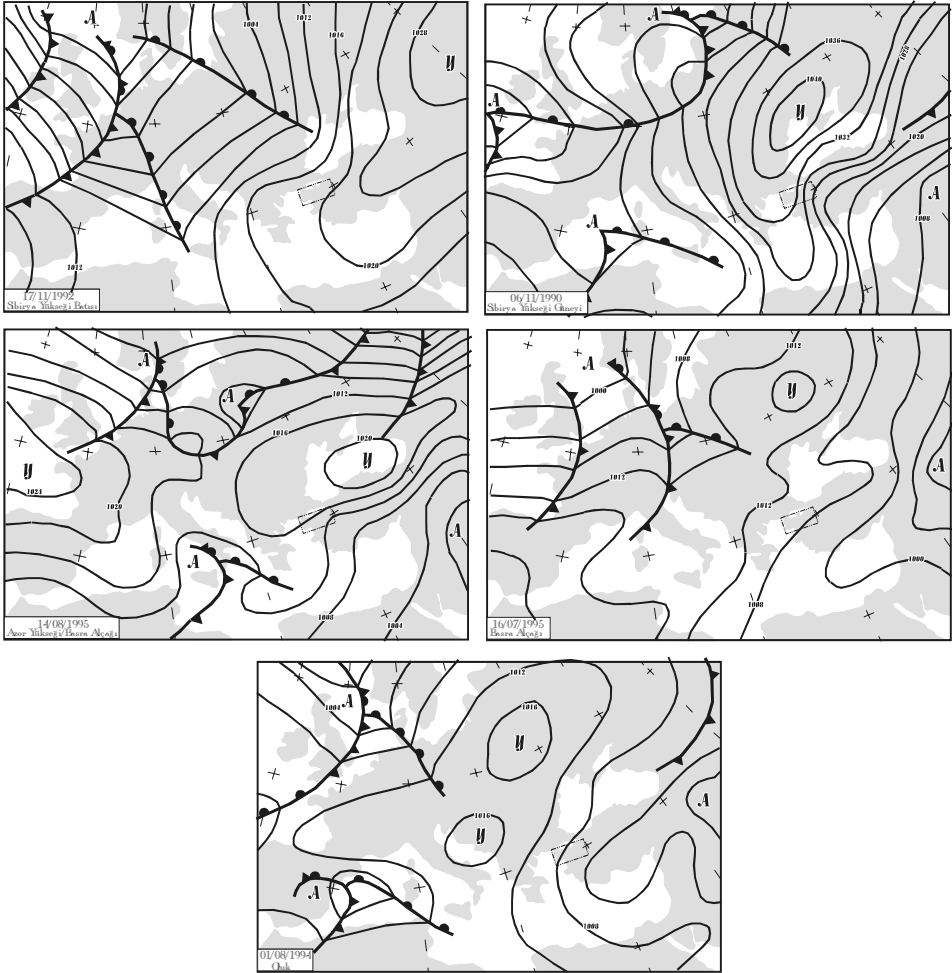
yağmur olayları egemendir (Çizelge 4). Yağış olasılığı (%48.6) ve yoğunluğu (7.1 mm/gün) çok fazladır. Normal yağışlar ağırlıklı olmakla birlikte sağanak yağışlar da gözlenmektedir (Şekil 8). Orta enlem gezici depresyonlarının cepheleri, cephe şartlarında beklenen değişken ve çeşitli hava olaylarının görüldüğü hava tipini oluşturmuştur.

Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi (OED-K)

Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi (OED-K) üçüncü etkili hava tipidir (Şekil 5). Orta enlem gezici alçak basınçlarının kuzeyinde gelişir (Şekil 2, 3, 4). Bu hava tipi de bütün yıl etkili olmaktadır (Şekil 5, 6). OED-K hava tipi gözlem döneminde yalnız 1990 yılında %5.2 etki oranına düşmüştür. Diğer yıllarda %10 ve üzerindedir (Şekil 7). OED-K hava tipinin etkili olduğu dönemde yüksek atmosferde oluk ve alçak merkez etkilidir (Çizelge 2). Yer seviyesinde ise orta enlem depresyonunun kuzeyi etkili olmaktadır. OED-K hava tipinde basınç normal, basınç farkı normalin üstündedir (Şekil 8). Rüzgar hızı normal ve kuzey sektördendir. OED-K hava tipi soğuk karakterli polar hava kütlelerinin etkisinde şekillenir (Çizelge 3). Bu hava tipinde ortalama sıcaklık (10.9 °C) ve sıcaklık farkı normalin altındadır (6.9 °C). Bu hava tipi mutlak nemliliğin az (11.0 g/m³) oransal nemliliğin (%79.0) ve bulutluluğun çok fazla (7.1/10) olmasıyla dikkat çeker. Çok fazla hava olayının gözlemlendiği OED-K hava tipinde yağmur başta olmak üzere yağmur sağanağı ve kar yağışı etkilidir (Çizelge 4). OED-K hava tipinin özellikleri mevsimlere göre değişmektedir. Yağış olasılığı ve yoğunluğu çok fazladır. Normal yağışlar ağırlıklı olmak üzere orta şiddette ve sağanak yağışlar gözlenir (Şekil 8). Araştırma sahasına kuzeyden sokulurken alttan ısınma sonucu kararsızlaşan soğuk hava kütleleri (mP ve cP) sağanak yağış oluşumunu hazırlamaktadır.



Şekil 4. Hava Tiplerinin belirlendiği tipik günler

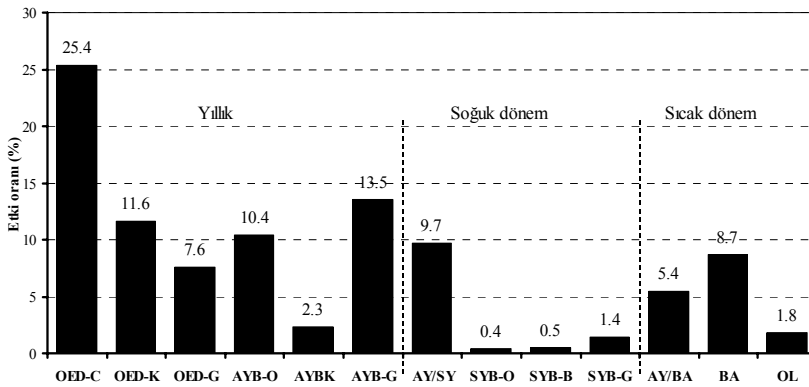


Şekil 4'ün devamı

Orta Enlem Depresyonu Güneyi (OED-G)

Orta enlem depresyonları güneyi (OED-G) hava tipi (%7.6), orta enlem gezici alçak basınçlarının sıcak sektöründe gözlenir (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde güneybatılı ve batılı hava akımlarının etkisinde şekillenir (Çizelge 2). OED-G hava tipi araştırma alanında bütün yıl etkili olmaktadır (Şekil 5, 6). Bununla birlikte son yıllarda etki oranında düşme gözlenmektedir (Şekil 7). Bu hava tipinde Akdeniz (M) ve karasal tropikal (cT) hava kütleleri etkilidir (Çizelge 3). OED-G hava tipini oluşturan hava kütleleri (M ve cT) alttan soğuduğu için kararlılaşma eğilimindedir. Bunun

yanında etkili olan hava kütlelerinin Akdeniz ve Ege Denizi üzerinden geçerek gelmeleri koşullu kararsızlık oluşumunu hazırlar. OED-G hava tipinde basınç ve basınç farkı normaldir (Şekil 8). OED-G hava tipinde kuzey sektörlü rüzgar egemen olmakla birlikte güney sektöründe de güçlenme gözlenir. Bu hava tipinde ortalama sıcaklık (18.2 °C) ve sıcaklık farkı (11.4 °C) normaldir (Şekil 7). Diğer iklim elemanlarından mutlak nem normal (15.4 g/m³), oransal nem az (%70.6) ve bulutluluk normal (4.7/10) özellikler göstermektedir (Şekil 8). Açık hava şartları dikkat çeken OED-G hava tipinde hava olaylarından yağmur oraj ve sis belirgindir (Çizelge 4). Yağış olasılığı ve yoğunluğu normaldir (Şekil 8). Düşen yağışlar normal yağış şeklindedir.



Şekil 5. Kuzeybatı Anadolu'da yıllık, sıcak ve soğuk dönemlerde hava tiplerinin etki oranları

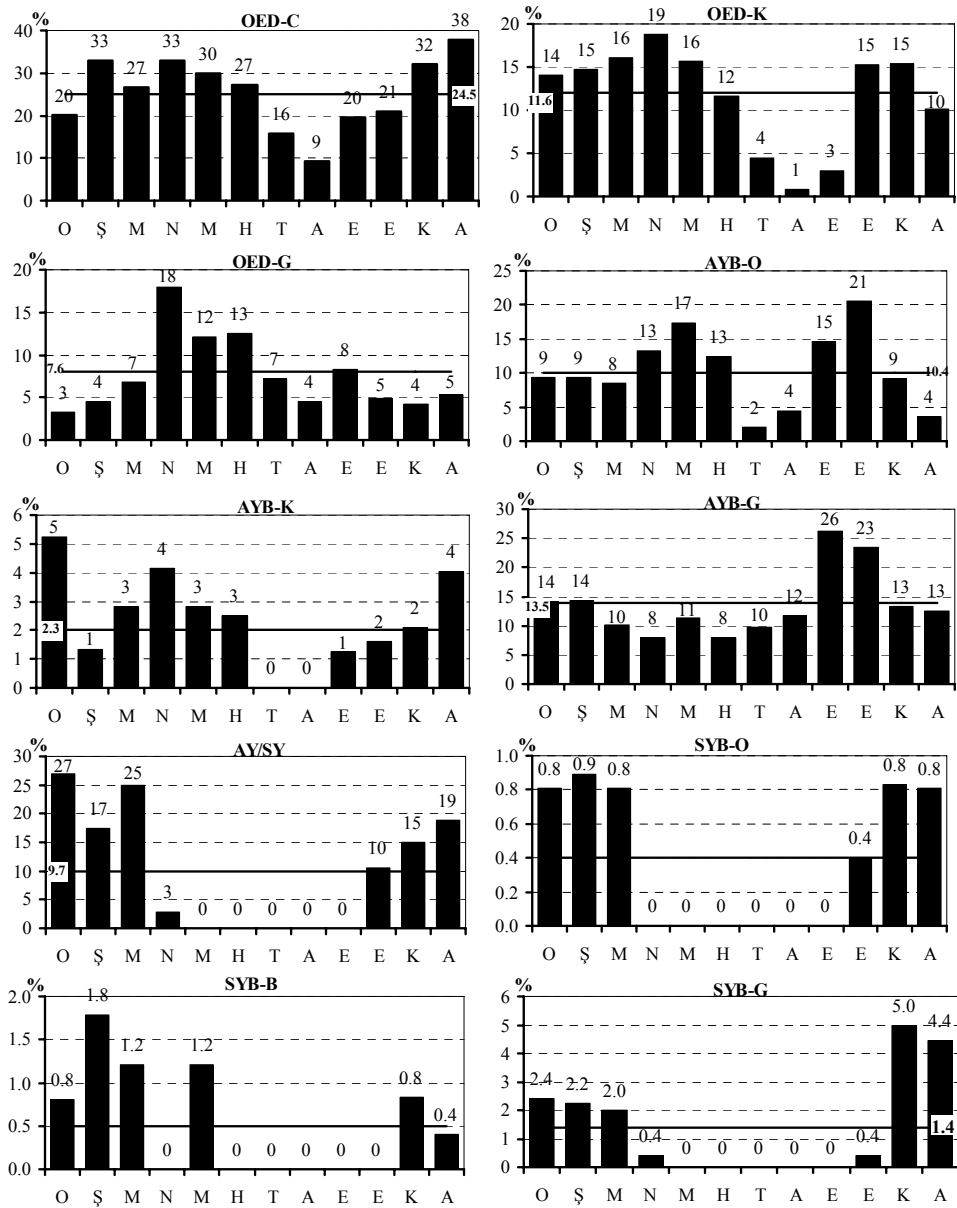
Azor Yüksek Basıncı Ortası (AYB-O)

Azor Yüksek Basıncı ve ona bağlı olarak gelişen hava tipleri bütün yıl etkili olmaktadır (Şekil 5, 6). Azor Yüksek Basıncı Ortası (AYB-O) hava tipi (%10.4) Azor Yüksek Basıncının orta kesiminde gelişir (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde batılı ve kuzeybatılı hava akımlarının etkisinde şekillenir (Çizelge 2). Yüksek basınç sisteminin dikey hareket özelliklerine bağlı olarak alçalıcı hava hareketi belirgindir. AYB-O hava tipinin etki oranında yıllar arasında önemli bir değişme olmamaktadır (Şekil 7). Akdeniz ve denizel polar hava kütlelerinin egemenliği vardır (Çizelge 3). Basıncın ve basınç farkının normal olduğu bu hava tipinde rüzgar hızı çok azdır. Rüzgar kuzey sektörü başta olmak üzere değişik yönlerden esmektedir. Bu hava tipinde ortalama sıcaklık normal (15.6 °C), sıcaklık farkı normalin üzerindedir (12.6 °C). AYB-O hava tipinde sıcaklık farkının fazlalığı,

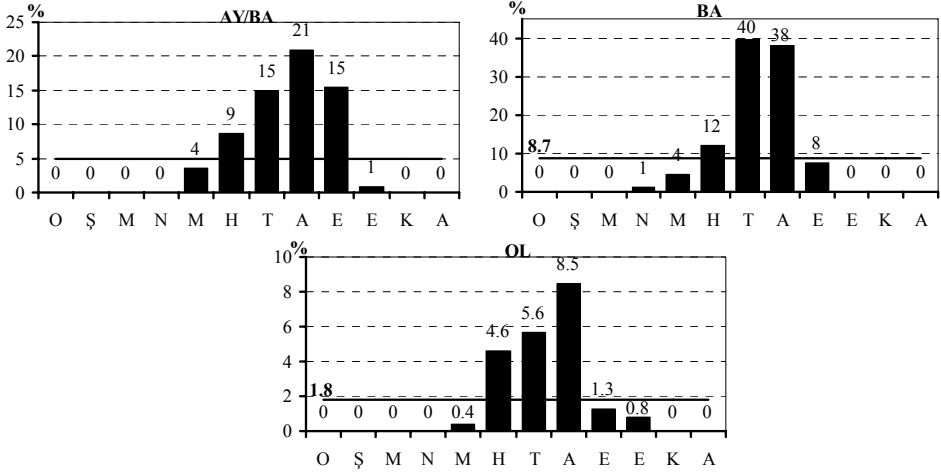
yüksek basınç sistemine bağlı olarak geceleri gözlenen açık hava şartlarıyla ilgilidir. Mutlak (13.6 g/m^3) ve oransal nem (%72.0) değerlerinin normal olduğu hava tipinde bulutluluk miktarında azdır (3.2/10). Yağış olasılığı az olan bu hava tipinde sis olayı daha etkilidir (Çizelge 4). AYB-O hava tipinde ışıma sisleri oluşmaktadır. Yağış yoğunluğu normal olan AYB-O hava tipinde gerçekleşen yağışların tamamına yakını normal yağıştır (Şekil 8).

Çizelge 1. Kuzeybatı Anadolu’da genetik sistemler ve hava tipleri

Genetik Sistemler	Hava Tipleri
I. Orta Enlem Depresyonları (OED)	1. Orta Enlem Depresyonu Cepheleri (OED-C)
	2. Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi (OED-K)
	3. Orta Enlem Depresyonu Güneyi (OED-G)
II. Azor Yüksek Basıncı (AYB)	4. Azor Yüksek Basıncı Ortası (AYB-O)
	5. Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi (AYB-K)
	6. Azor Yüksek Basıncı Güneyi (AYB-G)
III. Azor ve Sibirya Yüksekleri (AY/SY).	7. Azor ve Sibirya Yüksekleri (AY/SY)
	8. Sibirya Yüksek Basıncı Ortası (SYB-O)
IV. Sibirya Yüksek Basıncı (SYB).	9. Sibirya Yüksek Basıncı Batısı (SYB-B)
	10. Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi (SYB-G)
V. Azor Yüksekliği/Basra Alçağı (AY/BA).	11. Azor Yüksekliği/Basra Alçağı (AY/BA)
VI. Basra Alçak Basıncı (BAB).	12. Basra Alçağı (BA)
VII. Yüksek Oluk (YOL).	13. Oluk (OL)



Şekil 6. Hava Tiplerinin aylık dağılışı (%)



Şekil 6. Devam

Çizelge 2. Hava Tiplerinin 500 hPa seviyesindeki özellikleri (%). Koyu numaralar normalin üstü ve altını temsil eder. Kısaltmalar Çizelge 1 de verilmiştir.

	A	KB	B	GB	Y	O	S	KD	K
Orta Enlem Depresyonu Cepheleri	11	7	11	41	0	27	2	0	0
Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi	29	4	5	24	0	38	0	0	0
Orta Enlem Depresyonu Güneyi	9	7	23	35	0	12	10	1	0
Azor Yüksek Basıncı Ortası	8	27	24	17	2	6	14	1	1
Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi	15	54	7.4	8.8	0	13	2	0	0
Azor Yüksek Basıncı Güneyi	10	25	14	9.4	2	29	5	5	1
Azor ve Sibirya Yüksekleri	13	22	17	9.9	5	12	17	5	1
Sibirya Yüksek Basıncı Ortası	0	0	18	27	0	9	46	0	0
Sibirya Yüksek Basıncı Batısı	0	6	33	40	0	0	20	0	0
Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi	22	13	10	37	2	5	12	0	0
Azor Yüksekliği/Basra Alçağı	6	22	25	19	2	19	5	1	1
Basra Alçağı	12	10	29	26	1	12	9	1	0
Oluk	23	4	4	17	0	52	0	0	0

Açıklamalar: A:Alçak merkez, KB:Kuzeybatı, B:Batı, GB:Güneybatı, Y:Yüksek merkez, O:Oluk, S:Sırt, KD:Kuzeydoğu, K:Kuzey.

Çizelge 3. Hava Tiplerinin Hava Kütlesi özellikleri (%). Koyu numaralar normalin üstü ve altını temsil eder. Kısaltmalar Çizelge 1 de verilmiştir.

	mP	cP	mT	cT	M	cP/M	mP/M	mP/cT	M/cT
Orta Enlem Depresyonu Cepheleri	25	8	1	4	11	8	27	17	0
Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi	61	22	0	1	2	4	5	5	0
Orta Enlem Depresyonu Güneyi	4	1	2	29	54	1	2	7	0
Azor Yüksek Basıncı Ortası	24	6	4	16	38	2	6	4	1
Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi	66	12	3	0	13	0	4	2	0
Azor Yüksek Basıncı Güneyi	37	25	5	19	7	1	3	5	0
Azor ve Sibirya Yüksekleri	11	40	0	0	30	10	10	0	0
Sibirya Yüksek Basıncı Ortası	0	55	0	0	46	0	0	0	0
Sibirya Yüksek Basıncı Batısı	7	0	0	20	67	7	0	0	0
Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi	2	59	0	0	27	7	0	5	0
Azor Yüksekliği/Basra Alçağı	3	0	3	69	2	0	1	20	2
Basra Alçağı	0	0	0	98	0	0	0	2	0
Oluk	4	2	0	69	0	0	4	21	0

Açıklamalar: mP:Denizel kutupsal, cP: Karasal kutupsal, mT: Denizel tropikal, cT: Karasal tropikal, M: Akdeniz.
X/X: Farklı hava kütlelerinin birlikte etkisini gösterir

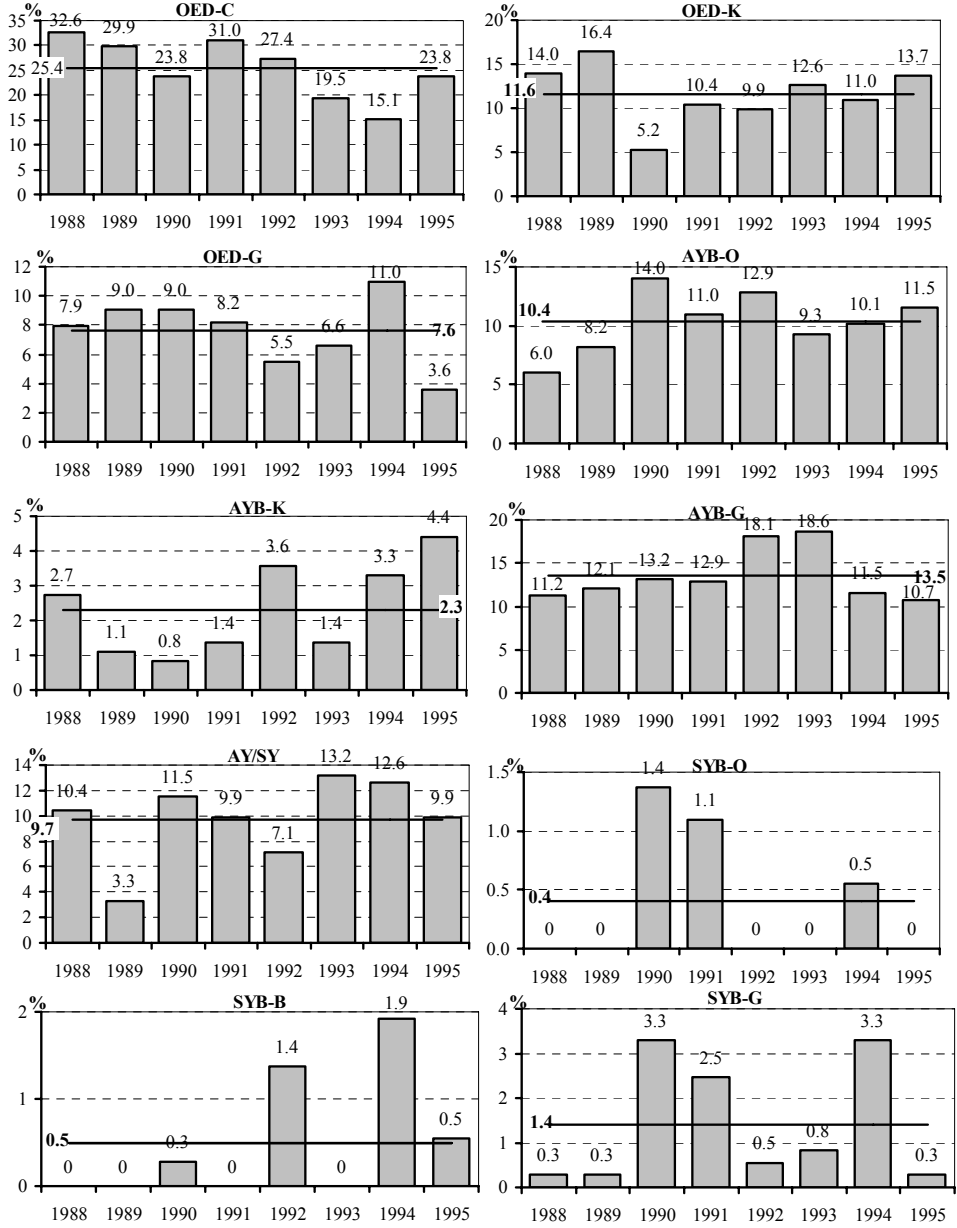
Çizelge 4. Hava Tiplerinin hava olayları özellikleri (%). Koyu numaralar normalin üstü ve altını temsil eder. Kısaltmalar Çizelge 1 de verilmiştir.

	S	Ç	Y	K	K-Y	SY	T	O	Ş	B
Orta Enlem Depresyonu Cepheleri	2	1	21	4	1	21	0	11	0	39
Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi	3	1	26	4	1	13	0	6	0	45
Orta Enlem Depresyonu Güneyi	4	0	6	0	0	7	0	4	0	79
Azor Yüksek Basıncı Ortası	13	1	1	0	0	1	0	0	0	85
Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi	8	1	3	3	0	6	1	0	0	78
Azor Yüksek Basıncı Güneyi	4	1	5	4	0	2	1	1	0	83
Azor ve Sibirya Yüksekleri	20	1	6	3	0	2	0	1	0	66
Sibirya Yüksek Basıncı Ortası	42	0	6	0	0	0	0	0	0	53
Sibirya Yüksek Basıncı Batısı	7	0	13	0	0	5	0	3	0	72
Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi	17	1	22	2	0	4	2	2	0	48
Azor Yüksekliği/Basra Alçağı	0	0	1	0	0	1	0	1	0	96
Basra Alçağı	0	0	0	0	0	1	0	1	0	96
Oluk	0	0	2	0	0	12	0	16	0	66

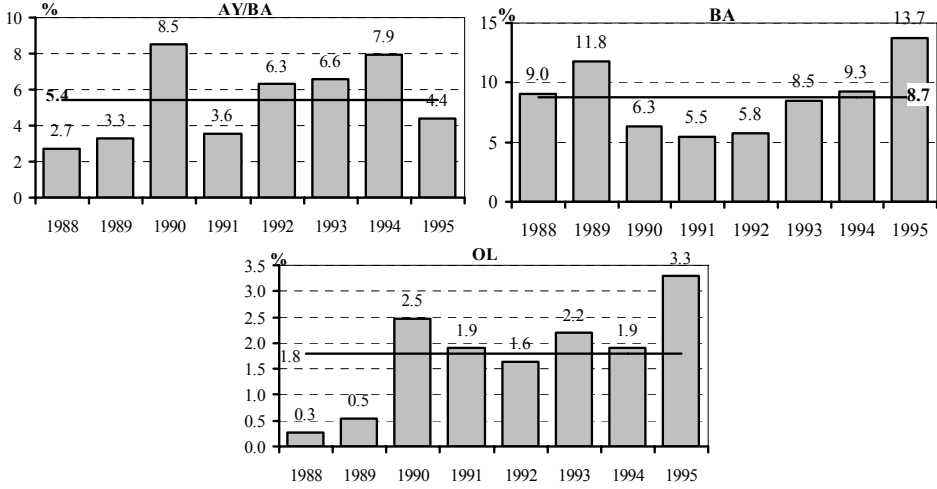
Açıklamalar: S:Sis, Ç:Çisenti, Y:Yağmur, K:Kar, K-Y:Karla karışık yağmur, SY:Sağanak yağmur, T:Tipi, O:Oraj, Ş:Şimşek, B:Boş, hava olayı yok

Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi (AYB-K)

Yıllık etki oranı %2.3 olan Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi (AYB-K) hava tipi Azor Yüksek Basıncının kuzeyinde gelişir (Şekil 3, 4). AYB-K hava tipi yüksek atmosferdeki kuzeybatılı hava akımlarının etkisinde şekillenir (Çizelge 2). Azor Yüksek basıncının saat yönündeki hareketine bağlı olarak Denizel Polar (mP) hava kütlesi Avrupa ve Balkanlardan sokularak etkili olan hava kütlesidir (Çizelge 3, Şekil 4). Basıncın fazla, basınç farkının normal olduğu bu hava tipinde kuzey sektörlü rüzgarlar egemen olmakla birlikte güney sektöründeki güçlenme dikkat çekicidir. Yüksek basınç sisteminin özelliğine bağlı olarak rüzgar hızı normalin altındadır. AYB-K hava tipinde sıcaklık az (ortalama 10.7 °C) ve sıcaklık farkı normaldir (10.7 °C). Mutlak nemin az (10.6) olduğu AYB-K hava tipinde bulutluluk miktarı (4.4/10) ve oransal nemlilik normaldir (%74.9). AYB-K hava tipinde AYB-O hava tipine göre bulutluğun artışı dikkat çeker. Bu durum yüksek basınç sisteminin ortasında yaşanan alçalıcı hava hareketlerinin etkisinden uzaklaşma ve mP hava kütlelerinin ekvator yönündeki hareketleri sırasında alttan ısınmaları sonucu kararsızlaşmaları ile ilgilidir. Buna bağlı olarak AYB-K hava tipinde normal sıklıkta hava olayları görülür. Hava olaylarından sis ve yağmur sağanağı dikkat çeker (Çizelge 4). Yağış olasılığı normal ve yoğunluğu fazladır. Düşen yağışların büyük bir kısmı normal yağış olarak kaydedilmiştir (Şekil 8). Sıcak dönemde AYB-K hava tipinin etki oranında azalma olmaktadır (Şekil 7).



Şekil 7. Hava Tiplerinin yıllık etki oranlarının değişimi



Şekil 7. Devamı

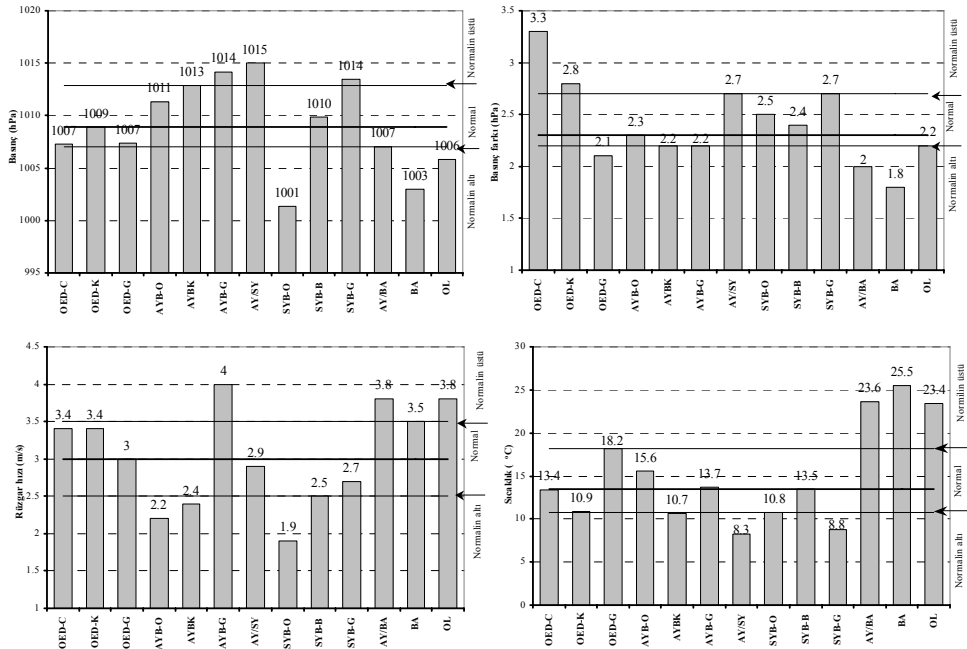
Azor Yüksek Basıncı Güneyi (AYB-G)

Azor Yüksek Basıncı Güneyi (AYB-G) hava tipi ikinci yüksek etki oranına sahiptir (Şekil 5). Bu hava tipi bütün yıl etkili olmaktadır (Şekil 6). Azor Yüksek Basıncı güneyinde oluşur (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde oluk ve kuzeybatılı hava akımlarının etkisinde şekillenir (Çizelge 2). Polar hava kütlelerinin etkisiyle birlikte tropikal ve Akdeniz hava kütlelerinin de etkisi hissedilir (Çizelge 3). AYB-G hava tipinde basınç fazla, basınç farkı normaldir. Rüzgar hızı çok fazladır ve bunda kuzey sektörünün belirgin etkisi vardır. Bu hava tipinde, etkili olan basınç sistemindeki yatay hava hareketleri nedeniyle, yerelde “Poyraz” olarak tanımlanan kuzeydoğu rüzgarı oluşur (Şekil 4, 8). Bu hava tipinde sıcaklık normal (13.7 °C), sıcaklık farkı azdır (9.1 °C). Diğer taraftan mutlak nemlilik (12.8 g/m³), ORANSAL nemlilik (%71.9) ile bulutluluk (4.1/10) değerleri normaldir. AYB-G hava tipinde hava olayları ise azdır ve bunlar içinde sis dikkat çeker (Çizelge 4). Yağış olasılığı ve yoğunluğu normal olarak belirlenmiştir. Belirlenen yağışların tamamına yakını normal yağış şeklindedir (Şekil 8). AYB-G hava tipinin etki oranında yıllar arasında önemli bir değişme yoktur (Şekil 7).

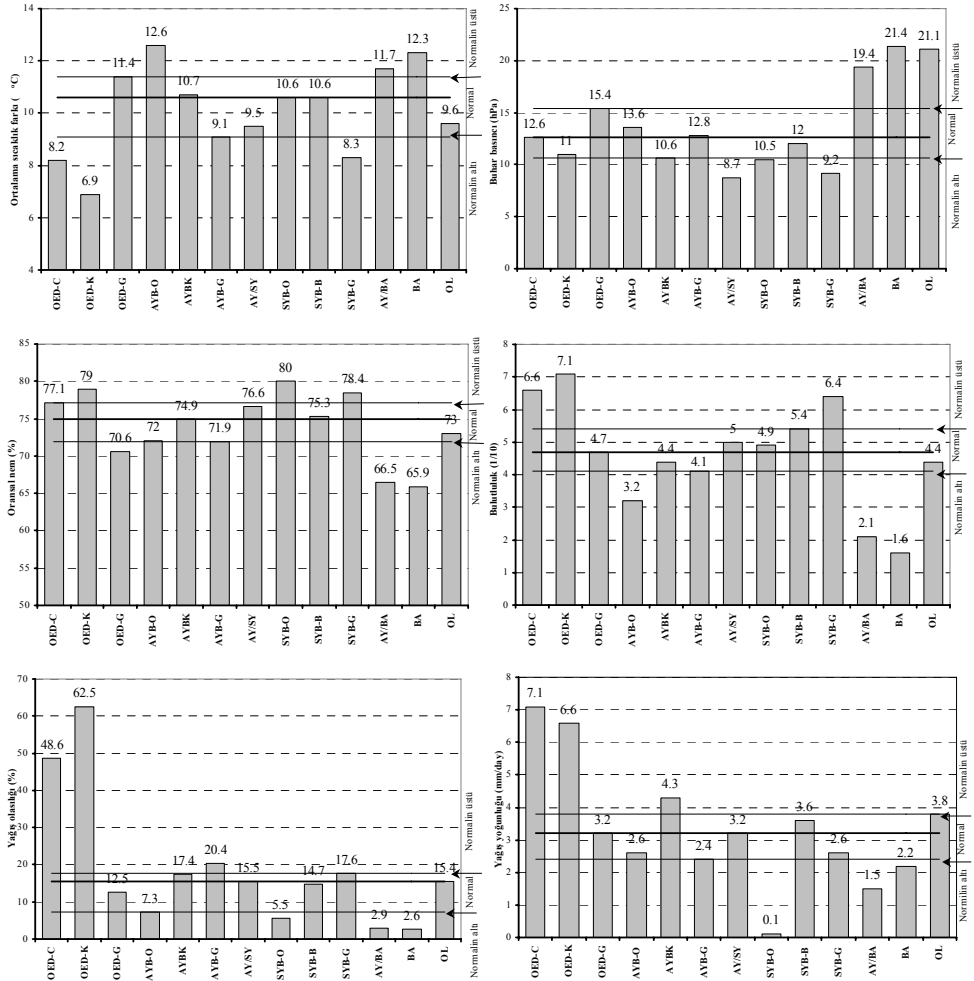
Azor ve Sibirya Yüksekleri (AY/SY)

Bundan sonra açıklanan dört hava tipi soğuk dönemde gözlenmektedir (Şekil 4-5). Azor ile Sibirya Yüksekği Hava (AY/SY) tipi yalnız soğuk

dönemde belirlenmesine rağmen %9.7 etki oranına sahiptir (Şekil 5). Azor ve Sibiryaya yüksek basınçlarının birlikte etkileri sonucu oluşur (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde kuzeybatı ve batılı hava akımlarıyla sırt şartlarının etkisinde şekillenir (Çizelge 2). Bu hava tipinde basınç ve basınç farkı normalin üzerindedir. Rüzgar normal hızdadır ve yön olarak kuzey sektörünün egemenliği olmakla birlikte değişik yönlerden esen rüzgar dikkat çeker. Karasal polar (cP) ve Akdeniz (M) en etkili olan hava kütleleridir (Çizelge 3). AY/SY hava tipinde sıcaklık az (8.3 °C), sıcaklık farkı normaldir (9.5 °C). AY/SY hava tipinde mutlak nemlilik çok az (8.7 g/m³), oransal nem fazla (%76.6) ve bulutluluk normaldir (5.0/10). Hava olayları normal yoğunluktadır fakat çok yüksek sis (%19.6) olasılığı belirlenmiştir (Çizelge 4). AY/SY hava tipinde sis olayı olasılığının çok yüksek olması; iki yüksek basınç sisteminin birlikte etkili olmasına bağlı olarak ışıma sislerinin oluşmasıyla ilgilidir (Şekil 4). Bu hava tipinde yağış olasılığı ve yoğunluğu normal değerler arasında kalmaktadır. AY/SY hava tipinde yağışın tamamına yakınının normal yağış niteliğinde olduğu belirlenmiştir (Şekil 8). AY/SY hava tipinin etki oranında yıllar arasında önemli bir farklılaşma belirlenmemiştir (Şekil 7).



Şekil 8. Değişik iklim elemanlarına göre Hava Tiplerinin özellikleri



Şekil 8. Devamı

Sibiryaya Yüksek Basıncı Ortası (SYB-O)

Yalnız soğuk dönemde belirlenen Sibiryaya Yüksek Basıncı Ortası (SYB-O) hava tipi %0.4 oranında etkilidir (Şekil 4, 5). Araştırma alanında SYB-O hava tipi her yıl gözlenmemiştir (Şekil 7). Bu hava tipi Sibiryaya Yüksek Basıncının ortasında gelişir ve bu basınç sisteminin Anadolu üzerinde etkili olduğu durumu ifade eder (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde sırt ve kuzeybatılı hava akımları altında şekillenir (Çizelge 2). SYB-O hava tipinde karasal

polar (cP) ve Akdeniz (M) hava kütleleri etkilidir (Çizelge 3). Basıncın normalin altında olduğu SYB-O hava tipinde basınç farkı normaldir. Basıncın normalin altında olması ise Sibiryaya Yüksek Basınç sisteminin etkilerinin araştırma sahasında azaldığını gösterir. Diğer taraftan SYB-O hava tipinde rüzgar hızı çok düşük ve güney sektörlü rüzgarlar dikkat çekicidir. Bu hava tipinde ortalama sıcaklık (10.8 °C) ve sıcaklık farkı normaldir (10.6 °C). Mutlak nem az (10.5 g/m³), oransal nemlilik (%80.0) fazla ve bulutluluk miktarı normaldir (4.9/10). Hava olayları fazladır ve gerçekleşen hava olaylarının tamamına yakını sis (%41.8) olarak belirlenmiştir (Çizelge 4). Bu durum ise etkili olan yüksek basınç sistemine bağlı olarak hem ısıma hem de Akdeniz üzerinden sokulan hava kütlelerine bağlı olarak alttan soğuma sislerinin oluşmasıyla ilgilidir. Yağış olasılığı ve yoğunluğu normalin çok altındadır. Düşen yağışların tamamı normal yağış şeklindedir (Şekil 8).

Sibiryaya Yüksek Basıncı Batısı (SYB-B)

Sibiryaya Yüksek Basıncı Batısı (SYB-B) hava tipi Sibiryaya Yüksek Basıncı batısında oluşur (Şekil 3, 4). Hava tipi yüksek atmosferde güneybatı ve batılı hava akımları ile sırt tarafından şekillendirilmektedir (Çizelge 2). SYB-B hava tipi %0.5 oranında ve soğuk dönemde etkilidir (Şekil 5, 6). Bu hava tipinin etki oranında artış vardır (Şekil 7). Basıncın ve basınç farkının normal olduğu SYB-B hava tipinde rüzgar hızı az ve güney sektörlü rüzgarlar egemendir. SYB-B hava tipinin etkili olduğu dönemde araştırma alanına sokulan rüzgar “Lodos” olarak adlandırılmaktadır. Kuzeybatı Anadolu’ya güney sektörden sokulan hava hareketi beklendiği gibi Akdeniz (M) hava kütlelerinin etkili olmasına ortam hazırlamıştır (Çizelge 3). Bu hava tipinde sıcaklık (13.5 °C) ve sıcaklık farkı normaldir (10.6 °C). SYB-B hava tipinde mutlak (12.0 g/m³) ile oransal nem normal (%75.8), bulutluluk (5.4/10) ise normalin üzerindedir. Hava olayları normal yoğunlukta olup bunlardan da yağmur ve sisin etkili olduğu gözlenmiştir (Çizelge 4). Yağış yoğunluğu ve olasılığı normaldir. Düşen yağışların büyük kısmı normal yağış iken orta şiddetteki yağışlara da rastlanır (Şekil 8).

Sibiryaya Yüksek Basıncı Güneyi (SYB-G)

Yalnız soğuk dönemde etkili olan Sibiryaya Yüksek Basıncı Güneyi (SYB-G) hava tipi Sibiryaya Yüksek Basıncı güneyinde oluşur (Şekil 3, 4, 5, 6). SYB-G hava tipi araştırma döneminde her yıl gözlenmiştir ve artış eğilimi

göstermektedir (Şekil 7). Yüksek atmosferde etkili olan güneybatılı hava akımları ve alçak merkez bu hava tipinin oluşum şartlarını hazırlar (Çizelge 2). SYB-G hava tipinde basınç ve basınç farkı fazladır. Rüzgar hızı azdır ve kuzey sektörlü rüzgarların belirgin etkisi gözlenmektedir. En etkili hava kütlesi karasal polar (cP) olmakla birlikte Akdeniz hava kütlesinin de etkisi vardır (Çizelge 3). Bu hava tipinde ortalama sıcaklık (8.8 °C) ve sıcaklık farkı (8.3 °C) normalin altındadır. Mutlak nem değeri normalin altında (9.2 g/m³), oransal nem (%78.4) ve bulutluluk değerleri ise normalin üzerindedir (6.4/10). Hava olayı gözlenme olasılığı çok fazladır ve yaşattığı hava olaylarından en dikkat çekici olanı ise sistir (Çizelge 4). SYB-G hava tipinde yağış olasılığı ve yoğunluğu normaldir. Düşen yağışların büyük kısmı normal yağış şeklindedir (Şekil 8).

Azor Yüksekği/Basra Alçağı (AY/BA)

Araştırmanın bu aşamasında ise sıcak dönem hava tiplerinin özellikleri açıklanmıştır. Azor yüksek basıncı ile Basra alçak basıncının birlikte oluşturduğu Azor Yüksekği/Basra Alçağı (AY/BA) hava tipi sıcak dönemde etkilidir (%5.4, Şekil 3, 4, 5, 6). Azor Yüksek Basıncı ile Basra Alçak Basıncının birlikte etkili olması Türkiye ve çevresinde iklim özelliklerini şekillendiren tipik dinamik şartlardır. AY/BA hava tipi çalışma döneminde her yıl gözlenmiştir (Şekil 7). Yüksek atmosferdeki batılı ve kuzeybatılı hava akımları tarafından şekillendirilir (Çizelge 2). Bu hava tipinde basınç normal, basınç farkı azdır. AY/BA hava tipinde kuzeydoğudan etkili olan güçlü rüzgarlar gözlenmektedir. AYB-G hava tipinde olduğu gibi AY/BA hava tipi de Kuzeybatı Anadolu'da etkili kuzeybatı rüzgarının "Poyraz" oluşmasına neden olur (Şekil 4). Sıcak dönemde oluşan bu hava hareketinin özelliklerinin soğuk dönemden farklı olması nedeniyle "Yaz Poyrazı" olarak tanımlanması yerinde olur. Karasal tropikal (cT) hava kütlesi AY/BA hava tipinin özelliklerini şekillendiren temel etkenlerden biridir (Çizelge 3). cT hava kütlesi ya tek başına ya da diğer hava kütleleriyle birlikte etkili olmaktadır. Bu hava tipinde sıcaklık (23.6 °C) ve sıcaklık farkı (11.7 °C) normalin üstündedir. AY/BA hava tipinde mutlak nem çok fazla (19.4 g/m³), oransal nem (%66.5) ve bulutluluk (2.1/10) çok azdır. Hava olayı gözlenme olasılığı çok azdır ve gözlenen hava olaylarında sağanak yağış ve orajlar dikkat çeker (Çizelge 4). Yağış olasılığı ve yoğunluğunun az olduğu hava tipinde düşen yağışların tamamı normal yağış şeklindedir (Şekil 8).

Basra Alçağı (BA)

Tropikler Arası Karşılaşma Kuşağının Arabistan Yarımadasına sokulan kısmı Basra Alçak Basıncı'nı oluşturur. Basra Alçağı (BA) hava tipi Basra Alçak Basınç sisteminin etkili olmasıyla şekillenir (Şekil 3, 4). Yüksek atmosferde batılı ve güneybatılı hava akımları yer seviyesindeki basınç sistemi ile yatay-dikey hava hareketlerinin özelliklerini şekillendirerek BA hava tipinin oluşturmaktadır (Çizelge 2). Yalnız sıcak dönemde etkili olan BA hava tipi araştırma alanında %8.7 oranında gözlenmektedir (Şekil 5, 6). Bu hava tipinin etki oranında artış eğilimi vardır (Şekil 7). BA hava tipinde basınç ve basınç farkı normalin altındadır. Rüzgar hızı çok fazladır ve kuzey sektörlü rüzgarların etkisi belirgindir. Kuzeybatı Anadolu'da sıcak dönemde etkili olan bu rüzgarlar "Etezyen" olarak adlandırılmaktadır (Şekil 8). Bu hava tipinin yaşandığı dönemde tamamen karasal tropikal (cT) hava kütleleri % 98 ve karasal tropikal ile denizel polar hava kütesinin birlikte etkisi % 2 oranında belirlendi (Çizelge 3). Ortalama sıcaklık (25.5 °C) ve sıcaklık farkı (12.3 °C) normalin üzerindedir. Mutlak nem çok fazla (21.4 g/m³), oransal nem (%65.9) ve bulutluluk miktarı çok azdır (1.6/10). Hava olayı yok denecek kadar azdır ve gerçekleşen hava olayları içinde şiddetli yağmur dikkat çekmektedir (Çizelge 4). Yağış olasılığı ve yoğunluğu az olmakla birlikte gözlenen yağışla içinde sağanak yağışlar dikkat çeker (Şekil 8).

Oluk (OL)

Türkiye'de buna bağlı olarak Kuzeybatı Anadolu'da yer seviyesinde ölçülen sonuçlar; hava tiplerini ve buna bağlı olarak iklim özelliklerini anlamak için yeterli değildir. Yüksek atmosfer şartları en belirgin etkisini Oluk (OL) hava tipinin oluşmasında gösterir. Araştırma sahasında Oluk (OL) hava tipi %1.8 oranında etkili olur ve yalnız sıcak dönemde gözlenir (Şekil 6). Bu hava tipinin oluşumu 500 hPa seviyesindeki soğuk hava akımlarına bağlıdır. Soğuk hava akımları ise yüksek atmosferde oluk ve alçak merkezin etkili olmasına bağlı olarak gerçekleşir (Çizelge 2). 500 hPa seviyesinden gerçekleşen soğuk hava akımına bağlı olarak gelişen kararsızlık şartları OL hava tipinin oluşma nedenidir. Bu hava tipinde denizel polar hava kütlesi de (mP) görülmekle birlikte karasal tropikal (cT) hava kütesinin etkinliği daha fazladır (Çizelge 3). Ortalama sıcaklık çok fazla (23.4 °C) ve sıcaklık farkı normal (9.6 °C) olarak belirlenmiştir. OL hava tipinde basınç az, basınç farkı normaldir. Rüzgar hızı çok fazla olup kuzey sektörlü rüzgarların egemenliği görülmektedir. Bu hava tipinde mutlak nem çok fazla (21.1

g/m³), oransal nem (%73.0) ve bulutluluk normaldir (4.4/10). Hava olayları normal yoğunlukta görülür. Oraj, yağmur sağanağı ve şimşek dikkat çeken hava olaylarıdır (Çizelge 4). Yağış yoğunluğu ve olasılığı normaldir. Gözlenen yağışlar içinde sağanak karakterli olanlar dikkat çekicidir. OL hava tipinin etki oranında belirgin bir artış gözlenmektedir (Şekil 8).

4. Özet ve sonuçlar

Kuzeybatı Anadolu'nun hava tipi özellikleri dinamik-sinoptik şartlara göre oluşmaktadır. Bu çalışmada, belirlenebilen önceki çalışmalarından ve araştırma sahasının konum özelliklerinden yararlanarak yeni bir hava tipi belirleme yöntemi oluşturulmuştur. Belirlenen hava tiplerinin Türkiye ve Kuzeybatı Anadolu'nun dinamik-sinoptik şartlarını en iyi temsil etmesi amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen çalışma sonucunda çıkan sonuçlar aşağıda başlıklar halinde sıralanmıştır:

- Basınç sistemlerinin farklı bölümleri farklı hava tipi oluşturmaktadır.
- Bazı durumlarda hava tipi birden fazla basınç sisteminin etkisinde şekillenmektedir.
- Hava tiplerinin oluşmasında yüksek atmosfer (500 hPa) seviyesindeki basınç merkezleri ve hava akımları da belirleyici olmaktadır.
- Hava tiplerinin özellikleri arasında belirgin bir farklılık vardır.
- Kuzeybatı Anadolu'da etkili olan hava tipleri üç gruba ayrılabilir:
 - i. Yıllık: Orta Enlem Depresyonu Cepheleleri (OED-C), Orta Enlem Depresyonu Kuzeyi (OED-K), Orta Enlem Depresyonu Güneyi (OED-G), Azor Yüksek Basıncı Ortası (AYB-O), Azor Yüksek Basıncı Kuzeyi (AYB-K) ve Azor Yüksek Basıncı Güneyi (AYB-G);
 - ii. Soğuk dönem: Azor ve Sibirya Yüksekleri (AY/SY), Sibirya Yüksek Basıncı Ortası (SYB-O), Sibirya Yüksek Basıncı Batısı (SYB-B), Sibirya Yüksek Basıncı Güneyi (SYB-G) ve
 - iii. Sıcak dönem: Azor Yüksekliği/Basra Alçağı (AY/BA), Basra Alçağı (BA) ve Oluk (OL).
- Yıl boyunca gözlemlenen hava tiplerinin özellikleri mevsimlere göre değişmektedir.
- Etkili olan hava tiplerinin oranları değişmektedir. Orajlara neden olan hava tipinin hızlı bir artış içinde olduğu belirlenmiştir

Kuzeybatı Anadolu’da belirlenen hava tipleri bu sahanın iklim özelliklerini şekillendiren şartları açıklamada yeterli olmuştur. Bu nedenle bu hava tipi belirleme yönteminin Türkiye için uygulanması yerinde olur. Türkiye’nin değişik sahalarında aynı dönemlere ait olarak yapılacak hava tipi çalışmalarıyla iklimin alana bağlı değişkenliğinin nedenleri açıklanabilir.

Dünya ölçeğindeki iklim değişikliğine (küresel ısınma) bağlı olarak basınç sistemlerinin etki alanlarının değişmesi hava tiplerinin etki oranlarını da değiştirebilir. Bu durum uzun dönemli çalışmalarla belirlenebilir. Bu nedenle daha uzun dönemleri kapsayacak hava tipi çalışmalarına ihtiyaç vardır. Böylece hava tiplerinin etki oranları ve özelliklerinin zamana bağlı değişiminin de açıklanması mümkün olacaktır. Gerekli veri tabanı ve teknik altyapının oluşturularak sayısal modeller ile hava tipi belirleme yöntemlerinin de Türkiye’de uygulanmasına ihtiyaç vardır.

İklim araştırmalarında, dinamik-sinoptik şartlar (hava tipleri), ölçüm sonuçları (iklim elemanları) ve doğal-sosyal ortama etkileri (uygulama) boyutlarının birlikte ele alınması önerilir. Böylelikle coğrafi ortamın temel bileşenlerinden biri olan iklim hem doğru bir şekilde anlaşılmış hem de ortamla ilişkisi kurulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agee E M, (1991) Trends in Cyclone and Anticyclone Frequency and Comparison with Periods of Warming and Cooling over the Northern Hemisphere. *Journal of Climate* Vol.4 12:263-267
- Akyol İ (1945) Atmosfer Sarsımları ve Türkiye’de Hava Tipleri. *Türk Coğrafya Dergisi* 7/8:1-36
- Ardel A, Kurter A ve Dönmez Y (1969) *Klimatoloji Tatbikatı*. İstanbul:İÜ Coğ. Enst. Yay. s:410
- Bala N (1993) İzmir’de Günlük Hava Tipleri Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış bitirme çalışması). İzmir: Ege Üniv. Ed. Fak. Coğ. Böl.
- Barry R G and Pery A H (1973) *Synoptic Climatology: Methods and Applications*. London: Methuen & Co Ltd, 555 pp
- Barry R G and Chorly R J (1992) *Atmosphere, Weather & Climate* (sixth edition). London and New York:Routledge, 392 pp
- Davies E R, Hayden P B, Gay A D, Phillips W L and Jones G V (1997) The North Atlantic Subtropical Anticyclone. *Journal of Climate* 10:728-744
- Erlat E (2003) İzmir’in Hava Tipleri Klimatolojisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:121, İzmir.
- Erinç S ve Sungur K A (1964) İstanbul’da Hava Tipleri. *İst. Üniv. Coğ. Enst. Der.* 14:76-86
- Erol O (1999) Genel Klimatoloji (Genişletilmiş 5. Basım). İstanbul:Çantay Kitabevi, s:445
- Jacobeit J (1987) Variations of Trough Positions and Precipitation Pattern in The Mediterranean Area. *Journal of Climatology*, 7:453-476
- Koç T (1989) Türkiye’de 1986 Yılı Ekim-Kasım Aylarının Sinoptik Değerlendirmeleri İle Bu Dönemde Görülen Hava Tipleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İÜ Den. Bil. Coğ. Enst. İstanbul.
- Koç T (1992) Batı Karadeniz de Uygulamalı İklim Çalışması (Yayınlanmamış doktora tezi) İÜ Deniz Bil ve Coğ. Enst. İstanbul.
- Koç T (1993) Türkiye’de Hava Tipleri. *İÜ Den. Bil. Coğ. Enst. Bülten* 10:119-134
- Koç T (1999) “Sayılı Günler Yöntemi İle Doğal Mevsimlerin Belirlenmesi” *Ege Coğrafya Dergisi* S:10 s:305-344
- Koç T (2001) Kuzeybatı Anadolu’da İklim ve Ortam:Sinoptik, İstatistik ve Uygulama Boyutlarıyla. Çantay Kitabevi, ISBN:975-7206-48-2, Haziran 2001, İstanbul.
- Kurter A (1971) Kastamonu ve çevresinin iklimi. İstanbul: İÜ Yay. No: 1627 Coğ. Enst. Yay. N: 62 199 s
- Kutiel H, Maheras P, Türkeş M. and Paz S (2002) North Sea - Caspian Pattern (NCP) – an upper level atmospheric teleconnection affecting the eastern Mediterranean – implications on the regional climate. *Theoretical and Applied Climatology* 72: 173-192.

- La Fontaine CV, Bryson RA and Wendland WM (1990) Airstream Regions of Africa and the Mediterranean. *Journal of Climate* Vol.3 3:366-372
- Meteorological Office (1962) *Weather in The Mediterranean Volume I* (second edition). London: Her Majesty's Stationery Office, 362 pp
- Meteorological Office (1963) *Weather in The Black Sea*. London: Her Majesty's Stationery Office, 294 pp
- Molvalı M (1999) Bursa da Hava Tipleri (Basılmamış bitirme çalışması). Balıkesir Üniv. Necatibey Eğ. Fak. Coğ. Eğ. Böl. Balıkesir.
- Nişancı A (1975) Sıklık Dağılımları ve Hava Durumlarına Bağlılıkları İçinde Türkiye'nin Yağış Şartlarının İncelenmesi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. N:381 Ed. Fak. Yay. N:73 Araştırma Serisi N:62. 110 s
- Nişancı A (1989) Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler. Atatürk Kül. Dil ve Tar. Yük. Kur. Cilt I. 1:69-84
- Prezerakos NG (1985) The Northwest African Depressions Affecting The South Balkans. *Journal Of Climatology*, 5:643-654
- Pettersen S (1969a) Hava Analizi ve Tahmini, Hareket ve Hareket Sistemleri (Çev: Mehmet Köksal). İstanbul: C I, Kısım I İTÜ Kütüphanesi S: 774, 256 s
- Pettersen S (1969b) Hava Analizi ve Tahmini, Hareket ve Hareket Sistemleri (Çev: Melih Erkmen). İstanbul: C: I, Kısım II İTÜ Kütüphanesi S: 775, 248 s.
- Radionovic D (1987) *Mediterranean Cyclones And Their Influence on The Weather And Climate*. World Meteorological Organization Genova, 132 pp
- Saaroni H, Bitan A, Alpert P and Ziv B (1996) Continental Polar Outbreaks Into The Levant and Eastern Mediterranean. *International Journal of Climate* 16:1175-1191
- Serreze MC, Carse F, Barry RG and Rogers JC (1997) Icelandic Low Cyclone Activity: Climatological Features, Linkage with the NAO, and Relationships with Recent Change in the Northern Hemisphere Circulation. *Journal of Climate*. Vol.10 3:453-464
- Türkeş M (1985) Türkiye'de Hava Tipleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Türkeş M (1990) Türkiye'de Kurak Bölgeler ve Önemli Kurak Yıllar. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, 195 sayfa, İstanbul.
- Türkeş M (1998) Influence of Geopotential Heights, Cyclone Frequency and Southern Oscillation on Rainfall Variations in Turkey. *International Journal of Climatology* 18:649-680
- Yarnal B (1993) *Synoptic Climatology in Environmental Analysis*. London and Florida:Belhaven Press, 195 pp

BİGA YARIMADASINDA ASİMETRİK HAVZA GELİŞİMİ VE YAPI İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: YAPILDAK DERE HAVZASI

AN EXAMPLE TO THE STRUCTURE-CONTROLLED ASYMETRICAL BASİN DEVELOPMENT İN BİGA PENİNSULA: YAPILDAK CREEK BASIN

Yrd. Doç. Dr. Beyhan ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Hakim uzanış doğrultusu NE-SW olan ve bu uzanışı bazı kesimlerde yapısal faktörlerle ilişkili olarak dirsekli görünüm kazanan Çanakkale Boğazı'nın doğu kesiminde, aşınma karşı farklı dayanım sergileyen litolojik yapılar üzerinde akarsu havzaları şekillenmiştir. Bu akarsu havzalarında litolojik farklılık havza şekillerinde ve drenajın şekillenmesinde de etkili olmuştur ki, bu durum boğazın doğu kıyısını genişçe bir kuşak halinde boylayan Sarmasien arazisi ile iç kısımlardaki volkanik ve metamorfik araziler üzerindeki değişik drenaj kuruluşu ile belirginleşir. Bununla birlikte, büyük kısmı günümüz boğaz oluşuna dik açıyla katılan akarsu vadileri yapının diğer bir fonksiyonu olarak Biga Yarımadasının doğu kesiminde kırık sistemlerine koşut çizgisellik yapısı gösterirler. Bu akarsu vadilerine Sarıçay ve Kepez Derelerinin vadileri örnek gösterilebilirken (Erol, 1969, Öztürk ve Erginal, 2001; Erginal vd., 2002; Erginal ve Ertek, 2002), Çanakkale şehrinin hemen kuzeyinde yer alan Yapıldak Deresi de çizgisel yapısı ve bundan önemlisi yapıyla ilişkili asimetrik formu ile eklenebilir. Bu yazıda Yapıldak Dere havzasının asimetrik havzasının gelişimi ele alınmaktadır¹.

¹ Bu çalışmada inceleme alanının yerçekillerine ait morfometrik veriler ve yapı-havza gelişimi ilişkisi ele alınmaktadır. Bu amaçla 1/25 000 ölçekli topografya haritalarında isohipsler Surfer 8 programı kullanılarak sayısallaştırılmıştır. Havzanın jeomorfolojik evriminin ortaya konması amaçlanmadığından özellikle aşınım yüzeyi yaşlandırmaları ve sedimantolojik analizlere başvurulmamış ve bu konuda bir tartışmaya girilmemiştir.

Araştırma sonucunda litolojik farklılık ve dislokasyonlara ait fonksiyonların havza geometrisi ve aşınım yüzeyi sistemleri morfolojisi, havza gelişim doğrultusu, drenaj kuruluşu ve düzenlenmesi ile kapma, yarıma derecesi gibi konularda belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır.

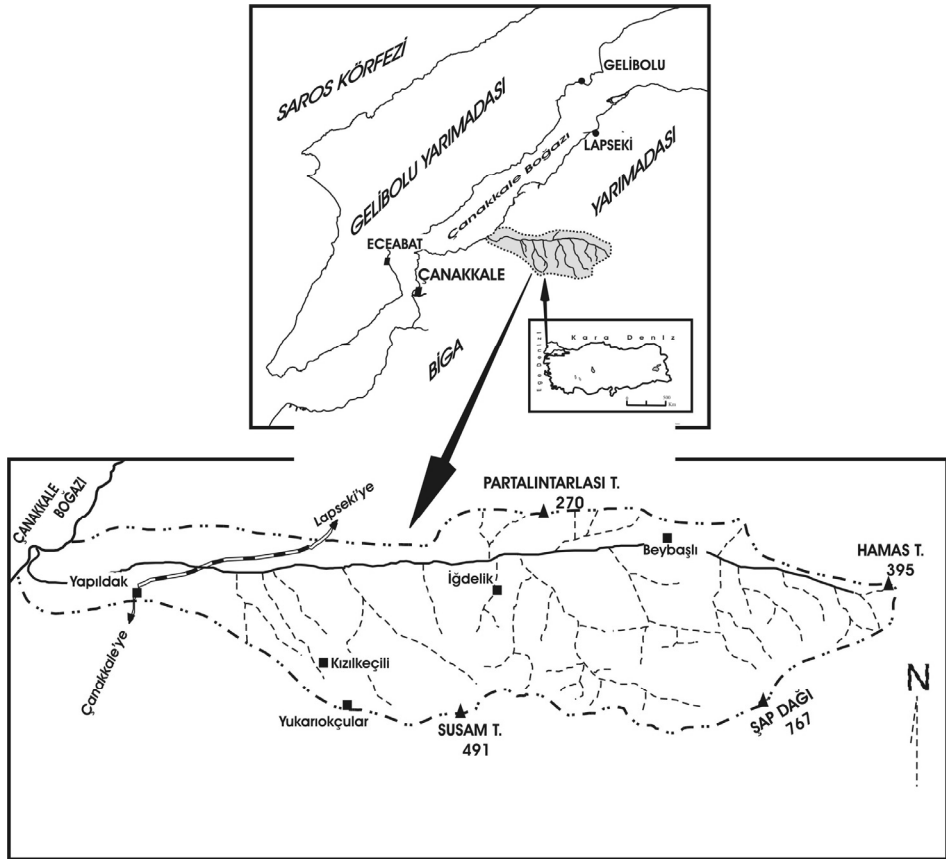
SUMMARY

In the east of the Strait of Çanakkale, the dominant direction of which is SW-NE with some lineation-caused bends, river basins have developed on various of lithological features giving rise to selective erosion. In these basins, lithological diversity became effective on basin forms and drainage development. This condition becomes clear by different drainage formation on Sarmasien sedimentary formations along the eastern part of Strait of Çanakkale and volcanic and metamorphic formation at interior parts of the Biga Peninsula. In addition, the river valleys, which are perpendicular to the Strait of Çanakkale, exhibit parallel pattern with fracture systems. In addition to the perpendicular valleys of Sarıçay and Kepez Rivers, Yapıldak Creek basin can be added with its linear valley form and asymmetrical basin form particularly to these valleys. In this paper, Yapıldak Creek Basin is evaluated in terms of basin development. As result, It is comprehended that structural features are effective on many ways, such as basin geometry, morphometry of erosional surface systems, basin development direction, drainage formation and arrangement, capture, dissection degrees etc...

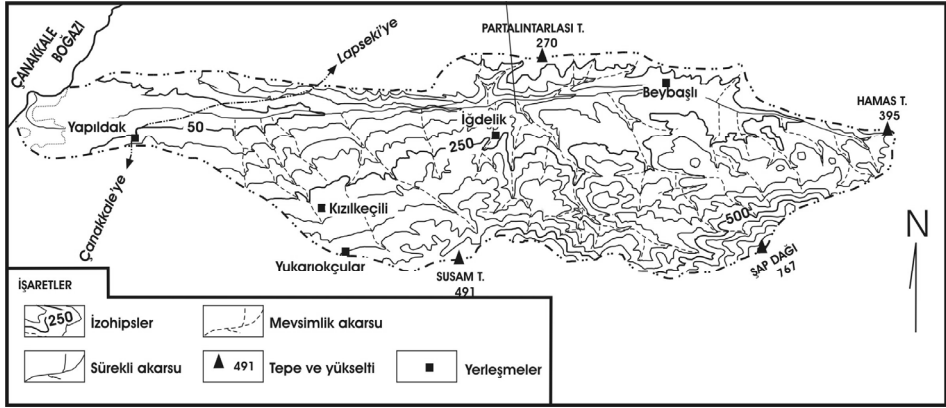
Giriş

Türkiye’de ana çizgileri çoğu yerde Neojen’in üst devresinde belirerek, Kuaterner’de çeşitli litolojik ve morfolojik yapılar üzerine kopya edilen akarsu şebekesinin kuruluşuna ve çeşitli havza sistemlerinin meydana gelmesine sebep olan genç tektonik hareketler, orta Miosen’den günümüze geçen 12 milyon yıldan beri etkindir. Neotektonik süreçte yer kabuğunda meydana gelen alçalma, yükselme, kubbeleşme, çarpılma veya tiltlenme şeklindeki değişimler makro ve mezo ölçekteki yerçekillerinde köklü değişimler yaratırken, bu değişimlerin baskın izlerini akarsu havzalarının jeomorfolojik özelliklerinde görmek mümkündür. Akarsu havzalarında başta Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu Fay zonları olmak üzere drenajda yapı ve daha açık ifade ile dislokasyonlara bağlı ötelenme, kancalı ağ, kapma gibi değişimler çok belirgindir. Ancak fayların drenaj kuruluşu ve daha önemlisi havza geometrisi, gelişim hızı ve yönü üzerinde de belirgin etkileri vardır. Yapısal uzanımların ve kayaç özelliklerinin vadi doğrultuları ve akarsu sistemlerinin oluşumunda öncelikli bir yeri vardır (Akyol, 1947) ve genel anlamda havzaların bugünkü jeomorfolojik durumunda iç etken ve

süreçlerin havza boyutları ile doğru, dış etken ve süreçleri ise ters orantılı oldukları düşünüldüğünde (Erinç, 1988) inceleme alanında, bu sava bir bakıma paralel sonuçların alındığı görülmektedir. Öyle ki, Yapıldak Dere vadisi (Şekil 1) ve ona katılan yan kolların gelişimi, çatallanma oranlarının artması ve drenajlarının düzenlenmesinde (Şekil 2) faylı yapıya ve litolojik özelliklere dayalı fonksiyonlar etkili olmuştur. Çanakkale Boğazının doğu kesiminde yer alan Yapıldak Dere havzası, kuruluşu, geometrisi ve gelişimi bakımından Biga yarımadasının diğer akarsu havzalarından farklı niteliklere sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Çanakkale Boğazı'nın güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzanışına yaklaşık dik (doğu-batı) olan Yapıldak Dere havzasının asimetrik havza gelişiminin litoloji ve tektonikle bağlantısını açıklamaktır.



Şekil 1. Lokasyon haritası
Figure 1. Location map



Şekil 2. Yapıldak Dere havzasının topografya haritası
Figure 2. Topographical map of Yapıldak Creek basin

Veri ve Yöntem

Yapıldak Dere havzasının 1/25000 ölçekli topoğrafya haritası çalışmanın temel altlığını oluşturmuştur. Yapıldak Dere ve kollarının boyuna profilleri çıkarılmış, ayrıca asimetrik su bölümü profilleri ve havza gelişim doğrultusunu gösteren akarsu eş uzunluk eğrileri çizilmiştir. 1/25000 ölçekli topoğrafik harita üzerinden SURFER 8 programı kullanılarak 10 metrelik eşyüksekti eğrisi sayısallaştırması ile Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) oluşturulmuştur.

Jeolojik Özellikler

Yapıldak Dere havzası Çanakkale Boğazı kıyılarını boylayan Miosen Pliosen yaşlı sedimanter istif ile Üst Eosen-Oligosen yaşlı volkanik formasyonlar üzerinde gelişmiştir (Şekil 3). Biga Yarımadasında temele ait en eski kaya topluluklarını oluşturan ve şist, mermer ve gnayslardan oluşan Fazlıknağı formasyonu havzada yüzlekler vermez. Aşağıda havzanın genel jeolojik yapısı Bingöl vd., (1973), Şentürk vd, (1987)'den derlenen bilgiler ışığında özet olarak verilmiştir.

Havzanın en eski kayaç birimlerini oluşturan Volkanik formasyonlar havzanın yukarı kesiminde yayılır ve andezit ve andezitik tüflerden oluşur. Mor, koyu kahve ve siyah renkte, bol eklemli olan andezitler kolay ayrışabilir niteliktedir.

Sahada Üst Miosen-Pliosen yaşlı sedimanter bir istif geniş alanlarda yüzeyler. İstif Çanakkale Formasyonu ve bunun üyelerinden oluşmaktadır. Havzanın yaklaşık orta kesimlerinde istif geniş volkanik örtü ile yanal geçişlidir.

Çanakkale Formasyonu Kızılkeçili ve İğdelik köyleri arasında geniş bir alanda yayılır. Yapıldak Dere vadisinin kuzey kesiminde ise gözlenmez. Formasyon kumtaşı, miltaşı, çamurtaşı ve kireçtaşıdan oluşmaktadır ve yaklaşık 1500m kalınlıktadır. Formasyonun üyelerini Çanakkale yöresinde Göksu, Sarıyer, Anafarta, Çamrakedere ve Bayraktepe üyeleri oluşturur. Bunlardan Çamrakedere ve Bayraktepe üyeleri sahanın Jeolojik yapısına katılır.

Çamrakedere Üyesi kül, yeşilimsi, açık sarı renkte olup, ince ve orta tabakalaşmalıdır. İstif içinde linyit damarları mevcuttur ve göl çökelleri içeren miltaşı, kiltası ve kumtaşı araldanması söz konusudur. Yapıldak Dere vadisinin kuzey kesiminde dar bir şerit halinde uzanır. Havzanın aşağı kesiminde Yapıldak kuzeyindeki ise plato sahasında yayılır.

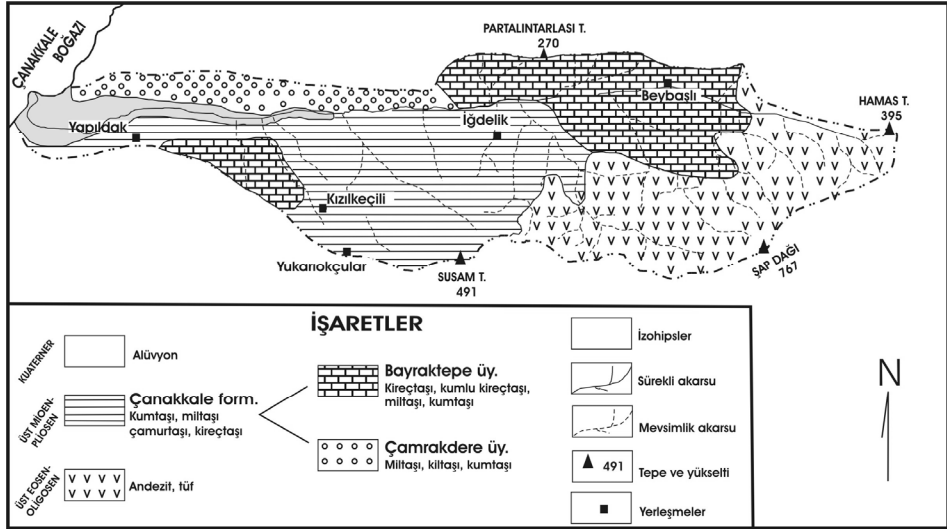
Son olarak Bayraktepe Üyesi ise beyaz, sarı renklerde, orta, kalın ve ince olmak üzere farklı tabakalaşmalıdır. Kıyı ve sığ deniz çökelli kumlu kireçtaşı, miltaşı ve kumtaşı araldanması ile başlayan istif kireçtaşı, kumlu kireçtaşı, oolitle kireçtaşı ve kumtaşı araldanması ile devam eder. İstif Yapıldak ve Kızılkeçili köyleri arasındaki dar bir sahada yüzeyler.

Jeomorfolojik Özellikler

Yapıldak Dere havzasında hâkim jeomorfolojik ünite çeşitli derinlikteki vadilerle parçalanmış platolardan oluşur. Esasen havza Biga Yarımadasında uzanış doğrultusu SW-NE olan Biga dağlarının Çanakkale Boğazına doğru alçalan plato ve sırtları arasında lineer uzanışı ile dikkat çeker. Asimetrik şekli veya havza geometrisi ile de göze çarpan inceleme alanı doğu-güneydoğu yönlerinde gelişmiş olup bu yönlerde yükseltisi artan bir plato sahasıdır. Platonun yükseklik kazanmasında faylanma hareketleri etkili olmuştur ki, bu durum morfometrik dalgalanma açısından litoloji ile de ilgili olarak basamaklı görünümü belirgin aşınım düzlüklerinin ani seviye değişimleri ile de anlaşılır.

Yapıldak Dere havzası doğu batı ekseninde kuş uçuşu 17 km uzunluğunda iken kuzey-güney eksenini en geniş yeri olan Beybaşı Köyü üzerinden çekilebilecek bir hat boyunca 6.5 km genişliktedir. En önemli yükseltileri Şap Dağı (767), Kuşkemik Tepe (598), Susam Tepe (491), Tülce Tepe (453), Hamas Tepe (395) ve Naldöken Tepe (317) gibi tepeler oluşturur. Selektif erozyonun doğal bir sonucu olarak volkanik sahanın daha yüksek yerşekli oluşumu yarattığı görülür. Sahanın zirvesini meydana getiren Şap Dağı ise gerçekte sahanın güneyinde Sarıçay Havzası güneyindeki su bölümü üzerinden itibaren volkanik karmaşık üzerinde izlenen Tombak Dağı (749) Ağı Dağı (934) ile başlayan ve Abdal Dağı (724) ile devam eden zirveler düzünün kuzeye doğru devamı konumundadır.

Havza, Yapıldak Dere bunun önemli kollarından Sazak Dere, Çekiçli Dere gibi akarsular tarafından drene edilmektedir. Bunun yanı sıra Kocaburun Dere gibi kireçtaşı varlığına bağlı olarak zayıf drenaj kanalları geliştirmiş akarsu vadileri de gözlenir. Vadi tipi olarak V şekilli genç vadiler ağırlıktadır. Ancak yatık V şekilli, asimetrik V şekilli, alüvyal dolgu vadi tipleri de görülür. Derin vadi oluşumları volkanik sahada baskındır.



Şekil 3. Yapıldak Dere havzasının jeoloji haritası
Figure 3. Geological map of Yapıldak Creek basin

Yana aşındırma ile oluşan ve menderes yenikleri ile temsil edilen asimetrik vadi oluşumu havzada görülmemektedir. Bu durum havza şekillenmesinde

Neojen sonlarının inisyal topografyası üzerinde drenajın yana aşındırma üzerine kopya edilmediğini, aksine eğimli ve kırıklı vadi tabanı morfolojilerinin işaret ettiği üzere tekrarlanan tektonik hareketlerin derine kazma ile karşılandığını gösterir. Vadi derinlikleri veya diğer bir değişle yarıлма dereceleri kimi kesimlerde oldukça yüksektir ve örneğin Sazak dere vadisinde Gökçekeltir Tepe (409) ile Tölce Tepe (453) arasında 180 m, bunun hemen doğusundaki Çekiçler dere vadisinde 100 m, batısındaki Derinyar Dere vadisinde ise 150 m'lik yarılmalar gözlenmektedir. Sayılan bu derine kazma örnekleri volkanik sahada 5–20 m arasında yükselti farkı ile belirgin ondölasyonlar gösteren aşınım yüzeyleri üzerinde gençleşmeleri işaret eder.

Havzada başlıca morfodinamik unsur olan akarsular yer yer kırık sistemlerine koşut drenaj yapısı göstermektedir. Başta Üst Miosen-Pliosen çökellerinden oluşan Çanakkale Formasyonu ile bunun Bayrektepe Üyesi arasında faylı dokanak boyunca yerleştiğini düşündüğümüz Yapıldak Dere olmak üzere, özellikle havzanın güney genişleme alanında kuzeye doğru akışlı akarsu vadilerinde drenajın yeniden düzenlenme safhasında olduğu görölmektedir. Hâkim drenaj tipi dandritiktir.

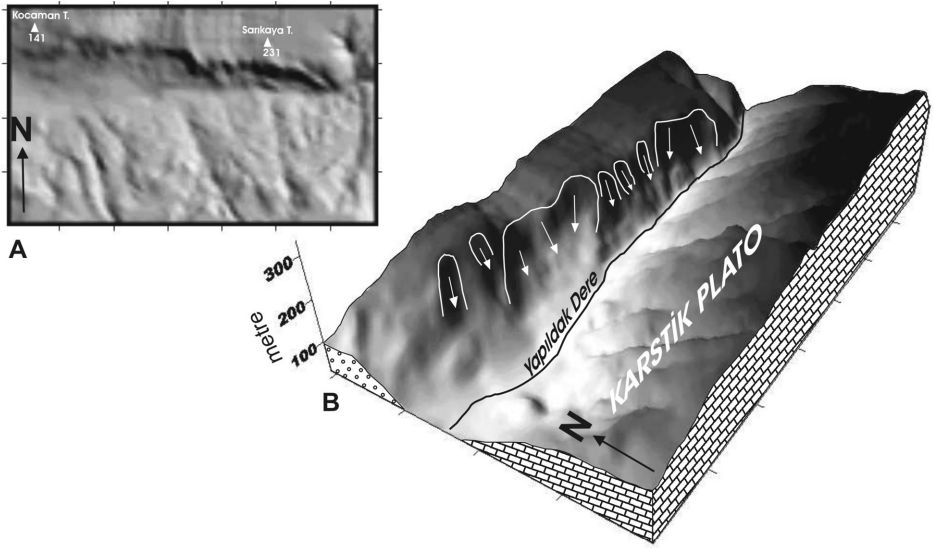
Yapıldak Dere havzası Neotektonik hareketlere bağılı olarak kısa süren aşınım döngülerinin gerçekleştiğı polisiklik topografya özelliklerine sahiptir. Öyle ki tekrarlanan tektonik hareketlere bağılı olarak geriye aşındırma faaliyetleri kesintiye uğrayan akarsuların yüksek açılı eğim kırıkları içeren taban morfolojileri, enine vadi profillerinde gözlenen iç içe vadi formları, aynı seviyede bulunması gereken aşınım yüzeylerinin farklı kademelerde yer almaları, kırık sistemlerine koşut gelişen drenaj kanalları, yine kırıklı yapıya bağılı olarak keskin açılı kavşaklarla birbirlerine bağlanan vadi sistemleri, kırıklarla ilgili kapma oluşumları genç morfolojik unsurlar olarak polisiklik topografya şekilleri içinde yerini almaktadır. Bunun yanı sıra kırık sistemleri sadece morfolojik unsurlara göre değil belli çizgisellikler boyunca sıralanan kaynaklara göre de anlaşılmaktadır.

Çalışma sahasında karst topografyasına ait şekiller de gözlenmektedir. Ancak kireçtaşlarının kumlu kireçtaşı niteliğinde olması karst şekillerinin gelişmesini engellemiştir. Kızılkeçili ile İğdelik köy yolunda, Şeytankaya Tepe (306)'nin kuzeyinde 205 m seviyesinde görölen yaklaşık 5 m derinlikte küçük dolin haricinde karst tamamen flüvyokarstik şekillerle

temsil edilir. Karstlaşma sahada akarsu şebekesini çok etkilemiştir. Yüzeyde drenaj oldukça seyrek olup, kırık zonları ile bağlantılı olması muhtemel çok sayıda yamaç kaynağı görülmektedir. Ayrıca İğdelik Köyünün 1 km kuzeyinde Bayraktepe üyesinin beyaz kumlu kireçtaşları üzerinde Yapıldak dere vadisinin kuzey yamacında vadi tabanından 30 m yüksekte bir mağara oluşmuştur.

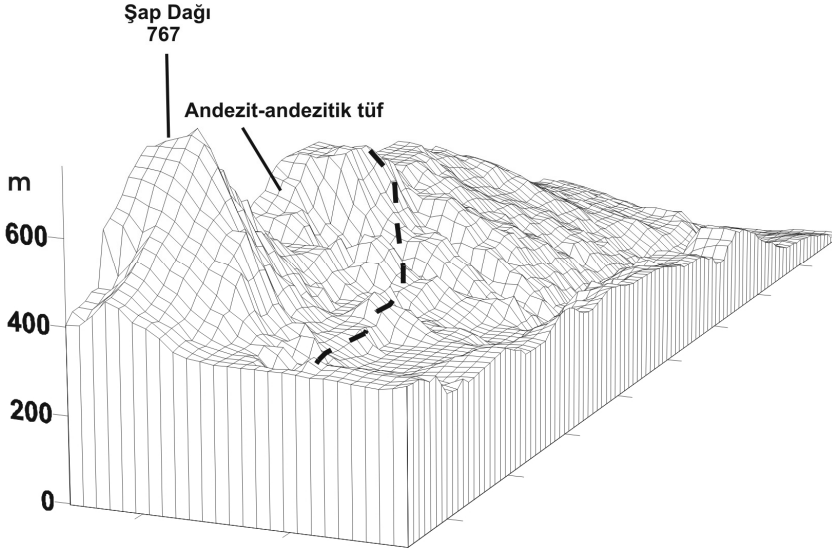
Havzanın su bölümü ile vadi tabanı arasındaki mesafenin en çok daraldığı kesimde yereyi oluşturan Çamrakdere üyesine ait az pekleşmiş miltaşı ve kilttaşları kütle hareketlerine elverişlidir. Bu nedenle Yapıldak Dere vadisinin kuzey yamacında çizgisel bir hat boyunca yamaç stabilitesinin bozuk olduğu ve heyelanların meydana geldiği görülür. Burada Kocaman Tepe (141 m) ile Kamil Mağarası mevki arasında doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 4 km uzunluğundaki yamaç heyelanlıdır. Yamaç üzerinde havzayı sınırlayan su bölümünün yükseltisi hafif ondüle olarak 195–230 m seviyesinde uzanmakta ve Yapıldak dere vadisini oluşturan güney kesiminde biri büyük olmak üzere birçok heyelan yarası gözlenmektedir. Büyük heyelan aynası olasılıkla Çanakkale-Lapseki karayolunun yarattığı yük ve trafiğin tetiklediği 1.5 km genişlikte bir yarım daire şeklindedir. Şosenin her iki tarafında yamaç eğimleri 23° gibi yüksek bir değerdedir. Aynanın altındaki dışbükey yamaçta ise eğim 6° kadardır. Bu heyelan yarası ile Kamil Mağarası arasında kalan vadi boyunca yamaç eğimi 15° 'dir. Bu kesimde sel yarıntıları karakterindeki dar vadi kanallarında heyelana bağlı ötelenmeler ve drenaj bozulmaları göze çarpar. Sarıkaya Tepe batısında asılı vadi gibi gözükken ve bir topukla önü kapanan vadi ile Kamil Mağarasının batısında tabandan 25–35 m yüksekte topuk düzlükleri arasında düzensiz sel yarıntıları bunlara örnek verilebilir. Şekil 4'te izohipslerin 10 metrede bir sayısallaştırması yoluyla yamaç duraysızlığının maksimum olduğu bu heyelanlı zonun sayısal arazi modeli oluşturulmuş ve heyelan akma düzlemleri ile karşı yamaçta karstik sahada bozulmuş drenaj ve üzerinde geliştiği basamaklı ve eğimli aşınım düzlükleri gösterilmiştir.

Yapıldak Dere havzasında plato sahası aşınım yüzeyleri üzerinde gençleşen akarsu aşındırması sonucunda oluşmuştur. Sahada aşınım yüzeyleri kıyı kesimden itibaren yukarı havzaya doğru farklı seviyelerde uzanırlar. Özellikle Bayraktepe üyesinin kireçtaşı ve kumlu kireçtaşları üzerinde selektif aşındırma sonucunda 3.4° , 4.5° ve 1.7° gibi değişik eğim değerleri ile kuzeye doğru alçalan aşınım yüzeyi kademeleri oluşmuştur.



Şekil 4. Yapıldak Dere havzasında heyelanlı yamaç ve karstik platonun kabartma haritası (A) ve 3 boyutlu sayısal arazi modeli (B)
Figure 4. Shaded relief map and 3 dimensional digital elevation model of landslided slope and karstic plateau in Yapıldak Creek basin

Erol (1985)'de seçici aşındırmanın Çanakkale yöresinde bu basamaklı morfolojinin oluşumundaki rolünü belirtmiş ve sahanın güneyinde yer alan Sarıçay ile Kepez Deresi havzaları arasındaki su bölümü üzerinde yükselen Bayrak Tepe (444)'nin basamaklı Pliosen aşınım yüzeyleri ile çepeçevre sarıldığını belirtmiştir. Yapıldak Dere havzasında da Bayraktepe formasyonunun litolojik özelliği ve kırık sistemleri bu kademeleşmeyi yaratmaktadır. Yapıldak Köyünden itibaren güneydoğuya doğru Yukarıokçular Köyünün kurulduğu 400 metrelik sırtları takiben doğuya doğru uzanan su bölümü boyunca, 130-140, 280-290, 375-400, 430-480 metre seviyeli aşınım yüzeyi kademeleri Susam Tepe (491)'ye doğru uzanır. Bu kademeli yükselim Çanakkale formasyonu ve Bayraktepe üyesinin kireçtaşları üzerinde Susam Tepe-İğdelik Köyü ve Yapıldak Köyü arasında çekilebilecek bir hat içinde kalan karstik sahanın her yerinde gözlenir. Ayrıca Yukarıokçular Köyünün doğusundaki yüzeylerde yükselti farkı yaratmakla birlikte, zayıf drenajlı derelerin yataklarında da gençleşme başları (knick points) yaratan, SW-NE doğrultulu muhtemel bir fay uzanmaktadır ki bu çizgisellik boyunca yamaç diplerinde kaynaklar sıralanır. Şekil 5'te kireçtaşları üzerinde uzanan kademeli aşınım düzlükleri görülmektedir.



Şekil 5. Yapıldak Dere havzasında kireçtaşı ve kumlu kireçtaşları üzerinde selektif erozyon sonucunda oluşmuş kademeli aşınım yüzeyi sistemlerinin 3 boyutlu görünümü ve profil görüntüleri
Figure 5. 3-Dimensional and profile views of erosional surfaces formed as result of selective erosion on limestone and sandy limestones in Yapıldak Creek basin

Havzanın güney kesiminin kabaca doğu yarısı ise tamamen Üst Eoen-Oligosen yaşlı andezit ve andezitik tüfler üzerinde gelişmiştir. Burada da litolojik farklılık yerşekilleri üzerinde direnç faktörü olarak etkisini gösterir. Ancak bunun yanı sıra daha yoğun bir drenajla parçalanan volkanik kütle üzerinde aşınım yüzeylerinde keskin topografik dirseklerle basamaklaşma yaratan doğu-batı doğrultulu dislokasyonlar, akarsu vadilerinin taban morfolojilerinde de birkaç defa gençleşmenin meydana geldiğini gösteren eğim kırıkları yaratmışlardır.

Volkanik sahada Sazak Dere, Çekiçler Dere ve Yapıldak Derenin kaynak kolu olan Yığılıcakıl Derelerin dandritik bir drenaj ile platoyu parçaladıkları görülmektedir. Evvelce belirtildiği gibi aşınım yüzeyleri ile derin V şekilli vadi yamacı geçişlerindeki topografik diskordans yüksek açılıdır. Yarıma dereceleri çoğu yerde 100 metreyi aşar. Burada en önemli özellik bu homojen litolojik yeray üzerinde, dislokasyonlara bağlı olarak kırıklı veya basamaklı yamaç profillerinin gelişmesidir.

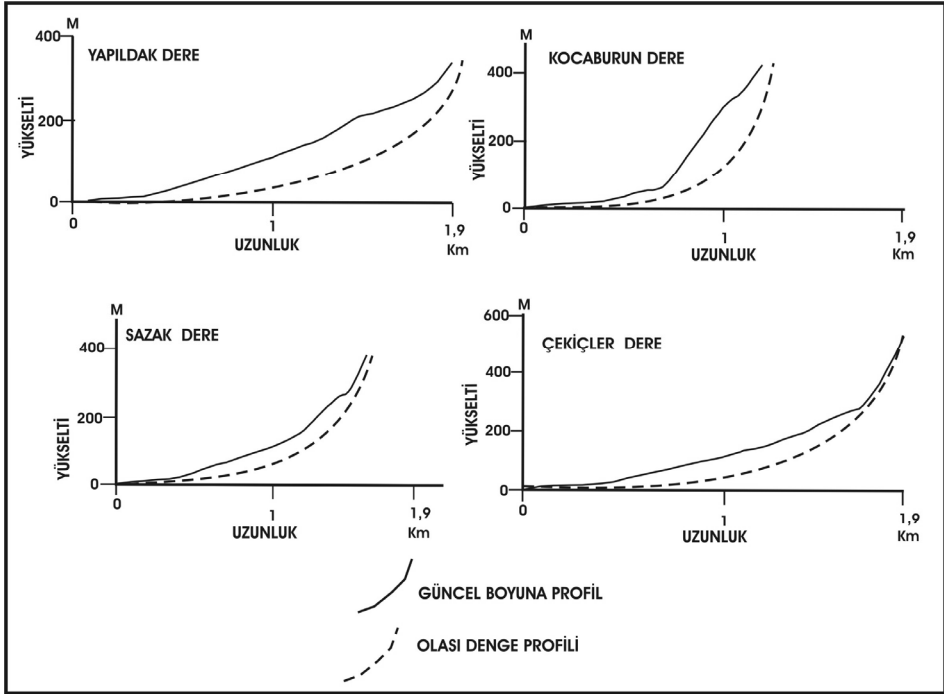
Laz Tepe (603)-Şap dağı (767) su bölümü hattından itibaren Yapıldak Dere vadisine doğru oldukça dik eğimlerle alçalan yamaçlar, kırıklar boyunca düz eğimli yüzeylere geçmektedir. Burada birisi Sazak Dere vadisi doğusunda, diğeri Tölce Tepe (453) ile Kafagömlen Tepe (461) arasında doğu-batı yönünde uzanan iki ayrı dislokasyonun varlığı morfolojik verilere göre tespit edilmiştir. Öyle ki, kırıkların sırt kısımlarını genelde 60 m yükseklikte, eğimli topografik dikliklerin sınırlamış olduğu, ön kısımlarında düz ve uzamış dil şekilli aşınım yüzeyi parçalarının uzandığı, yüzeylerin kenarlarından yontulduğu vadi yamaçlarında keskin morfolojik uyumsuzlukların bulunuşu ve dere yataklarında bu çizgisellikler boyunca eğim kırıklarının veya gençleşme basamaklarının oluşması, volkanik blokların genç tektonik hareketlerle disloke olduğunu göstermektedir. Ayrıca Çekiçler Dere vadisinin özellikle doğu kollarının her iki fay basamağında da kancalı drenaj oluşturduğu ve Çekiçler Dereye bağlandıkları kesimlerde yaklaşık 90°lik açılar oluşturdukları, Şap Dağı kuzey yamaçlarındaki dislokasyon boyunca Çekiçler Derenin kaynak kolu olan Göller Derenin aynı açı değeri ile batıya dirsek yaptığı görülür. Bu dirsek faya dayalı bir kapma dirseğine karşılık gelir. Bu durum Çanakale yöresinde yapılan başka havza çalışmalarında da evvelce tespit edilmiştir (Öztürk ve Erginal, 2001). Göller Derenin kuzey yönünde izlenen kuru yatağı ise 315 m seviyelerinde 250 m uzunluktadır.

Volkanik arazide bahsedilen aşınım yüzeyi kadememelerinin morfometrik verileri kısaca şöyle sıralanabilir:

Şap Dağı batısındaki su bölümü üzerinde 570–600 m, Sazak Dere vadisi çevresinde 395–400m, 450-455 m olmak üzere iki farklı seviye, Çekiçler Dere vadisi çevresinde 340-350, 350-360 m, yukarıda açıklanan dislokasyonlar boyunca 290-300m, 315-330m, 345-350m ve 445-450 m olmak üzere 150 metrelik yükselti farkı ile belirgin aşınım yüzeyleri uzanmaktadır. Sahadaki aşınım yüzeylerinin geniş alanlar kaplamamasında, bu kesimde havzanın batı ve kuzeyine göre iyi gelişmiş bir dandritik şebeke ile kazılmanın, kırıklarla ilgili olabilecek basamaklı yükselimleri etkisi vardır. Sayılan aşınım yüzeyi parçaları kuzeye doğru eğimlidir ve tamamlanamamış normal aşınım döngülerinin eseri olarak submature sistemler olarak gelişmişlerdir. Yüzeylerdeki eğimlenme güneydeki su bölümünde maksimum olmak üzere kuvvetli bir tiltleşme şeklinde olmalıdır. Bu suretle kuvvetlenen geriye aşınım ile akarsular taban profillerinde

meydana gelen kırıklı yatak formlarını düzenlemeye çalışmaktadır. Aşağıda Yapıldak Dere havzasında başlıca akarsuların boyuna profilleri, profil düzeni ile ilgili olarak tasavvur edilen muhtemel denge profili ile birlikte gösterilmiştir (Şekil 6). Profillerden akarsuların denge profillerinden ne kadar uzak oldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 6’da görüldüğü üzere havzadaki akarsular drenajlarını yeniden düzenleme aşamasındadır. Faylı bir vadi konumundaki Yapıldak Deresi profiline bindirilen üç akarsuyun da kırıklı yatak formunda oldukları görülmektedir. Bunlardan Kocaburun Dere yatak eğim değeri en yüksek olandır. Bu durumda kireçtaşı üzerinde akışın etkisi vardır. Flüvyokarstik şekillerin hakim olduğu platoda geçirimli zeminin akarsu talveginin düzenlenmesine yetecek miktarda suyu yüzeyde tutamadığı anlaşılmaktadır.



Şekil 6. Yapıldak Dere havzası akarsularının boyuna profilleri ve olası denge profilleri
Figure 6. Longitudinal and possible equilibrium of profiles of the streams of Yapıldak Creek basin

Yapıldak Dere Havzasında Asimetrik Gelişim Üzerine Düşünceler

Bir akarsu havzasının zamanla boyut kazanmasında ve belli bir geometrik form almasında havzanın şekillendiği jeolojik yapının litolojik ve tektonik karakteri etkilidir. Flüvyal morfojenetik bir bölgede akarsu şebekesinin kuruluş, gelişme ve düzenlenmesinde litolojiye bağlı direnç ve geçirimsizlik, tektoniğe bağlı tabaka strüktürü ve lineasyonlarla kırık zonları gibi yapısal faktörler belirleyici olurlar. Biga Yarımadası akarsu havzalarında sürdürdüğümüz çalışmalarda akarsu havzalarının Karamenderes, Sarıçay, Kepez ve Yapıldak Dereleri havzalarının ana vadi kanallarında kırık zonlarına dayalı yönelme etkisi anlaşılmıştır. Bu kırıkların Kuzey Anadolu Fay hattının bir devamı olmamakla birlikte Kuzey Ege'deki gerilme ve Kuzey Anadolu Fayına bağlı transpresyonal ve transeksensiyonal rejimlerin etkisiyle meydana gelmesi mümkündür. Erol'un (1985) fay kontrollü epijenik mekanizma fikrine ilaveten, güncel çalışmalarda Çanakkale Boğazının oluşumunda Ganos Fayı ve Anafartalar Bindirme Fayının boğazın oluşumunu denetlediği (Yaltırak ve diğ., 2000), bildirilmiştir. Çanakkale Boğazı, Gelibolu ve Biga yarımadalarından gelen akarsuların drenajının toplandığı bir kanal olduğuna göre boğazın evrimini denetleyen tektonik mekanizmanın akarsu havzalarının gelişimi üzerinde de etkili olması gerekir.

Konuya bu açıdan bakıldığında yukarıda belirtilen akarsuların ana akış kanallarında çizgiselliklere bağlı yönelme veya yön değiştirme göze çarpar (örneğin Sarıçay vadisinin, ilki kıyı ile Kurşunlu Köyü arasında, ikincisi Atıkhisar Barajı savağı ile Çiftlikdere Köyü arasında, sonuncusu da Terziler Köyü ile Ortaca Köyü arasında uzanan kırıkların denetlediği Z şeklindeki yatağı ile Kepez Çayı vadisinin, kıyı ile Aşağı Okçular Köyü arasında ve bu köy ile Değirmendere Köyü arasındaki vadisi boyunca 2 lineer hattı izlemesi).

Bunun yanı sıra havza akarsularının kaynaklandığı plato ve dağlık kesimlerde topografyada göze çarpan basamaklı morfoloji, sayılan dislokasyonlara paralel sintektonik faylara bağlı görülmektedir. Faylı kapma ve kancalı drenaj oluşumu da esasen bu mekanizma ile ilgilidir. Bu durumda ortaya çıkan sonuç Biga Yarımadasında Biga Dağları ve Çanakkale Boğazının uzanış doğrultusuna uymayan, çeşitli litolojik yapılar arasında ve tabaka doğrultularını da dikine kat2,,,,,,,,,eden vadilerin kırıklara koşut gelişmiş bulunmasıdır. Boğaz kıyılarında uzanan ve literatürde genel ifade

ile Sarmasien olarak geçen tortul arazide monoklinal ve kıvrımlı yapının etkisi ağır hissedilmekle birlikte bu araziye doğudan sınırlayan Eosen-Oligosen volkanik kompleksi ve Paleozoik temel arazide de gözlenen dislokasyonların, Sarmasien araziye de etkileyecek şekilde kıyıya kadar izlenmesi havza gelişimlerinde dislokasyon etkisinin daha önemli olduğunu gösterir.

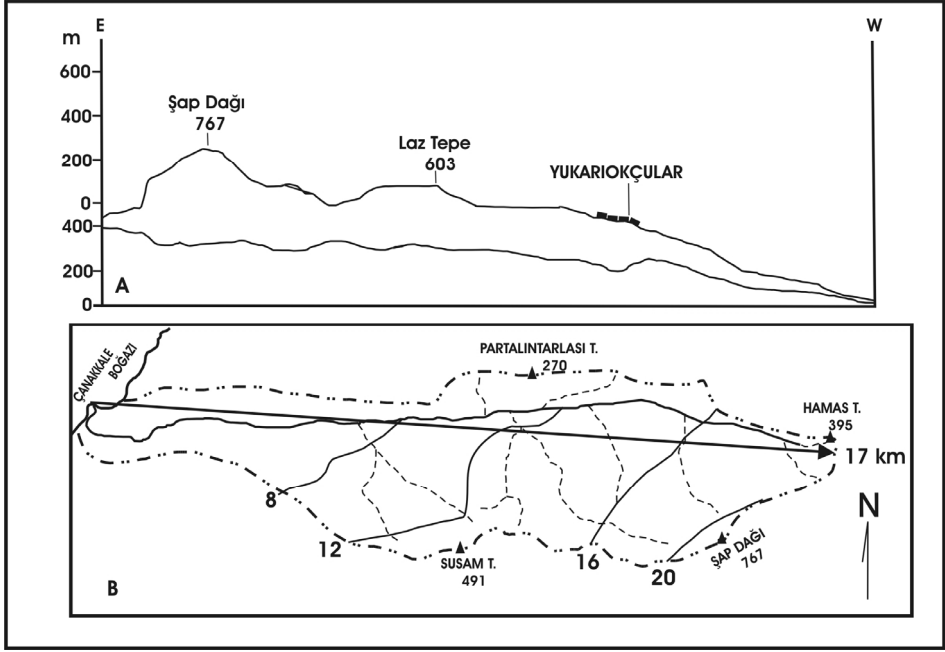
Bu noktadan bakıldığında Yapıldak Dere vadisinin yer seçiminde, doğu batı yönünde Çanakkale Formasyonunu kıyıdan Beybaşı Köyüne kadar yaklaşık 14 km boyunca kateden dislokasyonun etkisi görülmektedir. Burada yamaçlarda gömülme esnasında menderi hareketi işaret edecek hiçbir içbükey kavis gözlenmez. Derine kazma faaliyeti sürmekte ve V profilili yamaç şekli korunmaktadır. Ancak Çamrakdere üyesini oluşturan daha yumuşak unsurlarla Bayrakepe üyesinin daha dayanıklı yapısı arasında farklı aşınmanın etkisi de vardır. Bu durum aynı kırık boyunca yanall geçişli olan bu iki farklı yerel arasındaki morfoloji ile göze çarpar. Örneğin kıltaşı ağırlıklı Çamrakdere üyesinin heyelan oluşumuna elverişli dik yamacı diri heyelan olayları ile oldukça deforme olmuş ve bir kısmı vadi yönünde yitmiştir. Halbuki Bayrakepe üyesinin üzerinde geniş yapısal yüzeylerle düzleştirilmiş drenajı geriye sokulmuş bir arazi gözlenmektedir.

Araştırma sahasının asimetrik havza karakteri, onun iki farklı fonksiyonu ile belirlenir. Bunlardan biri yükseltiye göre asimetri, diğeri ise mesafeye göre asimetridir.

Birinci durumda, kuzey su bölümünün ortalama yükseltisinin, kıyıda 40 metrelerden doğuya doğru 280 metrelere dek uzanan dalgalı bir düzlük oluşturması, hâlbuki güneyde aynı değerlerle başlayan yükseltinin Şap Dağında 767 metreyi bulmasıdır. Böylece güney enterflüvün kuzeye oranla yaklaşık 3 kat daha yükseklik kazandığı görülür. Bunda volkanik sahanın direnç faktörü ve evvelce açıklanan dislokasyonlara dayalı kademeli yükselimlerin etkisi olduğu belirtilebilir.

İkinci durumda ise Yapıldak Dere talvegine bu iki su bölümünün sokulduğu mesafe farkından ileri gelir. Öyle ki, heyelanlı yamaçları anlatılan Sarıkaya Tepe (231) mevkiinde su bölümü talvegin hemen 500 m kuzeyine dek sokulur. Ancak güneyde Beybaşı Köyü üzerinden çizilebilecek kuzey-güney yönlü bir hat boyunca 6,5 km'yi bulur. Aradaki 13 katlık fark su

bölümü göçünün asimetrik seyrini ifade eder. Esasen güney yönündeki bu ilerleme güneydeki Karaağaçlı Dere havzasının genişçe bir yay şeklini almasında da etkisi olmuştur. Aşağıdaki şekillerle (Şekil 7) havzadaki asimetri özelliği gösterilmiştir.



Şekil 7. Yapıldak Dere havzası asimetrik su bölümü profilleri (A) ve havza gelişim doğrultusunu gösteren akarsu eş uzunluk eğrileri (B)

Figure 7. Asymmetrical watershed profiles of Yapıldak Creek basin (A) and channel distance isopleths showing the direction of basin development

Havza kuzeyinde yamaç deformasyonu kütle hareketleri ile sürerken, güney kesimde silik bir flüvyokarst topografyası ve güneydoğusunda da andezitler üzerinde derin yarılmış bir plato sahası oluşmuştur. Volkanik arazide Şap Dağı merkezli su bölümünden doğan akarsular geriye aşındırmalarını hızlandırmış ve akarsu eş uzunluk eğrisi ölçümlerine göre (Şekil 7) geriye aşınım sınırı 20 km'yi bulmuştur. Boğaz uzanışına paralel eş uzunluk eğrileri de drenajın güneydoğu yönünde geliştiğini gösterir. Havzanın güneydoğu yönündeki gelişimi çok yakın bir kapma ile de desteklenmiştir. Nitekim Yapıldak Derenin kaynak kolu olan Yığılıçaklı Dere vadisinde çok belirgin bir kapma tespit edilmiştir. Burada akarsu evvelce günümüzdeki sadece 10 metrelik bir eşik oluşturan boyun üzerinden Umurbey Çayı

drenajına katılırken, Beybaşı Köyü doğusuna dek sokulan Yapıldak Dere tarafından batı yönünde kapılmıştır. Bu kapma Naldöken Tepe (317) güneydoğusunda meydana gelmiş ve 300 m kadar uzunlukta kısa bir boğaz oluşmuştur. Böylece Naldöken Tepe ile Şap Dağı arasındaki doğu çıkıntısı havzaya eklenmiştir. Buradan ortaya çıkan sonuç Yapıldak dere havzasında kama türünden drenaj oyunlarının havza gelişimi ve gelişim doğrultusunda etkisini göstermektedir.

Sonuç

Biga yarımadasının Çanakkale Boğazı aklanında boğaz uzanışına dik olarak oluşan ve gelişen Yapıldak Dere havzası, Biga Yarımadasının bütün olarak jeomorfolojik evriminde rolü olan Neotektonik hareketlerin etkisiyle günümüzdeki şeklini kazanmıştır. Farklı litolojik unsurlar üzerinde selektif aşınım, muhtemel fayların kontrolünde hızlanan geriye aşınma, kırık sistemlerinin belirlediği drenaj yönlenmesi ile kapma ve kancalı drenaj gelişimi, kuzey ve güney su bölümleri arasındaki yükselti farkı ve güneyde su bölümü eksenini boyunca olduğunu düşündüğümüz tıtleşme, saf olmayan kireçtaşı varlığına bağlı olarak yüzey drenajı bozuk flüvyo karstik bir platonun gelişimi, kuzeyde kıltaşı ve miltaş formasyonları üzerinde lineer heyelan zonu havzadaki boyuta oranla zengin jeomorfolojik özellikler arasında sayılabilir. Kuzeyde Umurbey Çayı havzasının daha güçlü bir drenaj hacmine sahip olması da olasılıkla havzanın kuzeye gelişmemesinde etkili olmuştur. Bu geometrik şekliyle Yapıldak Dere havzası Biga Yarımadasında tek örnek havza durumundadır.

KAYNAKÇA

- AKYOL, İ.H., 1947, "Türkiye'de Akarsu Sistemleri ve Rejimleri", Türk Coğ. Derg., Sayı: IX-X, s: 1-55, Ankara.
- ARDOS, M., 1972, "Morfolojik Metotlarla Fayların Yaşlarının Tespiti", Jeomorfoloji Derg., s.35-45, Ankara.
- ARDOS, M., 1996, "Türkiye'de Akarsu Şebekesinin Kuaterner'deki Oluşumu ve Gelişimi", İ.Ü. Edeb. Fak. Coğ. Derg., Sayı: 4, s:1-6, İstanbul.
- ATALAY, İ., 1986, Uygulamalı Hidrografiya, Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay., No:38, İzmir.
- BİLGİN, T., 1969, Biga Yarımadası Güneybatı Kısımının Jeomorfolojisi. İ.Ü., Yay. No:1433, Coğ. Enst. Yay., No: 55, İstanbul.
- BİNGÖL, E vd, 1973, "Biga Yarımadasının Jeolojisi ve Karakaya Formasyonunun Bazı Özellikleri", Cumhuriyetin 50. Yılı Yerbilimleri kongresi bildiriler kitabı, 70-76.
- Çanakkale ve Deprem Raporu ve Bildiriler., 2000, Çanakkale Deprem için Sivil Koordinasyon Gönüllüleri, Deprem Araştırma Komisyonu, Özdi Basımevi, İstanbul.
- Dnz. Jeol. Türk. Dnz. Arş. WORKSHOP IV, S.31-38, İstanbul.
- EFE, R., 1994, "Biga Yarımadasında Neotektoniğin Jeomorfolojik İzleri", Türk Coğ. Derg., Sayı: 29, s:209-242, İstanbul .
- ERGİNAL, A.E, ÖZTÜRK, B., CÜREBAL, İ., 2002, "Kepez Deresi Havzasının Jeomorfolojik Özelliklerinin Morfometrik Açısından İncelenmesi", Türk Coğ. Derg., Sayı: 39, S: 23-43, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1988, "Havzaların Jeomorfolojik Evrimi Hakkında Düşünceler", İ.Ü.Deniz. Bil. ve Coğ. Enst. Bülten, Sayı: 5, s.13-16, İstanbul.
- EROL, O., 1969, "Çanakkale Boğazı Çevresinin Jeomorfolojisi Hakkında Ön Not. A Preliminary Report on the Geomorphology of the Çanakkale Area, Dardanelles, Turkey", A.Ü.DTCF. Coğ. Arş. Derg., No: 2, s.53-71, Ankara.
- EROL, O., 1985, "Çanakkale Yöresi Güney Kesiminin Jeomorfolojisi", Jeomorfoloji Derg, No:13, s.1-7, Ankara.**
- ÖZTÜRK, B., – ERGİNAL, A.E., 2001, "Sarıçay Havzasının Jeomorfolojisi", Türk Coğ. Derg., Sayı: 36, s: 49-86, İstanbul.
- ŞENTÜRK, K., KARAKÖSE, C., ATALAY, Z., GÜRBÜZ, M., ÜNAY, E., DORUK, N. and BATUM, I., 1987, "Çanakkale Boğazı ve Dolayının Jeolojisi", General Directorate of Mineral Research and Exploration, unpubl. Report. 8130, 30p.
- TUROĞLU, H., 1997, "İyidere Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım", Türk Coğ. Derg., Sayı: 32, s: 355-364, İstanbul.
- YALTIRAK, C., ALPAR, B., SAKINÇ, M., YÜCE, H., 2000, Origin of the Strait of Canakkale (Dardanelles): regional tectonics and the Mediterranean–Marmara incursion. Marine Geology 164, s: 139–156.

